

สมุดวิธานในพระมหารัชมงคลมณเฑียรบาลที่ปรากฏในตู้หนังสือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศวราชวิมลวรางกูร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมาพิงก์)

สมุดวิธานนี้เป็นส่วนหนึ่งของเอกสารในวาระการเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมาพิงก์
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศวราชวิมลวรางกูร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์และจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2501

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระเด่นชัย โยโสธโร (สุขพิพัฒน์)

มหามกุฏราชวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2561

ศึกษาญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระเด่นชัย ยโสธโร (สุขพิพัฒน์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2561

A STUDY OF EPISTEMOLOGY IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY
EMBEDDED IN THE VISUDDHIMAGGA SCRIPTURE

PHRA DENCHAI YASODHARO (SUKPIPAT)

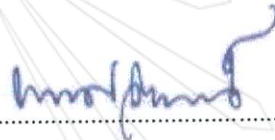
A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
PROGRAM IN BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2018

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาดูงานวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์
วิสุทธิมรรค
ชื่อนักศึกษา : พระเด่นชัย ยโสธโร (สุขพิพัฒน์)
ชื่อปริญญา : ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
ปีพุทธศักราช : 2561
อาจารย์ที่ปรึกษา : พระครูธรรมภาณโกวิท, ดร.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

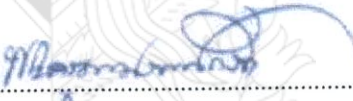
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :

ประธานกรรมการ

(พระราชปริยัติวิมล, ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษา)

(พระครูธรรมภาณโกวิท, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระครูปลัดสุวัฒนเมธาคุณ, ดร.)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุชาติ บุษย์ชฎานนท์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Topic : A Study of Epistemology in Theravada Buddhist
Philosophy Embedded in the Visuddhimagga Scripture
Student's Name : Phra Denchai Yasodharo (Sukpipat)
Degree Sough : Master of Arts
Program : Buddhism and Philosophy
Anno Domini : 2018
Advisor : Phrakhrudhammapankovit, Dr.

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts (Buddhism and Philosophy)

Dean of Graduate School

P. Srimyaphon

(Phrasravinayaphon, Dr.)

Thematic Committee :

Chairman

P. P. Vimal

(Phrarachapariyattivimol, Dr.)

Member (Advisor)

P. K. Dhuvit

(Phrakhrudhammapankovit, Dr.)

Member

P. Sakol

(Phramaha Sakol Subharamedhi, Dr.)

Member

Phrakrupaladsuwanametakun

(Phrakrupaladsuwanametakun, Dr.)

Member

Suchat

(Asst.Prof.Dr.Suchat Butjayanon)

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
 ชื่อนักศึกษา : พระเด่นชัย โสโร (สุขพิพัฒน์)
 ชื่อปริญญา : ศาสตราจารย์มหาบัณฑิต
 สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
 ปีพุทธศักราช : 2561
 อาจารย์ที่ปรึกษา : พระครูธรรมภาณโกวิท, ดร.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาทฤษฎีญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค 3) เพื่อวิเคราะห์ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ตำราและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเอกสาร โดยรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนตุลาคม 2560 - มิถุนายน 2561 ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์เนื้อหาและวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุปอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า:

ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ล้วนเป็นสังขนิยม ที่เกี่ยวกับเรื่องความจริงเป็นหลัก และพบว่า บ่อเกิดของความรู้ มี 3 อย่าง คือ สุตะ-การศึกษา เล่าเรียน, จินตะ-การใคร่ครวญพิจารณา, และภาวนา-การทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้นเจริญขึ้น

เมื่อวิเคราะห์ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พบว่า มีอยู่ 4 ทฤษฎี คือ 1) ทฤษฎีเหตุผลนิยม จะใช้เพียงสุตตะ การเรียนรู้ด้วย หรือจินตะ ใคร่ครวญ คงไม่อาจทำให้เข้าใจถึงธรรมชาติของจิตได้ 2) ทฤษฎีประจักษ์นิยม การนำเอาส่วนเดียวในสิกขา 3 ใช้มาเพื่อปฏิบัติถือเป็นทางที่ผิด 3) ทฤษฎีอนุমানนิยม บ่อเกิดของความรู้ 3 อย่าง คือ สุตตะ จินตะและภาวนา 3 ส่วนนี้ทำให้ผลสมควรแก่เหตุ การกระทำตามขั้นตอนที่ถูก ผลที่หวังจึงจะสัมฤทธิ์ผล 4) ทฤษฎีอัมมัตติกญาณนิยม ความรู้ที่เกิดขึ้นภายในใจ

ปัจจุเวกขณะญาณ เป็นญาณลำดับสุดท้ายของแต่ละอริยมรรค หรือญาณ 16 เป็นตัวตรวจสอบความว่าสังโยชน์ข้อใดขาดไปจากจิตสันดาน ยังเหลือกิจที่ยังต้องทำหรือไม่มีกิจอื่นที่ต้องทำ นี่จึงเป็นอัมมัตติกญาณนิยม คือ ความรู้แจ้งภายใน

คำสำคัญ ญาณวิทยา, วิสุทธิมรรค, พุทธปรัชญาเถรวาท

ABSTRACT

Thesis Topic	: A Study of Epistemology in Theravada Buddhist Philosophy Embedded in the Visuddhimagga Scripture
Student's Name	: Phra Denchai Yasodharo (Sukpipat)
Degree Socght	: Master of Arts
Program	: Buddhism and Philosophy
Anno Domini	: 2018
Adviser	: Phrakhruddhammapankovit, Dr.

The thesis served its specific purposes: 1) to study a theory on epistemology in Theravada Buddhist philosophy, 2) to pursue epistemology in Visuddhi Magga scripture, and 3) to analyze its essences in the scripture. The sampling groups comprised: The Tipitaka, commentaries, the target scripture, treatises and relevant research undertakings. It was derived from the qualitative methodology, the documentary research. Data were collected between October, B.E. 2560 and June, B.E. 2561. With these data, their essences were analyzed and inductive summaries constructed.

Results of the research have found the following findings.:

Epistemology in Theravada Buddhist philosophy is entire realism. It has found sources of knowledge with three types: 1) Suta, learning/ hearing, 2) Cinta, active thoughts, 3) Bhavana, development, to make something happen/prosper.

Upon analyzing types in the target scripture, they have found four theories: 1) Rationalism, it uses only learning or hearing (suta) or active thought (cinta); it may not have ones understand the nature of mind. 2) Empiricism, the introduction of one part of threefold trainings into practical uses is regarded as the wrong way. 3) Inductivism, its three sources of knowledge are: i) learning or hearing, ii) active thoughts, and iii) development. These elements make results fit causes. They are right acts. Expected outcomes can be achieved. 4) Internalism, knowledge emerges in mind.

Knowledge of reviewing (paccavekkhana-nana) is the last insight of Noble Paths. It is the inspector to find whether or not any fetter is disappeared from the mind. Is there any task done or not done. The knowledge is internalism, internal clear knowledge.

Keywords: Epistemology, Visuddhi Magga, Learning/Learning, Active thought, Development

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาอย่างยิ่งจากพระครูธรรมภาณโกวิท, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา ที่เมตตาให้คำปรึกษาแนะนำแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความละเอียดถี่ถ้วนและเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่ออาจารย์ที่ปรึกษาไว้ ณ โอกาสนี้

วิทยานิพนธ์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ผู้วิจัยได้รับความเมตตาจากหลายฝ่ายด้วยกันที่ให้โอกาสและให้คำปรึกษาชี้แนะและให้กำลังใจในการจัดทำด้วยดีตลอดมาจนประสบผลสำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณพระราชปริยัติวิมล, ดร., พระมหาสากล สุภรเมธี, ดร., พระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, ดร., และ ผศ.ดร.สุชาติ บุชย์ชยานนท์ รวมถึงคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่เมตตาให้คำแนะนำให้กำลังใจ ตลอดจนตรวจแก้ไขและแนะนำรูปแบบวิทยานิพนธ์จนสำเร็จด้วยดี

ขออนุโมทนา เจ้าหน้าที่ห้องสมุด เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้อำนวยความสะดวกด้วยดี ตลอดไปจนถึงเพื่อนนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญาทุกท่านที่คอยเป็นกำลังใจให้เสมอมา และผู้อุปถัมภ์ในการศึกษาระดับปริญญาโท จนทำให้ประสบผลสำเร็จ ขออนุโมทนาผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ได้ช่วยอนุเคราะห์ประสานงานด้านต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยความเป็นมิตรไมตรีที่ดียิ่ง

สุดท้ายนี้ คุณค่าและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบบูชานแด่ อุปัชฌาย์อาจารย์ บุพพการีและผู้มีพระคุณ ที่ให้การอบรมสั่งสอนให้มีสติปัญญาและคุณธรรมเครื่องชี้นำความสำเร็จในชีวิต ตลอดทั้งครอบครัว ญาติมิตรและสหธรรมิกสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ที่ให้คำปรึกษาและเป็นแรงใจแก่ผู้ศึกษาวิจัยมาโดยตลอด

พระเด่นชัย โยโสธโร (สุขพิพัฒน์)

สารบัญย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 อันเป็นคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในการค้นคว้า ในการอ้างอิงซึ่งได้ใช้ชื่อย่อและคำเต็ม ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. = วินัยปิฎก มหาวกค

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขนธวกค

ที.ปา. = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวกค

ม.มู. = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก

ม.ม. = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก

สั.ม. = สุตตันตปิฎก สงยุตตนิกาย มหาวารวกค

สั.ส. = สุตตันตปิฎก สงยุตตนิกาย สคาถวกค

อง.ติก. = สุตตันตปิฎก สงยุตตนิกาย ติกนิปาต

อง.ทสก-เอกาทสก. = สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย ทสก-เอกาทสกนิปาต

ขุ.ปฎิ. = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสมภิทามคค

ขุ.ธ. = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ. = อภิธมมปิฎก ปุคคลปณณตติ

คัมภีร์วิสุทธีมรรค

วิสุทธี = วิสุทธีมคค

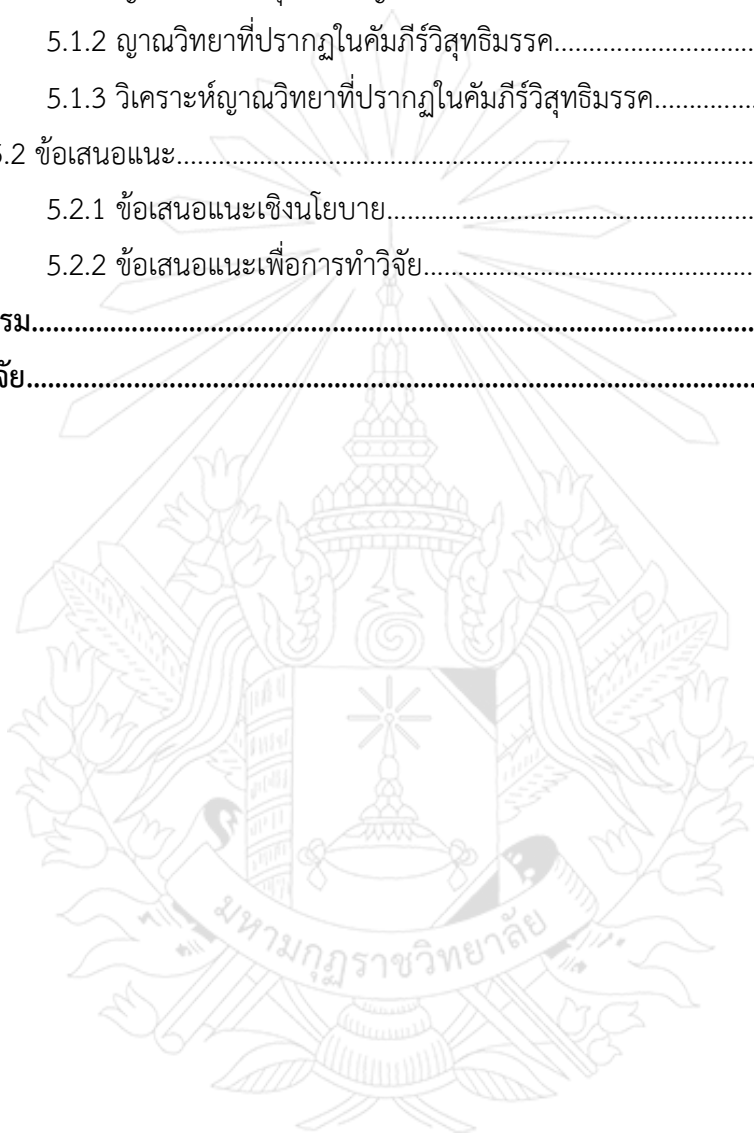
ในการอ้างอิง พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยการอ้างอิงแบบ 3 ตอน อ้างชื่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.สี. 9/102/59. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขนธวกค เล่มที่ 9 ข้อที่ 102 หน้าที่ 59 เป็นต้น

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญคำย่อ.....	ซ
สารบัญ.....	ณ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	2
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	3
1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	7
2 ทฤษฎีญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท.....	9
2.1 ความหมายของญาณวิทยา.....	11
2.2 บ่อเกิดของความรู้.....	13
2.2.1 ทฤษฎีว่าด้วยบ่อเกิดความรู้.....	14
2.2.2 ความสมเหตุสมผลของความรู้.....	22
2.2.3 ธรรมชาติของความรู้.....	25
2.2.4 เกณฑ์ตัดสินความรู้.....	27
2.3 ลักษณะของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท.....	28
2.3.1 ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท.....	28
2.3.2 บ่อเกิดแห่งความรู้ในพุทธปรัชญา.....	33
2.3.3 ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้ในพุทธปรัชญา.....	37
2.3.4 ธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญา.....	41

2.3.5	เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ในพุทธปรัชญา.....	42
2.5	สรุปญาณวิทยาในพุทธปรัชญา.....	44
3	ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.....	47
3.1	ญาณวิทยาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.....	47
3.2	ระดับของความรู้.....	50
3.3	ประเภทของความรู้.....	51
3.3.1	จำแนกตามระดับความรู้.....	53
3.3.2	จำแนกโดยหน้าที่.....	61
3.3.3	จำแนกโดยช่องทางรับรู้.....	62
3.3.4	จำแนกโดยช่องทางการพัฒนา.....	63
3.3.5	จำแนกโดยสภาวะหรือโดยธรรมชาติ.....	63
3.3.6	จำแนกโดยทำให้เกิด.....	64
3.4	ฐานของความรู้.....	64
3.4.1	ภูมิหรือฐานของความรู้.....	64
3.4.2	รากเหง้าของความรู้.....	73
3.4.3	โครงสร้างของความรู้.....	73
3.4.4	กระบวนการของความรู้.....	74
3.4.5	เกณฑ์ตัดสินความรู้.....	74
4	วิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.....	76
4.1	หลักทฤษฎีของญาณวิทยา.....	76
4.1.1	เหตุผลนิยม.....	76
4.1.2	ประจักษ์นิยม.....	76
4.1.3	ทฤษฎีอนุমানนิยม.....	76
4.1.4	อัมฤตติกฎาณนิยม.....	77
4.2	วิเคราะห์ทฤษฎีของญาณวิทยาในศีลสิกขา.....	77
4.2.1	หลักการของญาณวิทยาในศีลสิกขา.....	77
4.2.2	วิเคราะห์หลักการของญาณวิทยาในศีลสิกขา.....	77
4.3	วิเคราะห์ทฤษฎีญาณวิทยาในจิตตสิกขา.....	79
4.3.1	หลักการของญาณวิทยาในจิตตสิกขา.....	79
4.3.2	วิเคราะห์หลักการของญาณวิทยาในจิตตสิกขา.....	79
4.4	วิเคราะห์ทฤษฎีญาณวิทยาในปัญญาสิกขา.....	80

4.4.1	หลักการของญาณวิทยาในปัญญาศึกษา.....	81
4.4.2	วิเคราะห์หลักการของญาณวิทยาในปัญญาศึกษา.....	81
5	บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	83
5.1	สรุปผลการวิจัย.....	83
5.1.1	ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท.....	83
5.1.2	ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.....	83
5.1.3	วิเคราะห์ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.....	83
5.2	ข้อเสนอแนะ.....	84
5.2.1	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	84
5.2.2	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย.....	85
	บรรณานุกรม.....	86
	ประวัติผู้วิจัย.....	90

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หากมีคำถามว่า “เราได้ความรู้มาจากไหน ?” เรามักจะตอบกันโดยไม่ต้องคิดเลยว่า “ได้ความรู้มาจากครูก่อน แล้วต่อมาก็ได้จากตำรา” แต่ถ้าจะถามต่อไปอีกว่า “แล้วครูของเราและคนเขียนตำราเล่าได้ความรู้มาจากไหนมาสอนเรา และได้มาอย่างไร ?”¹ จากประโยคข้างต้นย่อมแสดงว่า มนุษย์มีการศึกษาและการพัฒนาทางความคิดมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ทฤษฎีความรู้ต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องของญาณวิทยาทั้งสิ้น จึงทำให้เรามีความคิดความอ่านเป็นของตนเอง มีการเอาความรู้ แนวคิดของตนเองและของคนอื่นมาผสมปนเปกันเป็นแนวคิดใหม่ ๆ อยู่เรื่อย ๆ จนเกิดการนำเอาความคิดหรือแนวคิดนั้น ๆ มาลองทำลองใช้งานดูว่าจะได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ อย่างเช่นว่า หากทาลีส (Thales) ไม่เกิดข้อสงสัยและตั้งข้อสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติ ก็จะไม่เกิดหลักปรัชญาธรรมชาติให้ผู้อื่นได้ศึกษาค้นคว้า หรืออย่างสิตัทธราชกุมารหากไม่ทรงทอดพระเนตรเห็นทิวทัศน์ทั้ง 4 พระองค์ก็ คงไม่ทรงไตร่ตรองพิจารณาจนเกิดธรรมสังฆและก็คงจะไม่สละราชสมบัติออกผนวชเป็นแน่แท้ หรืออย่างในโลกยุคนี้ ซึ่งเป็นยุคที่แข่งขันกันทางรูปธรรมหรือโลกวัตถุนิยม แต่ก่อนที่จะปรากฏออกมาเป็นวัตถุที่จะเป็นที่นิยมหรือไม่นั้น ก็ล้วนต้องผ่านกระบวนการคิด รังสรรค์แนวคิดให้เป็นรูปแบบชัดเจน จับต้องได้เสียก่อนจึงจะถือว่าแนวคิดนั้นให้ผลสัมฤทธิ์ดังที่ตั้งใจ

ระบบอินเทอร์เน็ตความเร็วสูงถูกพัฒนา เพื่อให้ผู้คนเข้าถึงกันได้ง่ายขึ้น ผู้คนส่วนใหญ่จึงมุ่งใส่ใจต่อวัตถุนิยมและโซเชียลเน็ตเวิร์คมากขึ้น โดยอาศัยอุปกรณ์ที่ทันสมัยช่วยเหลือแทนการลงมือเอง อีกทั้งคนไทยใช้เวลาอ่านหนังสือนอกเวลาเรียน/นอกเวลาทำงานน้อยลง ก็เลยทำให้เกิดการขาดข้อมูลขององค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เราควรนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เหล่านั้นมาใช้ในการค้นหาข้อมูลในการพัฒนาองค์ความรู้ของตนเอง แต่พฤติกรรมของเรา กลับนำเอาไปใช้เพื่อความบันเทิงโดยส่วนใหญ่ จึงทำให้เกิดปัญหาบุคลากรขาดคุณภาพ ขาดแนวคิดใหม่ ๆ ขาดการรังสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดให้มีในสังคมไทย แต่สิ่งที่เป็นอยู่ในขณะนี้คือ การทำตามกัน ใช้วิถีในการดำเนินชีวิตแบบตาม ๆ กัน มีคำถามและข้อสงสัยมากมายตามมาว่า เกิดอะไรขึ้นพฤติกรรมของผู้คนที่กำลังจะร่วมพัฒนาประเทศสู่ยุคใหม่กลับมีพฤติกรรมย้อนแย้งปานว่าอยู่ในยุคโบราณ คำตอบก็คงต้องบอกว่าเพราะขาดองค์ความรู้ ขาดการใส่ใจที่จะพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ หรือนำเอาองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่แล้วมาปรับใช้ให้เข้ากับยุคสมัยของสังคมไทย

¹ ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547),

ญาณวิทยา ในฐานะของทฤษฎีความรู้จึงจำเป็นอย่างยิ่งต่อการศึกษาสำหรับผู้ที่ยังมีประสบการณ์จะพัฒนาองค์ความรู้ของตนเอง เพื่อใช้ต่อสู้กับกระแสวัตถุนิยมและกระแสไซเบอร์เนติกส์ แต่หากว่าผลของการต่อสู้ในการดำเนินชีวิตย่อมมีทั้งผู้แพ้ มีทั้งผู้ชนะ ผู้ที่แพ้ในการดำเนินชีวิตยิ่งต้องการความรู้ให้มากขึ้น เพื่อที่จะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตต่อไปให้ได้อีกตราบที่ยังมีชีวิตอยู่ หากเพียงแค่มียุคใดบุคคลหนึ่งนึกคิดสักนิดว่า การต่อสู้ดิ้นรนในโลกแห่งวัตถุนิยมนั้น อาจจะไม่ใช่วิถีทางที่จะทำให้เกิดความสุขได้เสมอไป บุคคลเช่นนี้แหละที่ควรจะหันมาสนใจศึกษาในศาสตร์ที่ส่งผลในด้านของจิตใจให้มากขึ้น โดยเฉพาะคนไทยส่วนใหญ่ที่เป็นชาวพุทธเป็นการควรอย่างยิ่งที่จะต้องใส่ใจเรื่องคำสอนของพุทธศาสนาให้เข้าใจ เพราะ “พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้แสวงหาความสุขชนิดที่เป็นภาพลวงตา นั่นแต่สอนให้เรียนรู้ทุกข์ซึ่งเป็นความจริงของชีวิต”² ซึ่งเราสามารถนำเอาวิธีของการศึกษาสมัยใหม่มาสืบค้นตำราคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้ของเราให้พร้อมกับสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับสภาพสังคมไทยที่เปลี่ยนไป

ตำราที่เป็นแหล่งความรู้ของชาวพุทธที่สำคัญอีกชุดหนึ่งก็คือคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรม ซึ่งสมควรอย่างยิ่งที่จะทำการสืบค้นวิจัยตามกระบวนการการศึกษาสมัยใหม่เพื่อรับรองความรู้ที่ได้จากตำราชุดนี้ให้เข้ากับยุคสมัยปัจจุบัน จะได้ไม่ถูกดูแคลนว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นเพียงเรื่องเล่าเก่าแล้วไม่ทันสมัย จึงเป็นหน้าที่สำคัญของผู้วิจัยจะต้องตีความ วิเคราะห์ หาผลสรุปและนำเสนอ เพื่อให้เกิดประโยชน์สำหรับผู้ฝึกฝนในการศึกษาต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาทฤษฎีญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.2.2 เพื่อศึกษาญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรม
- 1.2.3 เพื่อวิเคราะห์ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรม

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางขอบเขตในการศึกษาญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรม โดยได้วางขอบเขตของการวิจัยไว้ ดังนี้

- 1.3.1 ศึกษาความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิธรรม
- 1.3.2 ศึกษาจากเอกสาร คือ พระไตรปิฎก คัมภีร์วิสุทธิธรรม หนังสือทั่วไป วิทยานิพนธ์ วารสาร บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของท่านผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในทางพระพุทธศาสนา

² พระปราโมทย์ ปราโมชโช, *วิถีแห่งความรู้แจ้ง*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, 2551), หน้า 79.

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติ ดังนี้

1.4.1 ขั้นสำรวจข้อมูล

- 1) ศึกษาค้นคว้าความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
- 2) สำรวจเอกสารงานวิจัยที่มีผู้รู้เขียนการศึกษาวิจัยความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4.2 ขั้นรวบรวมข้อมูล

- 1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2525
- 2) รวบรวมข้อมูลเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) คัมภีร์วิสุทธิมรรค หนังสือตำราทางปรัชญาในสาขาที่เกี่ยวข้อง จัดลำดับความเกี่ยวข้อง ความสำคัญในเรื่องเหตุผลและที่มา
- 3) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4.3 ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

- 1) นำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท มาศึกษาวิเคราะห์ตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้
- 2) ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ของญาณวิทยาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

1.4.4 ขั้นนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในรูปแบบของการพรรณนาวิเคราะห์และสรุปผล พร้อมข้อเสนอแนะ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

- 1.5.1 เพื่อให้ทราบทฤษฎีของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.5.2 เพื่อให้ทราบญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
- 1.5.3 เพื่อให้ทราบผลของการศึกษาวเคราะห์ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.6.1 เอกสารทั่วไป

วศิน อินทสระ³ อธิบายว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ที่ยอมรับในวงการศึกษารวมในเมืองไทยว่ามีความสำคัญยิ่ง แนวอธิบายธรรมลาดลึกลงตามลำดับ เหมือนลักษณะแห่งมหาสมุทร วิสุทธิมรรคมีนัยวิจิตรและเพริศพรายมีความงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดน่าอัศจรรย์ในคุณสมุทัย คือ ปัญญาของท่านผู้เรียบเรียงอย่างยิ่ง วิสุทธิมรรคมิใช่จุดหมายปลายทาง หรือจุดหมายอันสูงสุดในพุทธศาสนา วิสุทธิมรรคเป็นเพียงเครื่องมือและวิธีการไปสู่จุดหมายอันสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากทุกขในสังสารวัฏนี้ เมื่อบุคคลได้พบทางอันถูกต้องและดำเนินไปตามทางนั้น โดยไม่หันหลังกลับเสียย่อมนจะต้องถึงจุดหมายปลายทางเข้าวันหนึ่งจะเร็วหรือช้าเท่านั้น

ชัยวัฒน์ อัดพัฒนา⁴ ได้กล่าวว่า เมื่อกล่าวโดยทั่วไปความรู้มีอยู่ 3 แบบ คือความรู้สามัญหรือสามัญสำนึก ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และความรู้ทางญาณวิทยา ความรู้สามัญอาจเป็นความรู้เรื่องเดียวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และความรู้ทางญาณวิทยา แต่ความรู้สามัญไม่ได้อาศัยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์และการหาเหตุผลตามหลักตรรกวิทยา จึงเป็นทัศนะที่ยังไม่มีความชัดเจนแจ่มแจ้ง ยังไม่มีเหตุผลเพียงพอ

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตยาโณ)⁵ กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องไตรสิกขา โดยเฉพาะเรื่องศีล ไว้อย่างละเอียดน่าสนใจยิ่ง ควรแก่การศึกษาและนำมาปฏิบัติ ชี้ให้เห็นว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งเป็นที่มาของสมาธิและปัญญารจนาโดยพระพุทธโฆสาจารย์ พระอรธกถาจารย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนาเถรวาทผลงานของท่านมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของชาวพุทธฝ่ายเถรวาทอย่างมาก วิธีอธิบายพระไตรปิฎกของคนรุ่นหลังก็ได้ถือท่านเป็นตัวอย่าง

พัฒน์ เพ็งผลา⁶ กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค ในหนังสือ “ประวัติวรรณคดีบาลี” ใวว่า วิสุทธิมรรคนั้นเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมดโดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นแก่นแท้ของปรัชญาพระพุทธศาสนา กล่าวนัยหนึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือคัมภีร์ที่รวบรวมสาระสำคัญของพระไตรปิฎกไว้ในเล่มเดียวลักษณะการแต่งเป็นการเรียงความร้อยแก้วดึงดูดใจผู้อ่าน ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคนั้น มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับวิสุทธิมรรค

³ วศิน อินทสระ, *สาระสำคัญของวิสุทธิมรรค*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2521), หน้า 9.

⁴ ชัยวัฒน์ อัดพัฒนา, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547), หน้า 4.

⁵ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตยาโณ), *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 290.

⁶ พัฒน์ เพ็งผลา, *ประวัติวรรณคดีบาลี*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535), หน้า 14.

จะเห็นได้จากบทย่อของแต่ละคัมภีร์และข้อมูลต่าง ๆ ที่คัมภีร์ทั้งสองเล่มได้มาคือพระไตรปิฎก คัมภีร์โปราณะ ปุพพาจริยะและอรรถกถาต่าง ๆ

อุทัย กมลศิลป์, พระมหาสากล สุภรเมธี, และพระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร⁷ ได้กล่าวว่า ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้นี้ ตรงกับคำที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาว่า สัจญา วิญญาณ อภิญญา ญาณ ปัญญา วิชชา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึงเรื่องความรู้จึงหมายถึง แนวคิดทฤษฎี ที่ใช้ผ่านคำดังกล่าวมานี้ เป็นสื่อสัญลักษณ์ถึงความรู้ในทางพระพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ความรู้ระดับโลกียะและความรู้ระดับโลกุตระระบอบเกิดของความรู้ในทางพระพุทธศาสนามี 3 ประการ คือ 1) สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน 2) จินตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผล 3) ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง

1.6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ)⁸ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค” ว่า ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นระบบความคิดที่มุ่งทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเวียนว่ายตาย เกิด และทำความรู้ (วิชชา) ให้เกิดขึ้น โดยเปลี่ยนแปลงความเห็น (ทิฐิ) และพัฒนาจนเกิดความรู้ที่ถูกต้อง กล่าวคือธรรมชาติความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งมองทุกอย่างตามเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์จนเข้าใจว่าทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่ใช่เกิดขึ้นเอง เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ รวมทั้งเข้าใจสมมติบัญญัติซึ่งอธิบายถึงความจริงในแง่ต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ยึดติดกับหลักการจนกลายเป็นความมมงาย แต่ต้องอาศัยการแยกแยะด้วยปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม

⁷ อุทัย กมลศิลป์, พระมหาสากล สุภรเมธี, และพระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทกับราชนิกาย”, รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ 1 “นวัตกรรมสร้างสรรค์ ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ไทยแลนด์ 4.0” มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, (กรกฎาคม 2560) : 239.

⁸ พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2547, 120 หน้า.

พระมหามานพ กวีวิโส (นักการเขียน)⁹ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต เรื่อง การวิเคราะห์เชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยา ว่า งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาแนวความคิดที่สำคัญ ๆ ของญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท ในยุคปัจจุบัน ประชาชนหรือมนุษยชาติตกอยู่ภายใต้อำนาจของข่าวสารข้อมูลอันเต็มไปด้วยหลักฐานที่น่าเชื่อถือ เมื่อพิจารณาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถี่ถ้วนแล้ว เราจะพบว่า หลักฐานที่น่าเชื่อถือและเหตุผลที่เรายอมรับว่าจริงนั้น เป็นเพียงขั้นตอนแรกในการได้ความรู้ หรือความเข้าใจเท่านั้น ดังนั้น ควรจะตรวจสอบด้วยประสบการณ์ตรงของแต่ละบุคคลเสีย

พระนิคม ธมฺมโร (พงษ์สมุทร)¹⁰ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรคว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ จากการประมวลเนื้อความจากพระไตรปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง 84,000 พระธรรมชั้นธัมมาเรียบเรียงเป็นวิสุทธิมรรคคัมภีร์เดียวใน 23 นิเทศ กล่าวคือ ประมวลเนื้อความจากพระวินัยปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง 21,000 พระธรรมชั้นธัมมาเรียงไว้เป็นหมวดศีล ซึ่งมี 2 นิเทศ คือ สีสันเทศกับธุดงค์นิเทศ ประมวลเนื้อความจากพระสุตตันตปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง 21,000 พระธรรมชั้นธัมมาเรียงไว้เป็นหมวดสมถิ ซึ่งมี 11 นิเทศ คือ ตั้งแต่เทศที่ 3 ถึง นิเทศที่ 13 และประมวลเนื้อความจากพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง 42,000 พระธรรมชั้นธัมมาเรียงไว้เป็นหมวดปัญญา ซึ่งมี 10 นิเทศ คือ ตั้งแต่เทศที่ 14 ถึงนิเทศที่ 23 ดังนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จึงได้รับการขนานนามว่าพระไตรปิฎกย่อ หรือเรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนาชนิดที่ย่อมาอย่างครบถ้วนบริบูรณ์

มาลี อาณากุล¹¹ ได้ศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิธีปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ ในงานวิจัยนี้ได้กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ใช้ศึกษาถึงวิธีปฏิบัติโดยตรงทั้งศีลสมถิ ปัญญาและหมวดธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมาอธิบายขยายความไว้อย่างเป็น

⁹ พระมหามานพ กวีวิโส (นักการเขียน), “การวิเคราะห์เชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2535, 128 หน้า.

¹⁰ พระนิคม ธมฺมโร (พงษ์สมุทร), “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2556, 94 หน้า.

¹¹ มาลี อาณากุล, “การศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิธีปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), 2539, 287 หน้า.

ระบบให้รายละเอียดในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของธรรมที่พึงทราบเหล่านั้น ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจได้ว่า ถ้าหากปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนาแล้ว จะต้องมีความรู้อะไรบ้าง ความรู้เหล่านั้นมีหลักการอย่างไร จะต้องปฏิบัติอะไรก่อน และอะไรที่หลังเป็นต้น อนึ่งคัมภีร์นี้ได้ แสดงอัจฉริยภาพ ในการเรียบเรียงเนื้อหาของท่านผู้รจนา แม้จะไม่มีแบบการเรียนการสอนสำหรับ คัมภีร์นี้โดยตรง สำหรับฆราวาสแต่ผู้ใดผ่านสภาวะธรรมพื้นฐานในพระอภิธรรมมัตถสังคหะมาแล้วก็จะ สามารถศึกษาคัมภีร์ วิสุทธิมรรคนี้ด้วยตนเองได้ไม่ยากนัก เพราะคัมภีร์นี้มีการอ้างอิงถึงสภาวะธรรม พื้นฐาน ในสังคหบาลีจนถึงญาณปัญญาระดับสูงที่สามารถผลักดันชีวิตออกจากวัฏสงสารได้

ลักษณะวัต ปาละรัตน์¹² กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง “ญาณวิทยา ในพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่” สรุปว่า ประสบการณ์ตามนัยของพุทธปรัชญายอมรับ ว่าประสบการณ์เป็นเครื่องมือสำคัญให้เข้าถึงความรู้ทั้งระดับสามัญและระดับที่เหนือประสาทสัมผัส แต่พุทธปรัชญาก็มีความรู้มีมากมายในส่วนที่ประสบการณ์ของมนุษย์ไม่อาจเข้าถึงถึงนั้น ความรู้ตั้งแต่ พื้นฐานจนถึงระดับสูงสุดประสบการณ์เท่านั้นเป็นสิ่งที่พิสูจน์และยืนยันได้ด้านความรู้ในพุทธปรัชญา เน้นให้เกิดความรู้แจ้งในตัวเองก่อนเป็นการสร้างความรู้โดยยึดตนเองเป็นหลักโดยให้มีความรู้แจ้งใน ชีวิตแล้วหลุดพ้นจากความทุกข์ไปใดกระบวนการรับรู้ของพุทธปรัชญา คือ การรู้อะไรต่าง ๆ ตามความ เป็นจริง 2 ระดับ คือ ความรู้สามัญและความรู้ระดับสูง ซึ่งความรู้ทั้งสองทดสอบว่าเป็นจริงได้ด้วย ประสบการณ์ของตนเองจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและจิต

1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีประเด็นศึกษาที่นับว่าเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญเพื่อแสวงหา คำตอบ คือ ทฤษฎีของญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่ง ประกอบด้วย ความหมาย วัตถุประสงค์ รูปแบบ ประเภทและวิธีการที่จะสามารถนำมาปรับใช้ให้ เหมาะสมกับสภาพการดำเนินชีวิตได้

1.8 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ญาณวิทยา หมายถึง ศาสตร์แห่งความรู้ที่จัดลำดับการเรียนรู้อย่างเป็นแบบแผนให้เข้ากับ เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย

¹² ลักษณะวัต ปาละรัตน์, “ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 2535, 380 หน้า.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค หมายถึง ตำราสำคัญอีกชุดหนึ่งของพระพุทธศาสนาเถรวาท รจนาโดย พระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อ พ.ศ. 956 ที่ประเทศศรีลังกา ทำนัยย่อคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ สั้นลงและเข้าใจง่าย สำหรับผู้ปรารถนาจะลงมือปฏิบัติเพื่อความพ้นจากทุกข์โดยตรง

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง แนวคำสอนที่พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกถือเอาตาม การทำสังคายนาครั้งแรกที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา และได้สืบทอดกันต่อมาเพื่อเป็นแนวทางของการ ประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้ได้ผลตามที่ผู้ประพฤติปฏิบัติปรารถนา

บทที่ 2

ญาณวิทยาที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ชนิดหนึ่งเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอีกมากมายในระบบสุริยจักรวาล คือเริ่มตั้งแต่ดาวเคราะห์ดวงน้อยโลกใบนี้ ก่อตัวขึ้นมาและมีวิวัฒนาการจนทำให้สภาพแวดล้อมเอื้ออำนวย แต่มีวิวัฒนาการในตัวเองจนผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ มาจนมีชีวิตรอดอยู่ได้ แต่ก็อยู่อย่างหวาดระแวง ต้องคอยระมัดระวังตัวจากสัตว์ต่าง ๆ และมนุษย์ด้วยกัน ภัยที่มีอยู่รอบด้านวันแล้ววันเล่า ต้องคอยหลบหลีกเอาตัวรอด โดยเฉพาะภัยจากธรรมชาติ มนุษย์จึงมิได้หยุดอยู่แค่การมีชีวิตรอดไปวัน ๆ แต่ยังมีความคิดแสวงหาวิธีที่จะต่อสู้เอาชนะภัยต่าง ๆ เหล่านั้นด้วยความสามารถทางสติปัญญา เมื่อมนุษย์มีความนึกคิด จึงเกิดความสงสัยในปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่ตนกำลังเผชิญอยู่ขณะนั้น ว่าความจริงมันคืออะไร มีอะไรอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์นั้น จะรู้ได้ไหม และด้วยวิธีการอย่างไร ดังนั้นความสงสัยจึงเป็นบ่อเกิดของปรัชญา ดังที่เฮอริเบิร์ตสเปนเซอร์ กล่าวว่า “ความสงสัย (Doubt) เป็นรากเหง้าของปรัชญา”¹

คนธรรมดาส่วนมากอาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดมา ทั้งยังเป็นร่องรอยอารยธรรมที่สำคัญของเผ่าพันธุ์มนุษย์ในการสืบค้นต้นตอแห่งวิวัฒนาการทางความคิดและสติปัญญาของมนุษย์ นำมาสู่การจัดระบบทางการศึกษาในวิชาการแขนงต่าง ๆ เพราะปรัชญาเป็นมารดาแห่งวิทยาการทั้งหลาย สาขาของปรัชญาที่สำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 12 คือ อภิปรัชญาญาณวิทยาและจริยศาสตร์

ญาณวิทยา (Epistemology) จึงเป็นปรัชญาแขนงหนึ่งที่มีความสำคัญในการแสวงหาความรู้ ถ้ามองว่า ญาณวิทยาเกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร ทางด้านปรัชญาสายตะวันตกนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคทองของปรัชญากรีกสมัยรุ่งเรือง คือ โซคราติส เนื่องจากกลุ่มโซฟิสต์ (Sophist) เห็นว่าปรัชญาสำนักต่าง ๆ ในสมัยนั้นมีการถกเถียงกันเรื่องความถูกต้อง ความดีและความจริง จนเกิดความขัดแย้งแต่ไม่มีมาตรการใด ๆ ที่จะทำการตัดสินให้แน่นอนลงไปได้ว่าอะไรเป็นสัจจะ โพรตาโกรัสจึงเสนอแนวคิดที่ว่า “มนุษย์เป็นมาตรการวัดทุกสิ่ง = Man is the measure of all things” แนวคิดนี้เป็นที่ถูกใจของกลุ่มคนหนุ่มสาว ปัญญาชนในยุคการปกครองแบบประชาธิปไตยในยุคนั้น ความเชื่อถือทางศาสนา ศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้ใช้ความรู้สึกของแต่ละบุคคลเป็นมาตรวัดสำหรับตนเป็นการให้เสรีภาพทางความคิดและการกระทำ ซึ่งโซคราติสเห็นว่าเป็นภัยต่อสังคมมนุษย์เพราะคนฉลาดและมีอำนาจมักฉกฉวยโอกาสเอารัดเอาเปรียบประชาชนผู้ด้อยกว่า จึงออกมารณรงค์ต่อต้าน โดยเห็นว่าความถูกต้อง ความดี และความจริงจะต้องมี

¹ สถิต วงศ์สุวรรณ, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, 2543), หน้า 18.

มาตรการตัดสินที่แน่นอน จึงเสนอทฤษฎีความรู้ว่า “ความรู้คือคุณธรรม คุณธรรมคือความรู้”² จริ่งอยู่คุณธรรมนั้นมีมากมาย เช่น ความเมตตา ความซื่อสัตย์ความกล้าหาญ แต่โซคราตีสถือว่า คุณธรรมมีหนึ่งเดียวเท่านั้นคือ ความรู้ ญาณวิทยาจึงได้รับความสนใจตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาและได้รับการพัฒนาขึ้นในสมัยของพลาโตและอริสโตเติล จนกระทั่งนักปรัชญาสมัยใหม่ เช่น จอห์น ล็อก ถือว่าญาณวิทยาเป็นปรัชญาสำคัญที่สุดในปัจจุบันได้มีการแยกปรัชญาเป็น 3 สาขาใหญ่ ๆ ได้แก่

1) อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นสาขาที่ว่าด้วยความเป็นจริง (Reality) คือ ความจริงแท้เรื่องโลก คนและภาวะเหนือธรรมชาติ

2) ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นสาขาที่ว่าด้วยความรู้ ศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ความรู้เกิดขึ้น อะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ เป็นต้น

3) คุณวิทยา (Axiology) เป็นสาขาที่ว่าด้วยความประพฤติดของมนุษย์ การใช้เหตุผล หรือตรรกวิทยา (Logic) จริยธรรม (Ethics) และความงามหรือสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)³

จากความข้างต้นนั้น อาจกล่าวได้ว่า ญาณวิทยาหรือทฤษฎีแห่งความรู้เกิดขึ้นในกรีกก่อนโสคราตีสมีกลุ่มนักปรัชญาที่เรียกว่าโซฟิสต์ได้เสนอหลักในการตัดสินความดี ความชั่วและความจริง โดยถือเอาตัวของผู้เองเป็นมาตรวัดตัดสินความดี ความชั่วและความจริง ต่อมาจึงเกิดแนวคิดที่ปฏิเสธหรือแย้งความคิดนั้นด้วยหลักการที่ว่าความดี ความชั่วและความจริง ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับมนุษย์อันเป็นแนวความคิดของโสคราตีส หลังจากนั้นญาณวิทยาหรือทฤษฎีแห่งความรู้ก็พัฒนาและเจริญรุ่งเรืองในปรัชญาของพลาโตและอริสโตเติล จนกระทั่งมาถึงปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ซึ่งนักปรัชญาที่สำคัญ เช่น จอห์น ล็อก นักปรัชญาชาวอังกฤษให้ความสำคัญกับญาณวิทยามากที่สุด เพราะเขาเชื่อว่าญาณวิทยาจะต้องมาก่อนปัญหาทางอภิปรัชญาและสาขาอื่น ๆ แนวความคิดนี้ได้มีอิทธิพลต่อนักปรัชญาในยุโรป เช่น เบอ์คเลย์ ฮิวม์ และคานท์ ซึ่งต่างก็เน้นทฤษฎีแห่งความรู้ แม้แต่ในลัทธิคานท์ใหม่ก็ได้ถือหลักการที่ว่า “การศึกษากรรมวิธีแห่งความรู้ของเราด้วยวิจรรณญาณควรจะเป็นพื้นฐานของความคิดคำนึงทุกอย่าง”⁴ “เป็นหัวใจในการแสวงหาความรู้ ญาณวิทยาจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นพื้นฐานในการเข้าถึงความจริงทางอภิปรัชญาและเป็นการพิจารณาถึงองค์ประกอบของความรู้จริง”⁵

แนวทางการศึกษาเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ ความจริง จากอดีตถึงปัจจุบันมีพัฒนาการมาตลอดตามยุคตามสมัย การศึกษาในยุคโบราณจะอ้างอิงอยู่กับหลักอภิปรัชญา (Metaphysics) ที่สืบค้น

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

³ บุญอยู่ ขอพรประเสริฐ, *ญาณวิทยาแบบคานท์กับพุทธปรัชญา*, (วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 66.

⁴ สุมเมธ ฌชาวิทยกุล, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2540), หน้า 51.

⁵ บุญมี แทนแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, (กรุงเทพมหานคร : ธนะการพิมพ์, 2535), หน้า 1.

ความรู้ที่เป็นแก่นแท้หรือธรรมชาติของสรรพสิ่ง (Ontology) แต่หลังจากที่แนวความคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์เกิดขึ้นในสังคม ทำให้วิธีการศึกษาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมไปเป็นแบบวิทย-ปรัชญา⁶ ในลักษณะวัตถุนิยมเต็มตัวและแนวทางส่วนหนึ่งอาศัยอภิปรัชญาพื้นฐานในเรื่องการใช้เหตุผลทางจิต ซึ่งต่อมาได้พัฒนาสูงสุดในทางคณิตศาสตร์ ในทฤษฎีของนักปรัชญานั้น ยังมีข้อที่ถกเถียงที่หาข้อสรุปไม่ได้ในเรื่องที่มาของความรู้ ความจริง ว่าสมบูรณ์ที่สุดหรือไม่ ถูกต้องที่สุดหรือไม่

ญาณวิทยาเป็นวิธีการแสวงหาความจริงอย่างเป็นระบบและมีความเป็นระเบียบ ทำให้ได้องค์ความรู้หรือทฤษฎีใหม่ ๆ ที่เชื่อมโยงกับมนุษย์ อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าการแสวงหาความจริงตามหลักญาณวิทยา ทำให้เข้าถึงความรู้หรือแก่นแท้ของสรรพสิ่งทางธรรมชาติ เป็นแนวทางที่ได้รับความนิยมสูงสุดและกลายเป็นศูนย์กลางความคิดทางสังคม หรือเป็นหัวใจของแนวทางการศึกษาเพื่อแสวงหาความรู้ที่เป็นความจริง

2.1 ความหมายของญาณวิทยา

ญาณวิทยา (Epistemology) หรือ ทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์หรือวิธีการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ โดยปกติเราถือว่าความรู้เป็นสิ่งที่มีความจริง แต่เราก็เห็นได้เช่นกันว่าความรู้เปลี่ยนแปลงอยู่บ่อย ๆ บางครั้งความรู้ก็เป็นเพียงทฤษฎีหรือความเห็นหนึ่ง ยังมีความเห็นอื่น ๆ ที่คัดค้านทฤษฎีหรือความเห็นนั้น ๆ แม้แต่ประสาทสัมผัสที่ว่าแน่นอนนั้นบางครั้งก็รายงานสิ่งที่ไม่เป็นจริง เช่น การเห็นภาพลวงตาต่าง ๆ เป็นต้น ญาณวิทยาตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ เช่น ถ้ามารู้จักทางประสาทสัมผัสเชื่อถือได้หรือไม่ เหตุผลเข้าถึงความจริงได้หรือไม่ ความรู้มีอยู่หรือไม่ หากมีอยู่มนุษย์สามารถแสวงหาความรู้ได้หรือไม่ ความรู้แน่นอนตายตัวหรือเปลี่ยนแปลง นักปรัชญาที่มีทรรศนะต่างกันในเรื่องเหล่านี้มีมากมาย

ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องความรู้ของมนุษย์ ตามรากศัพท์ คำนี้มีความหมายเท่ากับคำว่า Theory of knowledge ซึ่งหมายถึง ทฤษฎีความรู้ คำว่า ญาณวิทยา โดยภาพรวมจึงเป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาทั้งตัวธรรมชาติของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้

คำว่า “ญาณวิทยา” มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า “Epistemology” ซึ่งมาจากคำในภาษากรีกว่า Episteme (ความรู้) กับ Logos (ศาสตร์) มีความหมายรวมกันว่า ศาสตร์แห่งความรู้หรือทฤษฎีแห่งความรู้ (Theory of Knowledge) ญาณวิทยาจึงศึกษาถึงกำเนิดธรรมชาติ ขอบเขต และความสมบูรณ์แห่งความรู้ตลอดถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จริง และหามาตรฐานว่า อะไรเป็นความรู้

⁶ สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, *การแสวงหาความรู้หลังนวมัย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระเป็ยทอง, 2554), หน้า 2.

จริง อะไรเป็นความรู้ไม่จริง⁷ ตามพจนานุกรมศัพท์ปรัชญา ได้ให้ความหมายว่า ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธีและความสมเหตุสมผลของความรู้ บางทีใช้ว่า ทฤษฎีความรู้⁸ และจี.ที.ดับบลิว.แพทริก (G.T.W.Patrick) ได้กล่าวถึงขอบเขตการศึกษาญาณวิทยาไว้ในหนังสือ Introduction to Philosophy ว่า “ทฤษฎีความรู้ได้รับมอบหมายให้เป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาปัญหาเกี่ยวกับบ่อเกิด ลักษณะ ความถูกต้อง ขอบเขตจำกัด และเงื่อนไขของความรู้”⁹

ราชบัณฑิตยสถาน¹⁰ นิยามความหมาย ญาณวิทยา ว่า ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยกำเนิด ลักษณะและความถูกต้องแห่งความรู้ ตลอดจนวิธีหาความรู้

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน¹¹ ให้ความหมายว่า ญาณวิทยา เป็นภาษาสันสกฤต แยกออกได้เป็น 2 คำ คือ ญาณ = ความรู้ วิทยา = วิชา หรือความรู้ เมื่อรวมกันเป็นญาณวิทยา จึงเป็นวิชาว่าด้วยความรู้ หรือทฤษฎี ว่าด้วยความรู้ และคำว่าญาณวิทยาตรงกับภาษาอังกฤษว่า Epistemology ซึ่งมาจากคำว่า espisteme มีความหมายเท่ากับ knowledge หรือความรู้ และคำว่า Logos ซึ่งตรงกับคำว่า Science หรือ Theory ซึ่งหมายถึง ศาสตร์หรือทฤษฎี

สนิท ศรีสำแดง¹² อธิบายคำว่า “ญาณวิทยา” สมาสจาก ญาณ (รู้) + วิทยา (ศาสตร์, วิชา) จึงแปลว่า ศาสตร์ที่ว่าด้วยความรู้ ปรัชญาสาขาที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ พุถึงความสามารถของมนุษย์ในการที่จำรรู้ความจริง แหล่งของความรู้ แบบและวิธีการที่จะทำให้เกิดความรู้และความจริง

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน¹³ ให้คำอธิบายว่า ญาณวิทยา คือ การศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ความรู้เกิดขึ้น ทำให้ความรู้เป็นไปได้ ทำให้เราเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ ศึกษาปัญหาที่ว่าอะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ อะไรเป็นธรรมชาติแห่งความรู้ ขอบเขตแห่งความรู้มีกำหนดแค่ไหน อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้

⁷ บุญมี แทนแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 1.

⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2543), หน้า 34.

⁹ พระมหามานพ กวีวิไล (นักการเขียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”, *วิทยานินธ์ปริญาตาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2535, หน้า 6.

¹⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, 2546), หน้า 390.

¹¹ ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547), หน้า 3.

¹² สนิท ศรีสำแดง, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสยาม, 2534), หน้า 120.

¹³ ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 1.

บุญมี แทนแก้ว¹⁴ ให้ความหมายของญาณวิทยา คือ ทฤษฎีความรู้ เป็นวิชาที่ศึกษาค้นหาความรู้ ธรรมชาติและเหตุแห่งความรู้ที่แท้จริง ตลอดทั้งค้นหาธรรมชาติแห่งความรู้ ซึ่งสามารถจะชี้ให้เห็นว่า ความรู้นั้นจะเป็นความรู้ที่แท้จริงหรือไม่ หรือความรู้เช่นนั้นจะเป็นเครื่องมือตัดสินได้ว่ามีความสัมพันธ์กับความจริงเพียงใดหรือไม่และเป็นวิชาที่สืบค้นหาขอบเขตและข้อจำกัดของความรู้

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด พอสรุปได้ว่า ญาณวิทยา แปลว่า ทฤษฎีความรู้ เป็นการศึกษาเพื่อตอบสนองความอยากรู้ อยากรู้เห็นและความสงสัยที่ว่า มนุษย์จะสามารถรู้สัจธรรมหรือความเป็นจริงนั้นได้หรือไม่ และโดยวิธีใด ความรู้เช่นไร ถือเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่าถูกต้องตามความเป็นจริง การที่มนุษย์ได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ จากประสาทสัมผัสแล้วมีความรู้สึกนึกคิด มีจินตนาการที่แตกต่างกันทำให้มนุษย์มีความรู้แตกต่างกัน จึงเกิดคำถามขึ้นมาว่าความรู้คืออะไร เรียกว่ารู้จริง มีกฎเกณฑ์และเงื่อนไขอย่างไรในการตัดสินว่าถูกผิด จากแนวความคิดที่เกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวจึงทำให้นักคิด จินตนาการพัฒนาแนวคิดขึ้นจนกลายเป็นทฤษฎีความรู้ในสาขาต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ร่วมโลกประเภทอื่น ๆ ที่มีประสาทสัมผัสเหมือนกันแต่แตกต่างกันที่ความรู้จักคิด เพราะความคิดนี้เองจึงทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาเผ่าพันธุ์จนมีวิถีชีวิตที่เหนือสิ่งมีชีวิตในโลก

ดังนั้น ญาณวิทยา จึงเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความรู้ โดยศึกษาใน 4 ประเด็นสำคัญ คือ ธรรมชาติของความรู้ ต้นกำเนิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ และความสมเหตุสมผลของความรู้ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้นี้ น่าจะตรงกับคำที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาว่า สัจญา วิญญาณ อภิญญา ญาณ ปัญญา วิชา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึงเรื่องความรู้จึงหมายถึง แนวคิด ทฤษฎี

2.2 บ่อเกิดแห่งความรู้

ทฤษฎีความรู้หรือญาณวิทยา มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงว่ามีลักษณะอย่างไร เราสามารถรู้ความจริงได้หรือไม่ ฉะนั้น ญาณวิทยา จึงศึกษาเกี่ยวกับความจริง กล่าวคือ สิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นก็จะต้องเกี่ยวข้องกับความจริงและสิ่งไหนที่เป็นจริง สิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้ในวิทยานิพนธ์นี้จะได้พิจารณาปัญหาที่สำคัญของญาณวิทยา ตามที่ ฮาโรลด์ เอช. ตีตัส (Harold H. Titus) ได้เสนอไว้ 3 ประการ คือ¹⁵ 1) บ่อเกิดของความรู้ (Source of knowledge) 2) ธรรมชาติของความรู้ (Nature of Knowledge) 3) ความสมเหตุสมผลของความรู้ (Validity of Knowledge)

¹⁴ บุญมี แทนแก้ว, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2524), หน้า 108.

¹⁵ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, (New Delhi : Eurasia Publishing House Ltd., 1968), p. 21

2.2.1 ทฤษฎีว่าด้วยบ่อเกิดความรู้

ชัยวัฒน์ อัตพัฒนา¹⁶ อธิบายว่า ตามหลักญาณวิทยา หรือทฤษฎีว่าด้วยบ่อเกิดความรู้ในปรัชญาตะวันตกนั้น มีทฤษฎีว่าด้วยบ่อเกิดความรู้ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอยู่ 4 ทฤษฎี คือ

- 1) ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism) (Empiricism)
- 2) ทฤษฎีประจักษ์นิยม (Empiricism)
- 3) ทฤษฎีอนุমানนิยม หรือทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ (Apiorism)
- 4) ทฤษฎีสัญชาตญาณนิยมหรืออัจฉัตตญาณ (Intuitionism) บางตำราใช้คำว่า

ญาณพิเศษ (Insight)

เหล่านี้เป็นทฤษฎีหลัก นอกจากนี้ยังมีทฤษฎีความรู้ปลีกย่อยอยู่อีกหลายทฤษฎี เช่น

- 1) ทฤษฎีเพทนาการนิยมของเดวิด (Sensationism)
- 2) ทฤษฎีประจักษ์นิยมเชิงวิวัฒนาการ (Evaluational Empiricism) ของเฮอ์เบอร์ต สเปนเซอร์
- 3) ทฤษฎีความรู้เชิงวิภาษ (The Dialectic Theory of Knowledge) ของเฮเกล นักปรัชญาจิตนิยมชาวเยอรมัน

ความรู้ที่เกิดจากการปะทะสังสรรค์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม (The Genetic Theory of Knowledge) 4 ทฤษฎี รายละเอียดของทฤษฎีความรู้ดังกล่าวแล้วข้างต้นเราจะได้ศึกษาต่อไป

1) ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism) ปัญหาที่ว่า “ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร ?” ปัญหาและข้อนี้ นักปรัชญาต่างก็พยายามที่จะหาคำตอบ เช่น

(1) เรเน เดส์การ์ตส์¹⁷ (Rene Descartes, 1596-1650) ได้รับสมญาว่าเป็นบิดาของ ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ เป็นคนแรกที่พยายามหาคำตอบและได้อธิบายว่า ความรู้ที่แท้จริงเกิดจากเหตุผล ความรู้ย่อมได้มาจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นอย่างชัดเจนโดยอาศัยเหตุผล คำว่า เหตุผลของเดส์การ์ตส์นั้น หมายถึงเหตุผลที่เกิดจากสัญชาตญาณหรือญาณพิเศษ (Intuition) มิใช่เหตุผลที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัสและมีเหตุผลที่เกิดจากวินิจฉัย (Judgment) หรือการอนุมาน (Inference) หรือจินตนาการ (Imagination) แต่เป็นเหตุผลที่เกิดขึ้นโดยอาศัย จิตใจที่สว่าง สงบ แน่วแน่ เป็นเหตุผลที่ปราศจากข้อสงสัยโดยประการทั้งปวง

สัญชาตญาณเกิดขึ้นโดยตรง แจ่มชัดแจ้งในตัว ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ เพราะพระเจ้าเป็นเจ้าของได้ประทานให้ตั้งแต่แรกเกิด ความคิดที่มีเหตุผลที่พระเจ้าเป็นเจ้าของได้มอบให้ ได้แก่ ความคิด เกี่ยวกับความเป็นเหตุและผลที่เรียกว่า เหตุการณ์ (Causality) ความไม่มีที่สิ้นสุดหรือนันตภาพ (Infinity)

¹⁶ ชัยวัฒน์ อัตพัฒนา, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 109-123.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

ความเป็นนิรันดรหรือนิรันดภาพ (Eternity) ตลอดจนถึงความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าจัดว่าเป็นความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด (Innate Ideas) เหตุผลที่ได้รับมาจากความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดชัดเจนแจ่มแจ้ง เช่นเดียวกับเหตุผล มาจากความจริงที่ไม่ต้องการพิสูจน์ (Axiom) และคำนิยาม (Definition) ในวิชาเรขาคณิตมา สนับสนุนแนวความคิดของตน เดส์การ์ตส์ถือว่า บทสรุปที่ได้มาจากคณิตศาสตร์จัดเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถึงแม้ว่า ทฤษฎีความรู้ของเดส์การ์ตส์จะมีชื่อเฉพาะว่าเหตุผลนิยม (Rationalism) ก็ยังมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เหตุผลนิยมเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Rationalism) นักเหตุผลนิยม (Rationalist) ถือว่า ความรู้ที่มีมาก่อน (A priori) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน คือ มีอยู่ในจิตใจ

(2) สปิโนซา¹⁸ (Spinoza, 1632-1677) เริ่มต้นอธิบายทฤษฎีว่าด้วยความรู้จาก Innate Ideas ทรรศนะเกี่ยวกับพระเจ้าเป็นเจ้าของ เขาถือว่า พระเจ้าเป็นเจ้าของเป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลาย พระองค์เป็น Substance คือเป็นเนื้อสาร หรือสาระที่เป็นหลักของตัวมันเองได้โดยตัวมันเอง พระองค์เป็น Substance ที่เป็นอนันต์ ไม่มีขอบเขต ไม่มีที่สิ้นสุดและปรากฏออกมาในรูปลักษณะมากมาย (Plurality) ในธรรมชาติอย่างไม่สิ้นสุด การคิดและการกินที่เป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้า

สปิโนซา ถือว่าจิต คือ สิ่งที่สร้างมโนภาพหรือความคิด (Ideas) และเป็นต้นเหตุของพิชาน (จิตสำนึก) (Consciousness) ดังนั้น จิตจึงเป็นตัวคิดคำนึงจินตนาการ สังเกตและพิจารณา เพราะถือว่าจิตเป็นสิ่งที่คงอยู่กับร่างกาย ทำนองเดียวกันกับความคิด กับการกินที่ (Thought and Extension) เป็นของคู่กัน ฉะนั้น จากตัวจิตและร่างกายนี้เองเป็นเหตุให้เกิดความรู้ เจตจำนง รูปธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์

(3) ไลบ์นิซ¹⁹ (Gottfried Leibniz, 1646-1716) เป็นนักเหตุผลนิยมคนหนึ่ง เขาเป็นนักปรัชญาชาวเยอรมันที่มีความเชื่อว่าความรู้ ที่แท้จริงนั้นต้องเป็นความจริงที่เป็นสากลและจำเป็น (Universal and Necessary) เหตุผลเท่านั้น จะเป็นสมมุติฐานแห่งความรู้ที่จำเป็นและสากล ความรู้ที่จำเป็นเกิดจากความเข้าใจ (Understanding) เท่านั้น และความรู้อื่น ๆ ได้จากประสบการณ์ หรือการสังเกตโดยอาศัยอินทรีย์ จิตสามารถรู้สิ่งที่ได้รับจากภายนอกหรือจากประสบการณ์และสิ่งที่เกิดขึ้นจากภายในจิตเอง นอกจากนี้ จิตนี้เองเป็นสมมุติฐานแห่งความรู้ที่จำเป็น อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ที่ได้รับโดยการสังเกตที่เกิดขึ้นหลายหน อาจเป็นความรู้สากลก็ได้

ไลบ์นิซถือว่า ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงเฉพาะสิ่งเกิดจากประสบการณ์ส่วนที่ว่า ความรู้สากลและจำเป็นเกิดจากเหตุผล เขาไม่เห็นด้วย เดส์การ์ตส์ถือว่าจิตได้อุบัติขึ้นในโลกพร้อมกับ Innate Ideas แต่ไลบ์นิซเชื่อว่า จิตมีแนวโน้มรับ (Predisposition) หรือความถนัด (Attitude) มาแต่

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

เดิม ความคิด Ideas ในวัยเด็กไม่แจ่มใสและชัดเจน เป็นเช่นเดียวกับรูปที่ฝังตัวอยู่ในหินอ่อนที่มีได้แกะสลักออกมา

สรุปเหตุผลนิยม (Rationalism) ทฤษฎีที่ยอมรับว่า มนุษย์สามารถรู้ความจริงได้โดยการใช้เหตุผล ไม่ต้องผ่านประสบการณ์ กล่าวคือ เชื่อความรู้ก่อนประสบการณ์ (A priori knowledge) เป็นความจริงที่แน่นอนตายตัวโดยไม่ต้องผ่านประสบการณ์ เป็นความจริงชนิดที่จำเป็น (Necessary truth) เช่น หนึ่งบวกหนึ่งเป็นสอง ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นล้วนมีสาเหตุ เป็นต้น เป็นข้อความเป็นจริงเสมอ ผิดกับความรู้อย่างหลังประสบการณ์ (A posteriori) ที่ต้องอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องตัดสินซึ่งไม่เป็นจริงเสมอไป เช่น กรุงเทพฯ ฯ มีประชากรอยู่ประมาณ 10 ล้านคน แต่พรุ่งนี้อาจจะเพิ่มหรือลดลงอีกก็ได้ ต้องอาศัยประสบการณ์ตัดสินจึงเป็นความรู้ที่เปลี่ยนแปลงได้ (Contingent truth)

2) ทฤษฎีประจักษ์นิยม (Empiricism) ปัญหาที่ว่า “ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร ?” ปัญหาข้อนี้ จอห์น ลอค นักปรัชญาชาวอังกฤษเป็นผู้ตั้ง ลัทธิประจักษ์นิยมขึ้นมา เพื่ออธิบายให้เห็นชัดว่าความรู้ที่แท้จริงนั้น เกิดจากประสบการณ์ ประสบการณ์ในที่นี้หมายถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้นและกาย ซึ่งเป็นความรู้ที่ชัดเจนและแจ่มแจ้ง

จอห์น ลอค²⁰ (John Locke, 1682-1704) ได้ปฏิวัติเหตุผลนิยมของเดส์การ์ตส์ และประกาศลัทธิประจักษ์นิยมในหนังสือเรื่อง “ความเข้าใจของมนุษย์” (Human Understanding) และได้ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ ต่อแนวความคิดของเดส์การ์ตส์ โดยวิจารณ์อย่างรุนแรง ดังต่อไปนี้

(1) ถ้ามีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดจริง ทุกคนต้องมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่ ปรากฏว่า เด็ก คนป่า คนปัญญาอ่อน คนไม่ได้รับการศึกษา ไม่รู้จักคำว่าความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดหรือ Innate Ideas เลย ทั้งไม่รู้จักคำว่าเหตุผล (Reason) อนันตภาพ (Infinity) นิรันดรภาพ (Eternity) พระผู้เป็นเจ้า (God) และความคิดอื่น ๆ ที่เป็น Innate Ideas ถ้าเป็นความคิด ติดตัวทุกคนมา ทุกคนต้องรู้จักความคิดดังกล่าว ถ้ามีความคิดติดตัวที่เจ้าของไม่รู้ก็เป็นการขัดแย้งในตัวเอง (Self-Contradiction)

(2) ถ้ามีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด ทุกคนต้องมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่สิ่งที่เรียกว่า ความคิดติดตัวเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า จริยธรรมและอื่น ๆ แตกต่างกันไปในสังคมที่แตกต่างกัน ในประเทศที่แตกต่างกัน และในยุคที่แตกต่างกัน นอกจากนั้น ยังแตกต่างกันในแต่ละบุคคล แม้อยู่ในสมัยเดียวกัน พวกอเทวนิยม (Atheists) ไม่มีความคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้า คนที่มีความคิดเรื่องพระผู้เป็นเจ้าก็มีความคิดแตกต่างกัน บางคนเชื่อในเรื่องมนุษย์สมบัติ (Anthropomorphism) ของพระผู้เป็นเจ้า คือ เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้ามีคุณสมบัติเช่นเดียวกับมนุษย์ เช่น มีอารมณ์ มีความโกรธ ความเกลียด และกิเลสต่าง ๆ เหมือนมนุษย์

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

บางคนเชื่อในทิวสมบัติของพระผู้เป็นเจ้า (Deism) คือ เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าเป็นเทพเจ้า แตกต่างจากสิ่งทั้งปวงในโลก ซึ่งเป็นสิ่งจำกัด

บางคนเชื่อในอรูปสมบัติ (Pantheism) ของพระผู้เป็นเจ้า คือ เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าไม่มี แต่มีอำนาจสถิตอยู่ทั่วไปในโลกและในสิ่งที่จำกัดทั้งหลาย

บางคนเชื่อในสากลสมบัติ (Panentheism) ของพระผู้เป็นเจ้า คือ เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้าสร้างโลกขึ้น และคอยควบคุมดูแลโลกไว้ มีอำนาจทั้งภายในและภายนอก เมื่อนมนุษย์มีความคิดเห็นเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าแตกต่างกันอย่างนี้ ความคิดติดตัวมา แต่กำเนิดจะมีได้อย่างไร ?

(3) แม้ว่าทุกคนมีความคิดอย่างเดียวกัน ก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ว่าความคิดนั้น ๆ เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดจริง เช่น คนมีความคิดเกี่ยวกับไฟเหมือนกันว่า ไฟให้ความร้อน แต่ความคิดเกี่ยวกับไฟ เกิดจากประสบการณ์ต่างหาก ถ้าพูดว่า “ดวงอาทิตย์หมุนรอบโลก โลกแบน ดวงจันทร์ แบน” จะถูกคัดค้าน การคัดค้านไม่ใช่ความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด แต่เกิดมาจากการศึกษาหาข้อเท็จจริงจากประสบการณ์

(4) สิ่งที่เราเรียกว่า หลักการที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (Innate Principles) ที่แท้ก็คือ ความจริงสากลที่เกิดมาจากการคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงที่ได้ประสบมา ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้ว แต่เป็นการคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงเฉพาะเรื่อง โดยอาศัยสัญชาตญาณ (Perception) เช่น เด็กรู้ว่าของหวานมีรสหวาน ของหวานไม่มีรสขม ก็จัดได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ของเด็ก หลังจากนั้นเด็กก็สามารถหาเหตุผลโดยอาศัยกฎแห่งความเหมือน (Law of identity) และกฎแห่งความขัดแย้ง (Law of Contradiction) แล้วเด็กก็สรุปได้ว่า ของหวานย่อมมีรสหวาน ของหวานย่อมไม่มีรสขม

ดังนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าหลักการที่มีมาแต่กำเนิดนั้น ที่แท้ก็คือ สิ่งที่ได้มาจากการประสบ ไม่ใช่ความคิดติดตัวที่มีมาแต่เดิม (A priori) หรือความคิดที่มีมาก่อนประสบการณ์

ฉะนั้น จอห์น ล็อก จึงย้ำว่า คำสอนเรื่อง Innate Ideas ของเดส์การ์ตส์นั้นจึงใช้ไม่ได้ เมื่อจอห์น ล็อก ได้วิจารณ์คัดค้านเหตุผลนิยมแล้ว จึงประกาศลัทธิของตนเองขึ้นว่า “จิตแต่เดิมเป็นสภาพบริสุทธิ์ว่างเปล่า (Tabula rasa) เหมือนกระดาษขุ่นที่ว่างเปล่า ไม่มีรอยขีดเขียนมาแต่เดิม จิตได้รับความคิดต่าง ๆ จากประสบการณ์ หาได้มีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิดเหมือน ดังเดส์การ์ตส์กล่าวไว้ไม่”

ประสบการณ์นั้นมี 2 ประเภท คือ

- 1) ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ได้แก่ ประสาทสัมผัสทั้ง 5
- 2) ประสบการณ์ทางจิตใจ ได้แก่ การคิดทบทวน

เรารู้สิ่งภายนอกโดยอาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสและรู้สิ่งที่อยู่ภายในจิตของเราโดยอาศัยการคิดทบทวน ไม่มีความคิดชนิดใดที่ไม่ได้มาจากการประสบทางประสาทสัมผัส หลังจากนั้น ก็คิดทบทวนสิ่งที่ได้รับมานั้น ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสจัดว่าเป็น วัตถุดิบที่มาบ่อนจิต ให้จิตคิด

ทบทวน เด็กไม่สามารถคิดก่อนที่จิตจะได้รับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่เดส์การ์ตส์มีทฤษฎีตรงกันข้ามกับ จอห์นลอค คือ เห็นว่าจิตคิดเสมอ คิดก่อนที่จะ ได้รับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส คือ จิตคิดได้โดยไม่อาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส

ตามทฤษฎีของจอห์นลอค จิตเป็นสภาพที่อยู่เฉย (Passive) ในขณะที่รับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่จิตเริ่มทำหน้าที่ (Active) ในการเปรียบเทียบสิ่งที่ได้จากการสัมผัสแล้ว รวมกันให้เป็นความคิดซับซ้อน จนเกิดเป็นความคิดดวงเดียว ความคิดแต่ละดวงที่เกี่ยวกับสี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้จากตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยลำดับ ความคิดแต่ละดวงเกี่ยวกับการกินที่ รูปร่าง การหยุดนิ่ง และการเคลื่อนที่ของสสาร ได้จากการเห็นและการสัมผัส ส่วนสัญชาตญาณ (Perception) การคิด (Thinking) และเจตนา (Volition) ได้จากประสบการณ์ทางจิต ได้แก่ การคิดทบทวน ความคิดแต่ละดวงเกี่ยวกับความ เพลิดเพลิน ความทุกข์ ความมีอยู่ อำนาจและเอกภาพได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส กับประสบการณ์ทางจิต

จอห์นลอค ถือว่า ความรู้ทุกชนิดเกิดจากประสบการณ์ ความรู้เกิดหลังจากที่ได้ประสบการณ์แล้ว (A posteriori) เมื่อกล่าวตามความเป็นจริงแล้ว กระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ มีลักษณะเป็นแบบ นิรนัย (Deductive) มากกว่าที่เป็นอุปนัย (Inductive) ความรู้แต่ละชนิดเกิดจากประสบการณ์เฉพาะสิ่ง แล้วหาเหตุผลจากสิ่งที่ได้รับนั้นประมวลกันเป็นความรู้ทั่วไป ความรู้มิใช่มีมาแต่กำเนิด ทั้งมิใช่แบบนิรนัย คือ การหาความจริงจากหลักการที่ว่ามีมาแต่เดิมนั้น ทฤษฎีดังกล่าวนี้ มีชื่อเฉพาะว่า ทฤษฎีที่ถือว่าความรู้เกิดทีหลังประสบการณ์ (A posteriori theory of knowledge) และที่เรียกว่า ประจักษ์นิยม (Empiricism) เพราะถือว่าประสบการณ์เท่านั้นเป็นบ่อเกิดความรู้

สรุปประจักษ์นิยม (Empiricism) ทฤษฎีที่ยอมรับความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ (Experience) กล่าวคือ ความรู้เกิดขึ้นได้โดยอาศัยผัสสะหรือประสาทสัมผัส แนวคิดนี้จึงไม่ยอมรับความรู้ก่อนประสบการณ์ มีแต่ความรู้หลังประสบการณ์เท่านั้น ส่วนความรู้ระดับเหตุผลเป็นความรู้ที่รองลงมา เหตุผลเป็นเพียงตัวเชื่อมประสบการณ์เข้าด้วยกัน เพราะหากเหตุผลไร้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสก็ไม่มีทางเป็นความรู้ได้ นักวิทยาศาสตร์และนักปฏิบัตินิยม (Pragmatism) จึงจัดอยู่ในกลุ่มนี้

3) ทฤษฎีอนุমানนิยม หรือ ทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ (Apriorism)²¹ ปัญหาที่สำคัญของคานท์ คือ ปัญหาเรื่องความรู้ ซึ่งมีปัญหาอยู่ว่า

- ความรู้คืออะไร ?
- ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร ?
- การใช้เหตุผลของเรามีขอบเขตอย่างไร ?

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131-132.

เพื่อตอบปัญหาเหล่านี้ จึงต้องพิจารณาเหตุผลของมนุษย์ว่ามีอยู่อย่างไร มีหลักความจริงอยู่
ว่า ความรู้นั้นมักเกิดขึ้นในรูปแบบของการยืนยันหรือปฏิเสธบางสิ่งบางอย่าง แต่มีได้หมายความว่า
คำพูดทุกประโยคเป็นความรู้ไปหมด ถ้าภาคแสดงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของภาคประธาน เช่น สสารเป็น
สิ่งที่กินเนื้อที่ ถึงที่กินเนื้อที่ เป็นภาคแสดงของภาคประธาน คือ สสาร อย่างนี้ ยังไม่จัดเป็นความรู้
เพราะภาคแสดงเป็นเพียงเนื้อหาส่วนหนึ่งของภาคประธาน

ต่อมาเมื่อภาคแสดงให้ความรู้ใหม่แก่เรา เช่น สสารทั้งหลายมีแรงดึงดูด อย่างนี้ภาคแสดงได้
ให้ความรู้ใหม่แก่เราอย่างชัดเจน จึงจัดว่าเป็นความรู้ ความรู้จากประสบการณ์นั้น เป็นแต่เพียงบอก
ให้เราได้ทราบว่า สิ่งนั้นมีคุณสมบัติอย่างนั้นอย่างนี้ หรือมีพฤติกรรมอย่างนั้นเท่านั้นเอง ไม่ได้บังคับว่า
จะต้องเป็นอย่างนั้นและจะต้องมีอย่างนี้ เป็นแต่เพียงรายงานให้เราทราบ โดยผ่านประสาทสัมผัส
เท่านั้นเอง ความรู้ทางประสบการณ์ดังกล่าว จึงขาดลักษณะจำเป็นและสากล (Necessity and
Universal) จัดว่ามีหลักเกณฑ์แบบศาสตร์ยังไม่ได้ เพราะลักษณะสากลและจำเป็นไม่ได้มีพื้นฐาน
ในเพนทาการหรือการรับรู้ แต่มีพื้นฐานอยู่ที่เหตุผล อยู่ที่ตัวความเข้าใจ (Linderstanding) ดังนั้น
ลักษณะสากลและจำเป็นจึงเป็นสิ่งที่รู้ได้โดยไม่ต้องมีประสบการณ์

ทฤษฎีอนุমানนิยมของคานท์²² (Immanuel Kant, 1724-1804) นักปรัชญาสมัยใหม่ชาว
เยอรมัน ได้รวบรวมทฤษฎี เหตุผลนิยมและทฤษฎีประจักษ์นิยมเข้าด้วยกัน โดยถือว่าความรู้ทั้งปวง
“เริ่มต้น” จากประสบการณ์และการคิดหาเหตุผลรวมกัน คำว่าประสบการณ์ในที่นี้หมายถึง
ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส คานท์ได้แบ่งความรู้ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- 1) เนื้อหาของความรู้ เนื้อหาของรู้นี้ได้มาจากประสบการณ์ต่าง ๆ
- 2) รูปแบบของความรู้ รูปแบบของรู้นี้ได้มาจากการคิดหาเหตุผล

เนื้อหาของความรู้และรูปแบบของความรู้ ทั้งสองอย่างนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่
ออก เช่นเดียวกับ 4 เหลี่ยมของโต๊ะ เรียกว่าแบบของโต๊ะ ส่วนไม้หรือหินที่ทำเป็นโต๊ะในรูป เหลี่ยม
นั้น จัดเป็นเนื้อหาของโต๊ะ ในเรื่องความรู้ก็เช่นเดียวกัน มีส่วนที่เป็นเนื้อหาของความรู้และรูปแบบ
ของความรู้อาศัยกันอยู่ เช่น ความรู้เรื่องคนตาย เรื่องคนตายเป็นเนื้อหาของความรู้ ส่วนการรับรู้ใน
ลักษณะยืนยันว่าเขาตาย เป็นรูปแบบของความรู้ เป็นต้น เรื่องอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน

สรุปทฤษฎีอนุมานนิยม (Apiorism) เกิดจากพยายามเอาพวกเหตุผลนิยมกับพวกประจักษ์-
นิยมรวมเข้าด้วยกัน ลัทธิประจักษ์นิยมและเหตุผลนิยมต่างมีความบกพร่องด้วยกัน พวกประจักษ์นิยม
มอบหมายมาตรการความจริงให้กับผัสสะจนเกินไป จนกระทั่งปฏิเสธกฎเกณฑ์ของคณิตศาสตร์ของ
วิทยาศาสตร์ ส่วนผลเหตุผลนิยมก็มอบความเชื่อให้ปัญญาจนเกินไปจนกระทั่งปฏิเสธพื้นฐานทาง

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

ศาสนาและศีลธรรม เพราะทฤษฎีของพวกเขาประจักษ์นิยมไม่เพียงพอที่จะอธิบายความเป็นจริงของโลก และชีวิตได้ และทฤษฎีของพวกเขาเหตุผลนิยมก็ไม่เพียงพอที่จะอธิบายความจริงเช่นเดียวกัน

4) ทฤษฎีสัญชาตญาณนิยม หรือ อัจฉนัตติกญาณ (Intuitionism)²³ บางตำราใช้คำว่า ญาณพิเศษ (Insight) ปัญหาที่ว่า “ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร ?”

อังรี แบร์กซอง²⁴ (Henry Bergson, 1859-1941) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ได้ประกาศสอนลัทธิสัญชาตญาณนิยม โดยมีความเชื่อว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้นเกิดจากการหยั่งรู้ภายในอย่างกระจ่างแจ้ง ความรู้ดังกล่าวนี้เรียกว่า สัญชาตญาณบ้าง ญาณพิเศษบ้าง อัจฉนัตติกญาณบ้าง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แต่ละคำที่กล่าวมานี้ก็แปลมาจากคำว่า Intuition นั้นเอง

เมื่อได้สร้างทฤษฎีสัญชาตญาณนิยมขึ้นมาแล้ว เขาก็ประณามวุฒิปัญญา (Intellect) โดยถือว่าสัญชาตญาณเป็นองค์ประกอบของความรู้ที่แท้จริง วุฒิปัญญาให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่อย่างบิดเบือนต่อสภาพความเป็นจริง แต่สัญชาตญาณให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่ตามความเป็นจริง

อาศัยวุฒิปัญญา เราได้ความจริงเพียงผิวเผินหรือเพียงเฉียดความจริงไปเท่านั้น แต่ สัญชาตญาณจะช่วยให้เราเข้าใจความจริงโดยตรง ความแท้จริงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ วุฒิปัญญาสามารถให้ความรู้เฉพาะสิ่งที่คงที่ถาวรไม่มีการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น และทำให้ความแท้จริงเป็นสิ่งที่คงที่ถาวรปราศจากความเปลี่ยนแปลง แบร์กซอง ถือว่า วุฒิปัญญาทำให้ความแท้จริง ซึ่งเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอกลายเป็น (Elan Vital) อยู่ที่ใจกลางของความแท้จริงวิวัฒน์อยู่เสมอ วุฒิปัญญาไม่สามารถเข้าใจสิ่งที่มีอยู่จริงได้ เพียงแต่จำแนกความแท้จริงออกเป็นส่วน ๆ และถือว่าเป็นสิ่งถาวรซึ่งเป็นการยึดถือสิ่งที่เปลี่ยนแปลงว่าเป็นสิ่งที่คงที่ แต่สัญชาตญาณจัดเป็นส่วนหนึ่งของพลังชีวิต ซึ่งทำให้เรารู้พลังชีวิตโดยตรงและให้ความรู้เรื่องความแท้จริงอย่างสมบูรณ์

แบร์กซองกล่าวว่า “วุฒิปัญญาของเรานั้น ตามความหมายอย่างแคบมีหน้าที่ปรับร่างกายของเราให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมและมองเห็นสัมพันธ์ภาพระหว่างสิ่งภายนอก กล่าวโดยสรุปคือทำหน้าที่คิดถึงสสาร” วุฒิปัญญาให้ความรู้เกี่ยวกับสสารเท่านั้น ไม่สามารถให้ความรู้ที่จัดเป็นพลังชีวิต อันมีอยู่ภายใน ซึ่งถือว่าเป็นกุญแจที่จะนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกภายนอก แต่สัญชาตญาณช่วยให้เข้าใจชีวิตอย่างสมบูรณ์

แบร์กซองกล่าวว่า “สัญชาตญาณ หมายถึง สัญชาตเวก ซึ่งอยู่เหนือการคิดหาเหตุผล มีความรู้ในตัวเอง ทั้งสามารถไตร่ตรองจุดประสงค์ของมันเองและขยายออกไปโดยไม่มีขอบเขตจำกัด” คำว่าสัญชาตญาณนี้ แบร์กซองไม่ได้หมายถึงความรู้โดยตรงซึ่งอยู่เหนือวุฒิปัญญา แต่หมายถึงความรู้ทางประสาทสัมผัส ซึ่งใช้วุฒิปัญญาเข้ามาช่วยด้วย (เพื่อความกระจ่าง)

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149-151.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

แบร์กของ ถือว่าความรู้ที่ได้จากวุฒิปัญญาเป็นความรู้ไม่แน่นอนด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1) ความรู้ทางวุฒิปัญญา เกิดจากความคิดรวบยอด ซึ่งถือว่าเป็นนามธรรมและเป็นความรู้เพียงบางส่วน ความคิดรวบยอดรู้เฉพาะลักษณะสามัญของบางสิ่งแต่ไม่รู้คุณภาพและลักษณะเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ ทั้งไม่ให้ความรู้สมบูรณ์เรื่องสิ่งแต่ละสิ่งเลย แต่สัญชาตญาณให้ความรู้สมบูรณ์เรื่องสิ่งทั้งหลาย

2) ความรู้ทางวุฒิปัญญาเป็นความรู้คงที่ สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงและเติบโตอยู่เสมอ แต่ความคิดรวบยอดคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง จึงไม่สามารถรู้ธาตุแท้ของความเปลี่ยนแปลงและความเติบโตของสิ่งทั้งหลาย ว่าคงที่ หยุตนิ่ง ดังนั้น ความรู้ที่เกิดจากความคิดรวบยอด จึงทำให้ความจริงกลายเป็นเท็จ

3) ความรู้ทางวุฒิปัญญาเป็นความรู้วิเคราะห์ คือ จำแนกความแท้จริงออกเป็นส่วน ๆ อย่างโดดเดี่ยวแล้วไม่สามารถประมวลส่วนต่าง ๆ เข้าเป็นเอกภาพ ซึ่งจะทำให้มองเห็นลักษณะเฉพาะของมันทั้งหมด วุฒิปัญญาสามารถกระจายส่วนรวมเป็นส่วนย่อย แต่ไม่สามารถประมวลส่วนย่อยเข้าเป็นส่วนรวม คือ ทำลายได้แต่สร้างไม่ได้ วุฒิปัญญามองเห็นความแท้จริงเป็นส่วน ๆ แต่ไม่สามารถรู้ความแท้จริงอย่างรวม ๆ

4) ความรู้ทางวุฒิปัญญาเป็นความรู้สัมพัทธ์ ให้ความรู้เรื่องวัตถุในฐานะที่เป็นสิ่งเกี่ยวข้องกันและกัน แต่ไม่ให้ความรู้ในฐานะเป็นสิ่งที่อยู่โดยตัวเอง อีกนัยหนึ่ง วุฒิปัญญาขึ้นอยู่กับความสนใจและความมุ่งหมายของเรา จึงให้ความรู้เรื่องวัตถุแก่เราเป็นส่วน ๆ วุฒิปัญญาเป็นวิธีสำหรับทำหน้าที่และขึ้นอยู่กับเจตจำนง แต่สัญชาตญาณไม่มีข้อบกพร่องเหล่านี้ สัญชาตญาณรู้ความแท้จริงอย่างเป็นจริงและรวม ๆ โดยไม่ต้องอาศัยสัมพันธภาพระหว่างส่วนต่าง ๆ ของความแท้จริงนั้น

5) ความรู้ทางวุฒิปัญญามองเห็นสิ่งทั้งหลายเพียงภายนอก ไม่รู้ธรรมชาติภายในของความแท้จริง แต่สัญชาตญาณให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติภายในของความแท้จริง แต่สัญชาตญาณให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติภายในของความแท้จริงได้

สรุปว่า อัจฉตติกญาณนิยม (Intuitionism) เป็นทรรศนะที่ถือว่า การรู้เองเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของความรู้ เป็นกิจกรรมของจิตโดยตรง กล่าวคือ การรู้สิ่งใดก็ตามทางประสาทสัมผัส เป็นเพียงความรู้ภายนอก แต่ความรู้แบบอัจฉตติกญาณเป็นการหยั่งรู้เข้าไปภายในสิ่งนั้นทำให้เกิดการรู้สิ่งนั้นทั้งหมด²⁵ โดยมีความรู้ดังกล่าวมี 2 ระดับ คือ ความรู้แบบสามัญที่เรียกว่า สามัญสำนึก (Common Sense) และความรู้แบบพิเศษที่เกิดจากการบรรลู่ (Transcendental Intuition)

²⁵ สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรวิพัฒน์, 2545), หน้า 63.

2.2.2 ความสมเหตุสมผลของความรู้

ความสมเหตุสมผลของความรู้ (Validity of Knowledge) คือความเข้าใจถูกต้อง ความเข้าใจถูกต้องเป็นความรู้ตรงและสมเหตุสมผล ต่างจากความจำที่เป็นเพียงรอยประทับใจหรือความตรึงตราเท่านั้น กุมาริละ ถือว่า ความรู้ที่สมเหตุสมผลคือความเข้าใจสิ่งที่ไม่เคยเข้าใจมาก่อน ให้ความรู้ในเรื่องนั้นอย่างแท้จริง ไม่เกิดจากเหตุขัดแย้ง อิศระจากความขัดแย้ง ความรู้ที่สมเหตุสมผลต้องประกอบด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ คือ 1) ต้องไม่เกิดจากเหตุที่ขัดแย้งกัน 2) ไม่มีเหตุขัดแย้งในทางตรรกวิทยา 3) ให้ความเข้าใจที่ไม่เคยเข้าใจมาก่อน คือให้ความรู้ใหม่ 4) เป็นตัวแทนของสิ่งทั้งหลายได้อย่างแท้จริง²⁶

โดยนัยนี้ ขึ้นชื่อว่าความรู้ทุกอย่างย่อมมีความสมเหตุสมผลในตัวเองไม่ต้องอาศัยความรู้อย่างอื่นเข้ามาช่วยแต่อย่างใด ความสมเหตุสมผลของความรู้เกิดจากเหตุแท้จริงที่ทำให้เกิดความรู้ ไม่เกิดจากเงื่อนไขอย่างอื่น ความรู้ที่อยู่ในฐานะเป็นความรู้จัดว่ามีความสมเหตุสมผลทั้งสิ้น ซึ่งประกอบด้วยความเข้าใจสิ่งนั้น ๆ โดยปราศจากข้อขัดแย้ง เงื่อนไขแท้จริงที่ทำให้เกิดความรู้สมเหตุสมผลย่อมให้ความสมเหตุสมผลมาพร้อมกับความรู้รวมทั้งเกิดความเชื่อในความสมเหตุสมผลของรู้นั้นด้วยการพิสูจน์ความรู้ว่าจริงแท้หรือไม่ ได้สร้างปัญหาให้กับนักปรัชญาผู้ต้องการเกณฑ์การตัดสินความจริงแท้ เพราะหากข้อพิสูจน์สามารถยืนยันความรู้ได้ก็เป็นข้อยืนยันความเป็นจริงได้เช่นกัน ฉะนั้น ทฤษฎีความจริง จึงเป็นเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความจริงมี 3 ทฤษฎี คือ²⁷

1) ทฤษฎีสมนัย (Correspondence Theory of Truth) “เป็นทฤษฎีที่ตัดสินความจริงจากการตรงกันระหว่างข้อความที่เป็นจริงกับข้อเท็จจริง”²⁸ กล่าวคือ ข้อความหรือความคิดจะถูกตอ้งก็ต่อเมื่อตรงกันกับข้อเท็จจริง เช่น มีคนกล่าวว่าน้ำทะเลเค็ม ข้อความนี้มีความเป็นจริง เพราะเรารู้ได้ ไม่ใช่เพราะตรงกับข้อความอื่น ๆ ที่มีมาในอดีต แต่ความรู้นี้ตรงกับความเป็นจริงที่เราสามารถรับรู้ได้ จึงถือว่า “ความคิดนั้นเป็นความรู้ที่แท้จริงเนื่องจากตรงตามความเป็นจริงเพราะความจริงคือการตรงกันระหว่างสารัตถะ (Essence) กับการมีอยู่ (Existence) ของสิ่งที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่างซึ่งเป็นที่รู้จัก สารัตถะเป็นลักษณะของสิ่งที่รู้จักกันจึงทำให้สิ่งนั้นๆ เป็นที่รู้จักได้ ไม่ใช่สิ่งที่จิตสร้างขึ้น”²⁹

²⁶ ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 232.

²⁷ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, pp. 56-61.

²⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย*, อ่างแล้ว, หน้า 23.

²⁹ พระมหาระวี ดิกขปณโณ (ไกรยะพันธ์), “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2544, หน้า 30.

“นักปรัชญาที่อาศัยทฤษฎีนี้ คือ กลุ่มสังคมนิยม (Realism) เช่น จี.อี.มัวร์ (G.E.Moore) บี.รัสเซลล์ (B.Russell) และประสบการณ์นิยม”³⁰

2) ทฤษฎีสหนัย (Coherence Theory of Truth) เป็นทฤษฎีตัดสินความจริงที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ข้อความนั้นสอดคล้องกับสภาพการณ์ในโลกหรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับข้อความนั้นสอดคล้องกับข้อความอื่นที่เราเชื่อว่าจริง เช่น ข้อความว่า “มีคนในห้องนี้” เป็นข้อความที่จริง ถ้าเรายอมรับข้อความอีก 2 ข้อว่าจริง คือ “ฉันเห็นคนในห้องนี้” และ “สิ่งที่ฉันเห็นมักจะมีจริง” นั่นคือ ความรู้จะถูกต้องเป็นจริงก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับความรู้ที่เราเคยมีอยู่เดิม ถ้าหากมันขัดแย้งกันก็ถือว่า “ความรู้ที่นั้นไม่ใช่ความรู้ที่ถูกต้องหรือถ้ากล่าวให้ชัดเจนก็อาจกล่าวได้ว่า ความกลมกลืนหรือความสอดคล้องกันตามหลักตรรกะเป็นข้อพิสูจน์ความจริง”³¹ ทฤษฎีความจริงแบบสหนัยจึงเป็นการอาศัยหลักเหตุและผล แต่บางทีเหตุผลก็ไม่ตรงกับความเป็นจริงเสมอไปซึ่งอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ “กลุ่มจิตนิยม (Idealism) และกลุ่มเหตุผลนิยม”³² เช่น เอฟ.เอช.แบรดลีย์ (F.H.Bradley) บี.แบลนชาร์ด (B.Blanshard) อี.เอส.ไบรท์แมน (E.S.Brighman) รูดอล์ฟ คาร์แนฟ (Rudolf Carnap) เป็นกลุ่มที่ใช้ทฤษฎีนี้ตัดสิน

3) ทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory of Truth) ทฤษฎีนี้ถือว่าความรู้นั้นต้องนำมาปฏิบัติได้กล่าวคือความรู้ใดที่ปฏิบัติไม่ได้หรือปฏิบัติแล้วไม่เกิดประโยชน์ถือว่า ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริงซึ่งความจริงที่ถูกสร้างขึ้นโดยประสบการณ์ความคิดและการพิสูจน์ยังไม่เป็นความจริงเพราะยังไม่ได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นจริงโดยผลที่เต็มไปด้วยประโยชน์แต่เมื่อบรรลุถึงกิจกรรมอันสำเร็จประโยชน์มันก็เป็นจริง³³ กลุ่มปฏิบัตินิยมคือ เพียซ (Pierce) เจมส์ (James) และดิวอี้ (Dewey) เป็นกลุ่มนักปรัชญาที่นำเอาทฤษฎีนี้มาใช้ และแนวคิดที่กลุ่มปฏิบัตินิยมคำนึงถึงสรุปได้ดังนี้ 1) ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานนั้นต้องสร้างความพอใจแก่ความต้องการหรือความประสงค์ของมนุษย์ 2) ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานนั้นต้องพิสูจน์ได้โดยการทดลองทางวิทยาศาสตร์ 3) ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานใดเป็น

³⁰ สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, อ่างแล้ว, หน้า 73.

³¹ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, (London : Routledge, 1990), pp. 128-129.

³² สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, อ่างแล้ว, หน้า 73.

³³ Jidunath Sinha, *Introduction to Philosophy*, (Calcutta : Sinha Publishing House, 1968), p. 115.

จริง ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานนั้นต้องมีส่วนช่วยในการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต คือ นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และประสบความสำเร็จ³⁴

สรุปได้ว่า การตัดสินความจริงตามหลักของปฏิบัตินิยมก็ยังมีจุดบกพร่อง เพราะยังมีความเชื่ออีกมากมายที่ไม่เป็นจริงเลย แต่มีผลลัพธ์ที่น่าพอใจ ทำจิตใจให้สบายได้ การตัดสินความจริงด้วยเพียงการปฏิบัติ จึงไม่อาจเข้าใจได้ทั้งหมด ดังที่เอมมานูเอล ค้านท์³⁵ นำเสนอว่า ความจริงอย่างที่เป็นจริง (Things in Themselves) ไม่อาจรับรู้ได้ เขาเชื่อว่า สิ่งสูงสุดนั้นมนุษย์สามารถเข้าถึงได้ แต่มิใช่ความรู้ทางทฤษฎี (Theoretical Knowledge)³⁶ และจอห์น ฮิก (John Hick) นักปรัชญาศาสนายุคปัจจุบันอธิบายความเป็นจริงอย่างที่เป็นจริง (Real in itself) ว่า “ไม่สามารถบอกได้ว่ามีเพียงหนึ่งเดียวหรือหลายหลาก เป็นบุคคลหรือสิ่งของมีสำนึกหรือไม่มี มีจุดมุ่งหมายหรือไม่มี เป็นเนื้อสารหรือกระบวนการ ดิغامหรือชั่วร้ายน่ารักหรือน่าชัง เป็นสิ่งที่เกินกว่าภาษาซึ่งเป็นการรับรู้ของมนุษย์จะบรรยายได้ถึงสิ่งเป็นจริงอันมนุษย์ไม่อาจรับรู้ได้”³⁷

ดังนั้น ความสมเหตุสมผลของความรู้สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มจิตนิยมเชื่อตรงกันว่า การตัดสินสิ่งใดว่าถูกต้องเป็นจริงจะต้องสहनัยหรือเชื่อมั่นและยอมรับว่าเป็นจริง กล่าวคือจะต้องรู้ร่วมกันส่วนมากกว่าต้องเป็นอย่างนั้นจริง ๆ หรือมีเหตุผลตรงกัน และถือเป็นกฎตายตัวอันเป็นความรู้เดิมอาศัยความคิดที่ทุกคนมีเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว กลุ่มสังคมนิยมเชื่อตรงกันว่า การตัดสินสิ่งใดว่าถูกต้องเป็นจริงจะต้องเห็นสอดคล้องกันระหว่างข้อความอธิบายความจริงกับสิ่งที่เป็นจริงนั้น เป็นต้นว่า มนุษย์จะต้องมี 2 ขา 2 แขน 2 ตา 2 หู กินข้าวและสิ่งอื่น ๆ เป็นอาหาร ข้อความที่อธิบายลักษณะต่าง ๆ ของมนุษย์เหล่านี้ย่อมเป็นจริงทั้งนั้น เพราะส่วนต่าง ๆ ดังกล่าวมาเป็นคุณลักษณะเฉพาะของมนุษย์และเราสามารถตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ตรงกัน เช่น สามารถมองเห็นทางตาและให้ประสบการณ์ที่ทุกคนจะรู้เห็นได้ กลุ่มปฏิบัตินิยมเชื่อตรงกันว่า ความคิดก็ดีทฤษฎีก็ดี สมมติฐานก็ตาม จะถูกต้องเป็นจริงก็ต่อเมื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้จริงและเกิดผลดีเป็นที่พอใจของผู้ปฏิบัติ นั้น สิ่งที่จะต้องคำนึงถึงสำหรับกลุ่มนี้มีหลักอยู่ 3 ประการ คือ ต้องมีทฤษฎีที่ถูกต้องต้องปฏิบัติตามได้จริง และต้องเกิดผลจริงเมื่อนำไปใช้หรือนำไปปฏิบัติ

³⁴ พระมหามานพ กวีวิไล (นักการเขียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, อ่างแล้ว, หน้า 24-25.

³⁵ Kolenda, Konstantin, *Philosophy's Journey : A Historical Introduction*, (Massachusetts : Addison-Wesley Publishing Company, 1974), p. 128.

³⁶ Ibid., pp. 139-140.

³⁷ Rowe, William L., *Philosophy of Religion*, 2nd ed., (California : Wadsworth Publishing, 1993). p. 181.

2.2.3 ธรรมชาติแห่งความรู้

การตอบคำถามทางญาณวิทยาที่ว่า ลักษณะของความรู้คืออะไร มีโลกจริงอยู่นอกจิตหรือไม่ และเราจะรู้ได้อย่างไร ปัญหาดังกล่าวจึงเป็นปัญหาเรื่องปรากฏการณ์กับความจริงแท้ “ธรรมชาติของความรู้มีพื้นฐานอยู่บนความจริงทางประสบการณ์ทางผัสสะ (Sense Experience) ที่เป็นตัวการรับรู้ความจริงภายนอกได้และผ่านความคิดหรือจิตที่มี 2 ลักษณะคือ วิธีการคิดตามทฤษฎีหรือความหมายทั่วไปและคิดตามหลักหรือความจริงด้วยการเปรียบเทียบกับหลักทางตรรกะแล้วนำแนวความคิดที่ได้ นั้นมาอธิบายหลักการทางผัสสะอีกที”³⁸

การตอบคำถามต่อธรรมชาติของความรู้อาศัยประสาทสัมผัส 2 อย่าง คือ สัมผัสภายนอก (Outer Senses) ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การสัมผัสและความคิดของเรา รวมถึงวัตถุที่ถูกสร้างขึ้น และสัมผัสภายใน (Inner Senses) ได้แก่ ประสบการณ์จากความสุข ความทุกข์ ความรู้สึกหรือเกลียด ความภูมิใจและความสำนึกผิด ประสบการณ์ทางความคิดเหล่านี้เป็นประสบการณ์ 2 ชนิด ที่จอห์น ล็อก (John Locke) เรียกอย่างแรกว่า “มโนคติแห่งประสาทสัมผัส (Ideas of Sensation) และเรียกอย่างที่สองว่า มโนคติแห่งภาพสะท้อน (Ideas of Reflection)”³⁹

ธรรมชาติของความรู้ หมายถึง ภาวะตัวตนของความรู้ ส่วนประเด็นที่ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่รับรู้โดยประสาทสัมผัสเป็นความรู้ของเรานั้นเป็นความจริงในตัวเองโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับการรู้จักของคนเราหรือเปล่า ซึ่งทฤษฎีที่ให้คำตอบพอสรุปได้ ดังนี้⁴⁰

1) จิตนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Idealism) ถือว่า สรรพสิ่งมีอยู่ในจิต โลกเป็นเพียงมโนภาพในจิต ไม่อาจมีอยู่ได้โดยปราศจากจิต สิ่งต่าง ๆ มีอยู่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ได้ (To be is to be perceived) สิ่งที่เราไม่รู้ไม่ได้เพราะมันไม่มีอยู่จริงหรือที่เรียกว่า จิตนิยมอัตวิสัย (Subjective Idealism) ที่เบิร์คเลย์ (George Berkeley : 1685-1753) ได้แสดงทรรศนะไว้ว่าถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง สิ่งที่มีอยู่นอกตัวเองและเป็นเหตุแห่งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วไซ้ร้ ข้าพเจ้าก็ขอยืนยันว่า สิ่งภายนอกเหล่านั้นไม่มีอยู่เลย ทั้งเราก็ไม่สามารถรับรู้ได้ว่ามันมีอยู่ แต่ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง กลุ่มหรือส่วนประกอบที่ซับซ้อนของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วละก็ สิ่งเหล่านั้นก็มีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัยเนื่องจากเรามีความรู้สึกกับมันทุกขณะแห่งการดำรงชีวิตทั้งมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในรูปแบบที่เป็นระเบียบอย่างต่อเนื่องด้วย⁴¹

³⁸ W.V.O. Quine, *Epistemology Naturalized*, ed. By Linda Matin Alcoff, (Massachusetts : Blackwell, 1998), p. 254.

³⁹ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, (London : Routledge, 1990), p. 33.

⁴⁰ Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, pp. 41–51.

⁴¹ John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, p. 508.

สิ่งต่าง ๆ ภายนอกจึงอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จิตรับรู้ ไม่มีอิสระในตัวเอง ขึ้นอยู่กับจิต สิ่งที่อยู่เหนือการรับรู้ของจิตก็ไม่มี เบิร์คเลย์กล่าวว่า ถึงแม้จะมีสิ่งที่จิตมนุษย์รับรู้ไม่ได้แต่ก็ยังคงอยู่เพราะยังมีจิตที่ยิ่งใหญ่คือพระเจ้าเป็นผู้รับรู้ โลกภายนอกที่เรารับรู้จึงอาศัยประสบการณ์ทางสัมผัสของเราที่ขึ้นอยู่กับจิต ดังนั้น สิ่งที่เราจึงเป็นสภาวะของจิตเราเอง ที่เรียกว่า ความคิดหรือเป็นเพียงภาพสะท้อนของจิต เปรียบเหมือนคนที่ถูกล่ามโซ่ที่แขน ที่ขาและใส่ข้อไว้ที่คอ ไม่สามารถขยับหรือหันหน้าหันหลังได้ ถูกบังคับให้นั่งหันหน้าเข้าหาผนังถ้าตั้งแต่เด็ก โดยไม่มีโอกาสรับรู้หรือเห็นสิ่งต่าง ๆ ภายนอกถ้าเลย ต่อมา มีคนมาก่อกองไฟที่ปากถ้ำแล้วพากันเดินขวักไขว่ผ่านกองไฟจึงทำให้เงาของเขาเหล่านั้นเคลื่อนไหวไปปรากฏอยู่ที่ผนังถ้ำและเสียงที่พวกเขาพูดกันก็เหมือนกับว่าถูกเปล่งออกมาจากเงาที่ผนังถ้ำ คนที่ถูกจองจำอยู่ก็เข้าใจว่านั่นเป็นสิ่งที่เป็จริงทั้งภาพและเสียง⁴²

จากตัวอย่างดังกล่าว จึงชี้ชัดว่า สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกตั้งอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จิตรับรู้เท่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ได้

2) สัจนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Realism) ถือว่า “สิ่งต่าง ๆ มีอยู่จริงและมีอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ว่าเราจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม คือ มีความจริงที่เป็นอิสระของโลกภายนอกนอกจากการรับรู้ของจิต และโลกภายนอกมีอยู่จริงไม่ขึ้นอยู่กับจิต แต่มีอยู่จริงโดยไม่ต้องตรวจสอบว่า โลกและสิ่งต่าง ๆ มีอยู่จริงตามที่เราได้ทางประสาทสัมผัส”⁴³ ตามทรรศนะของสัจนิยมทั่วไป ต่อมาภายหลังสำนักสัจนิยมสมัยใหม่ซึ่งก่อตั้งโดย จี.อี.มัวร์ (G.E.Moore : 1873-1958) ถือว่า มนุษย์สามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านหรืออาศัยข้อมูลที่เป็นผัสสะทางอวัยวะรับผัสสะใดรับรู้อย่างไรความจริงก็เป็นอย่างนั้น สี เสียง กลิ่น รสและวัตถุ เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่จริง หรือสิ่งที่รู้สึกได้อาจมีอยู่อย่างอิสระแต่มีโนภาพที่จำได้ ภาพจินตนาการ ความนึกฝัน เป็นต้น ไม่มีอยู่อย่างอิสระ คือการรับรู้ไม่ต้องอาศัยข้อมูลทางผัสสะหรือการสร้างมโนภาพของวัตถุ ดังที่มัวร์กล่าวว่า “เรารู้สิ่งทั้งสองนี้แตกต่างกัน ในขณะที่ผัสสะทุก ๆ ครั้ง กล่าวคือ ความรู้สึกในสีเขียวเรียกว่า ญาณ (Consciousness) และสีเขียวเรียกว่า วัตถุของญาณ หรือวัตถุให้เกิดความรู้ (Object of Consciousness)”⁴⁴ สีเขียวที่เป็นวัตถุให้เกิดความรู้สึกอาจมีอยู่แม้ความรู้สึกในสีเขียวอาจจะไม่มีก็ได้ ฉะนั้น ความมีอยู่ของวัตถุกับประสบการณ์ที่เกิดจากวัตถุ เช่น ความถูกต้องหรือผัสสะ ความคิดวัตถุมีรูปร่าง มีอยู่แต่อาจไม่สามารถรู้ได้ชัดเพราะบางคนเห็นโดยเอาความคิดของตนใส่เข้าไปด้วยนั่นเอง ในการรับรู้วัตถุจึงไม่ได้มีการเพิ่มเติมเนื้อหาทางจิตที่เป็นส่วนตัวของผู้เข้าไปแต่ที่รับรู้ต่างกันเพราะระบบประสาทของแต่ละ

⁴² พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), *ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2540), หน้า 142-143.

⁴³ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย*, อ่างแล้ว, หน้า 69.

⁴⁴ G.E.Moore, *Philosophical Studies*, (London : Arthur Barker Ltd., 1969), p. 17.

คนเลือกลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ทุก ๆ ลักษณะก็ล้วนเป็นคุณสมบัติจริงของวัตถุทั้งสิ้น เช่น โตะตัวหนึ่ง แต่ละคนที่มองก็มองด้วยมุมมองที่ต่างกันออกไป

3) สัมพัทธนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Relativism) กลุ่มนี้มีทรรศนะไปทางอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างจิต (Subject) กับวัตถุ (Object) อันเป็นสิ่งที่ถูกรู้ กล่าวคือ ธรรมชาติของความรู้จะต้องอาศัยเหตุปัจจัย 2 ประการ คือ บุคคลเหตุ หมายถึง ผู้จะรู้และวัตถุเหตุ หมายถึง วัตถุที่เราจะรู้ เหตุปัจจัยทั้งสองประการนี้สัมพันธ์กันเมื่อใด ธรรมชาติของความรู้ในสิ่งนั้นย่อมเกิดขึ้นได้จริง

ตามทรรศนะของนักปรัชญาทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มจิตนิยมเชื่อว่า ธรรมชาติของความรู้อยู่ที่ตัวบุคคลหรืออยู่ที่จิตหรือประสาทส่วนใดส่วนหนึ่งสัมพันธ์จึงจะรู้ได้ธรรมชาติของความรู้จึงได้แก่จิต กลุ่มสัจนิยมเชื่อว่า วัตถุและคุณสมบัติของวัตถุมีความจริงอยู่ในตัวของมันเอง ธรรมชาติของความรู้เรื่องใดจึงอยู่ในสิ่งนั้น กลุ่มสัมพัทธนิยมเชื่อว่า ธรรมชาติของความรู้เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยความสัมพันธ์ของสิ่ง 2 สิ่ง คือ จิต กับ วัตถุ ซึ่งจิต หมายถึง ผู้จะรู้ ส่วนวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ถูกรู้ เมื่อ 2 สิ่งสัมพันธ์กันความรู้จึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ธรรมชาติของความรู้จึงอาจเป็นความรู้ที่ถูกหรือผิดก็ได้ ถ้าเป็นความรู้ที่ถูกก็ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตัดสิน ดังข้อความว่า “ความรู้ย่อมประกาศตัวเอง มีความชัดเจนในตัว ไม่ต้องมีสิ่งอื่นช่วยประกาศให้”⁴⁵ แต่ถ้าเป็นความรู้ที่ผิดก็ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตัดสินให้ เพราะความรู้ที่ผิดพลาด คือ ความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ และความรู้ที่ไม่สมบูรณ์นั้นนิยมเรียกกันว่า ความรู้ผิดพลาด

2.2.4 เกณฑ์ตัดสินความรู้

เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ทั้ง 3 ทฤษฎี ที่กล่าวมาสามารถใช้ตัดสินความรู้ได้ในขอบเขตหนึ่งหรือในอีกสถานการณ์หนึ่ง แต่อาจไม่สามารถใช้ได้กับอีกขอบเขตหนึ่ง หรือในอีกสถานการณ์หนึ่ง เช่น ทฤษฎีสমনัย เป็นเกณฑ์ที่สามารถใช้ในชีวิตประจำวันและวงการวิทยาศาสตร์ และในบางเรื่องใช้ทฤษฎีสমনัยไม่ได้ ก็อาจใช้ทฤษฎีสหนัย ได้ แต่บางครั้งบางเรื่อง เมื่อเราต้องการผลในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์แก่เรา โดยไม่ต้องไปสนใจว่า จริงหรือไม่ เราก็สามารถใช้เกณฑ์ของทฤษฎีปฏิบัตินิยมเป็นต้น

ที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า การที่จะยึดเกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งอย่างตายตัวเพียงเกณฑ์เดียวในการตัดสินความถูกต้องหรือความจริงยังใช้ไม่ได้ เพราะแต่ละเกณฑ์มีข้อดีข้อเสียต่างกันต้องเลือกใช้เกณฑ์ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ อย่างทฤษฎีสমনัย (Correspondence Theory of Truth) ใช้ตัดสินความถูกต้องหรือความจริงทางวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีสหนัย (Coherence Theory of Truth) ใช้ตัดสินความถูกต้องหรือความจริงทางคณิตศาสตร์ และทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory of

⁴⁵ ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 232.

Truth) ใช้ตัดสินความถูกต้องหรือความจริงในกรณีสองเกณฑ์ดังกล่าวไม่สามารถใช้ตัดสินได้ เพราะมุ่งผลในทางปฏิบัติ

2.3 ลักษณะของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเผยแพร่เป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ส่วนในอเมริกาที่ดี ในยุโรปก็ดียังมีส่วนน้อย แต่โดยเฉพาะในแถบเอเชียยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเป็นเวลาช้านานมาแล้ว เช่น ไทย พม่า ศรีลังกา ลาว เขมร การที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองไปในดินแดนต่าง ๆ จากแหล่งเดิม คือประเทศอินเดียหรือที่เรียกกันว่า ดินแดนแห่งชมพูทวีป ก็เพราะอาศัยเหล่าสมณะทูตต่าง ๆ ได้ช่วยกันออกประกาศเผยแผ่หลักคำสอนพระพุทธศาสนาให้ประชาชนในดินแดนต่าง ๆ มีศรัทธาเลื่อมใสยอมรับนับถือปฏิบัติตาม พระพุทธศาสนาได้ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น จนกลายเป็นสัญลักษณ์พระพุทธศาสนาแบบประเทศนั้น ๆ เช่น พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา ประเทศไทยและประเทศจีน⁴⁶ ดังนั้น หลักการทางปรัชญาตะวันตกสาขาต่าง ๆ จึงถูกเทียบเคียงกับคำสอนทางพุทธศาสนาและพยายามให้คำอธิบายที่สอดคล้องกัน ดังจะได้นำมาอธิบายดังต่อไปนี้

2.3.1 ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้⁴⁷ “น่าจะตรงกับคำที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาว่า สัญญา วิญญาณ อภิญญา ญาณ ปัญญา วิชา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ตามแนวทางในพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึงเรื่องความรู้ จึงหมายถึงแนวคิด ทฤษฎี ที่ใช้ผ่านคำดังกล่าว เพื่อเป็นสื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงความรู้ในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งเป็น 2 ระดับคือ ความรู้ระดับโลกียะ และความรู้ระดับโลกุตระ”⁴⁸ พุทธปรัชญา เป็นปรัชญาประเภทสังขนิยม เพราะพระพุทธองค์ตรัสเกี่ยวกับเรื่องความจริงเป็นหลัก เช่น เรื่องทุกข์ เรื่องไตรลักษณ์ เป็นต้น เพื่อสอนให้พุทธบริษัทมีสติรอบคอบ โดยคิดอยู่เสมอว่า ถ้าความจริงเป็นเช่นนี้ ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีความสุขสมบูรณ์และพบกับความสุขที่แท้จริงได้ ซึ่งความจริงที่มนุษย์เราศึกษาและรู้จักในโลกมี 4 ประการ คือ⁴⁸

1) สมมติสังขจะ (Conventional Truth) คือ ความจริงโดยสมมติ หมายถึง ความจริงขั้นนอกหรือความจริงผิวเผินที่ชาวโลกสมมติกันว่าเป็นจริงหรือที่มนุษย์ส่วนมากยอมรับและใช้ดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อความสะดวกสบายในการติดต่อสังสรรค์

⁴⁶ พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขา คัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), 2543, หน้า 1.

⁴⁷ พระมหาชวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2547, หน้า 1.

⁴⁸ บุญมี แทนแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 33-34.

2) สภาวะสัจจะ (Empirical Truth) คือ ความจริงตามสภาวะ หมายถึง ความจริงที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า วิวินิจฉัย วิเคราะห์ วิจรณ์ ให้ลึกซึ่งลงไปจนสามารถรู้ความจริงในระดับลึก เช่น “น้ำ” เป็นความจริงตามสภาวะ เพราะน้ำเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยไฮโดรเจน 2 ปริมาณ และ ออกซิเจนอีก 1 ปริมาณนั้น เป็นความจริงตามสภาวะของน้ำ

3) ปรมัตถสัจจะ (Metaphysical Truth) คือ ความจริงขั้นปรมัตถ์ เป็นความจริงเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่นอวิสัยของประสาทสัมผัสของมนุษย์ เช่น ความจริงเกี่ยวกับจิต วิญญาณ พระเป็นเจ้า นรก สวรรค์ นิพพาน เป็นต้น ซึ่งนักปรัชญาสนใจในความจริงชนิดนี้โดยเรียกว่า “อภิปรัชญา” หรือ “ปฐมปรัชญา” หรือ “ภววิทยา” ในการรู้ความจริงทั้ง 3 นี้ แม้จะทำให้คนฉลาดเป็นปราชญ์ขึ้นได้ มีเหตุผล สามารถปรับปรุงหรือพัฒนาชีวิตและโลกให้ดีขึ้นก็ตามแต่ก็ไม่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์สะอาด ผ่องใสหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ เนื่องจากพระพุทธานุภาพมุ่งถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงเป็นสำคัญ สัจจะทั้ง 3 ดังกล่าว ไม่สามารถทำให้บุคคลผู้ศึกษาถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะพระพุทธานุภาพความจริงขั้นสูงกว่านั้นอีก

4) อริยสัจ (The Four Noble Truth)⁴⁹ คือ ความจริงอย่างยิ่ง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยเจ้า ความจริงอันประเสริฐนี้มี 4 อย่าง คือ ทุกข์ ได้แก่ สิ่งที่ทนได้ยาก สมุทัย ได้แก่ เหตุให้เกิดความทุกข์ นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ มรรคได้แก่ ทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ อริยสัจ 4 ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญยิ่งและทรงแนะนำชี้แนะให้พุทธบริษัทสนใจและศึกษากันอย่างจริงจังเพราะการรู้อริยสัจนี้สามารถนำตนไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ได้จริง

พุทธปรัชญามีการแสวงหาความรู้โดยการเรียนรู้พร้อมกับการลงมือกระทำ และการที่จะสามารถปฏิบัติได้ถูกต้องและถูกทางนั้น ต้องอาศัยความเข้าใจที่ถูกต้องด้วย ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่า ปัญญา ความรู้ คือ ปัญญาที่ จัดเป็นความรู้ระดับสูงสุด มีธรรมชาติเป็นความหยั่งรู้ความบริสุทธิ์ เช่น แสงสว่างที่ผุดขึ้น ย่อมทำให้มองเห็นธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง โดยไม่ต้องอาศัยการคาดเดา จัดลำดับของความรู้ได้ 4 ประเภท ดังนี้

- 1) วิญญาณ คือ การรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 มี ตา เป็นต้น
- 2) สัญญา คือ ความจำได้ และหมายรู้
- 3) ทิฎฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยแห่งเหตุผล
- 4) ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ซึ่งเป็นไวพจน์คำหนึ่งของปัญญา⁵⁰

⁴⁹ วิ.ม.หา. 6/14/45.

⁵⁰ พระมหาสำเนียง เลื่อมใส, “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทศิตา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), 2534, หน้า 83-84.

ความรู้ 3 อย่างหลัง คือ สัญญา ทิฐิ และญาณ เป็นผลปลายของสุตะ จินตะและภาวนา นั่นเองสัญญาเมื่อมีอิทธิพลต่อการรับรู้ การมองเห็น การเข้าใจโลกรอบตัว และการที่จะสร้างความรู้อย่างอื่น ๆ ต่อไป ทิฐิตั้งแต่วิถีปฏิบัติศาสนานี้และอุดมการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนถึงค่านิยมต่าง ๆ เป็นตัวชี้แนะทางแห่งพฤติกรรมและวิถีชีวิตของบุคคลได้ทั้งหมด ส่วนญาณเป็นความรู้กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุดเป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุดที่มนุษย์จะทำได้ ซึ่งสามารถชำระล้างลงไปถึงจิตสันดานของบุคคลสร้างหรือเปลี่ยนแปลงท่าทีแห่งการมองโลกและชีวิตได้ใหม่มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างเด็ดขาดและแน่นอนยิ่งยกว่าทิฐิ ปัญญาจึงสามารถนำพาบุคคลเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพานได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “อานาย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่มีปัญญา ปัญญา ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีอาน อานและปัญญาย่อมมีในบุคคลใด บุคคลนั้นแล ตั้งอยู่แล้วในที่ใกล้พระนิพพาน”⁵¹

ดังนั้น พื้นฐานของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ ปัญญาที่ถูกฝึกฝนและอบรมดีแล้ว คำว่า “ปัญญา” เป็นคำกลาง ๆ เพราะความรู้มีหลายชั้นหลายระดับ แต่เมื่อกล่าวโดยประเภทใหญ่ ๆ แล้วมี 2 ประเภท คือ โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา โลกียปัญญายังไม่ถือว่าเป็นความรู้ที่แท้จริง ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเนื่องจากไม่สามารถทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้แต่เป็นไปเพื่อความเสพเสวยโลกพอกพูนกิเลสให้เพิ่มขึ้น ส่วนโลกุตตรปัญญานั้นเป็นความรู้ที่แท้จริง เป็นความรู้ที่ตรงเป้าหมายของพุทธปรัชญา คือ เป็นความรู้ที่สามารถทำลายอวิชชาให้หมดไปได้และเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์บุคคล คือ พระอรหันต์ในที่สุด ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคำที่เป็นไวพจน์หลายคำด้วยกัน เช่น ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาและอภิธานปทีปิกาสุจิ รวบรวมศัพท์ที่ใช้เกี่ยวกับความรู้ไว้ 22 ศัพท์ เช่น ธี, ปัญญา, พุทธิ, เมธา, มติ เป็นต้น⁵²

นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคำที่ท่านรวบรวมและอธิบายไว้ เช่น อัมมวิจยะ คือ ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม (Truth Investigation) โกศล คือ ความฉลาด ความเชี่ยวชาญ (Skill, Proficiency) ปริญญา คือ การกำหนดรู้การทำความรู้จักหรือการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ อย่างครบถ้วน (Full Understanding) ปฏิสัมภิตา คือ ปัญญาแตกฉาน (Analytic Insight ; Discrimination) อภิญญา คือ ความรู้ยิ่งยวด (Super knowledge ; ultra-conscious insight) โโพธิ คือ ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ (Enlightenment)⁵³ พระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงทรรศนะต่อปัญญาไว้ว่า ความรู้โดยประการต่าง ๆ ที่พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือ ความหมายรู้และความรู้แจ้ง นี้แหละพึงทราบว่าเป็นความรู้ชัด

⁵¹ ชุ.ธ. 43/35/377.

⁵² ตรี นาคประทีป, อภิธานปทีปิกาและอภิธานปทีปิกาสุจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 24.

⁵³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 90-99.

คำแก้ปัญหาคือว่า ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอรรถว่ารู้ชัด⁵⁴ พระอุปติสสเถระ กล่าวว่า ปัญญา เป็นคำที่ใช้ อ้างอิง โดยท่านได้กล่าวว่า การที่จิตรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าปัญญา⁵⁵ เมื่อกล่าวตามหลัก อภิธรรมแล้ว คำที่เกี่ยวกับความรู้ล้วนแต่เป็น “เจตสิก” ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะป็นสัญญา ศรัทธา ทิฏฐิ หรือ ปัญญา⁵⁶ ก็ตาม ลักษณะของความรู้จึงเป็นเจตสิก กล่าวคือ เป็นลักษณะที่ประกอบจิตเป็นพฤติกรรม ต่าง ๆ⁵⁷ หรือความสามารถของจิต ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ 1) ระดับปกติ เป็นระดับที่บุคคล ทั่วไปสามารถประสบได้ เช่น สัญญา มีลักษณะเป็นความจำได้⁵⁸ วิญญาณ มีลักษณะเป็นการรู้แจ้งใน อารมณ์ 2) ระดับพิเศษ เป็นระดับที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคลที่ผ่านการฝึกฝนอบรมจิตเท่านั้น เช่น ปัญญา มีลักษณะเป็นการแทงตลอดสภาวะธรรม สรุปว่า ทรรศนะของพุทธปรัชญา เชื่อว่า ความรู้ไม่ใช่เพียงแค่ ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ยังมีขอบเขตถึงความรู้ในชั้นเหนือประสาทสัมผัสซึ่งทำให้ เข้าใจถึงความจริงตามหลักไตรลักษณ์รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะธรรมด้วยและคำที่ใช้แทนคำจำกัดความ ของความรู้ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้แก่ ปัญญา หรือ ญาณ

เมื่อย้อนกลับไปดูความหมายของญาณวิทยา แยกเป็น 2 คำ คือ ญาณ+วิทยา คำว่า “ญาณ” เป็นภาษาบาลี หมายถึง ความรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้⁵⁹ ความเฉลียวฉลาด ความเข้าใจแจ่ม แจ่ม⁶⁰ ปัญญา การหยั่งเห็น ความเชื่อ มีรูปวิเคราะห์ว่า ชานาติ อเนนาติ ญาณํ แปลว่า เครื่องรู้ ธรรมชาติเป็นเหตุรู้ ศัพท์เดิม คือ ญา ธาตุ ในความหมายว่ารู้ ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน และ น เป็น ณ สำเร็จรูปเป็น ญาณ⁶¹ ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค มีใจความว่า

⁵⁴ สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, 2546), หน้า 711-713.

⁵⁵ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ, *วิมุตติมรรคแปล*, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 210.

⁵⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวนีฎีกา ฉบับแปลภาษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 70-71.

⁵⁷ วัชระ งามจิตรเจริญ, *พุทธศาสนาเถรวาท*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 31.

⁵⁸ สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ้างแล้ว, หน้า 748.

⁵⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์.พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, 2546), หน้า 49.

⁶⁰ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัดนึก, *พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, 2538), หน้า 222.

⁶¹ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *ศัพท์วิเคราะห์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, 2550), หน้า 275.

ญาณ (ความรู้) 4 คือ

- 1) ฉัมมญาณ (ความรู้ในธรรม)
- 2) อำนวยญาณ (ความรู้ในการคล้อยตาม)
- 3) ปริยญาณ (ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น)
- 4) สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ)

ญาณ 4 อีกนัยหนึ่ง

- 1) ทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์)
- 2) ทุกขสมุทฺถญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์)
- 3) ทุกขนิโรธญาณ (ความรู้ในความดับแห่งทุกข์)
- 4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)⁶²

เมื่อกล่าวโดยสรุป ความรู้ ก็คือ “ปัญญา” ซึ่งเกิดขึ้นภายในจิตของบุคคลโดยอาศัยการพัฒนา ผีภณ อบรม หรือการศึกษา เพื่อให้เกิดมีขึ้น บางที่เรียกว่า “ภาวนา” ปัญญาในภาษาสันสกฤตมีใช้ 2 คำ คือ ชยาน และชญาณ⁶³ คำว่า “วิทยา” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลีใช้คำว่า “วิชา” หมายถึง ความรู้⁶⁴ ความรู้ที่เกิดจาก ญาณ และวิทยา เป็นความรู้ที่แตกต่างกัน ความรู้ที่เกิดจาก ญาณ คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากภายใน เป็นความรู้ในระดับที่สามารถทำการละกิเลสได้ตามลำดับ ส่วนความรู้ที่เกิดจาก วิทยา คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากภายนอก เป็นความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ต่าง ๆ เรียกว่าทฤษฎีญาณวิทยา จึงมีความสัมพันธ์กับอภิปรัชญาในฐานะที่จะช่วยตอบปัญหาว่าด้วยบ่อเกิดความรู้และมาตรการสำหรับตัดสิ้นความถูกความผิดของความรู้ กล่าวคือ อภิปรัชญาต้องใช้ญาณวิทยาเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งที่มีอยู่ เพื่อให้ได้ความรู้ที่ถูกต้องและแท้จริง ญาณวิทยาจึงเป็นบันไดขั้นแรกที่น่าไปสู่วิทยาการต่าง ๆ ดังที่จอห์น ล็อค นักปรัชญาประจักษ์นิยมชาวอังกฤษ ได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าไม่มีญาณวิทยาเป็นองค์ประกอบแล้วปรัชญาก็ไม่สมบูรณ์” ส่วนวิธีการของญาณวิทยา คือ การคิดหาเหตุผลจากประสบการณ์ทั่วไป และประสบการณ์ทางวิทยาศาสตร์⁶⁵ ญาณวิทยา จึงมีความหมายโดยสรุปว่า แนวทางหรือกระบวนการที่จะนำพาบุคคลไปสู่ความรู้ที่แท้จริงหรือที่สามารถพิสูจน์ได้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสัมมาปัญญาคือความรู้ที่ประกอบด้วยความเห็นชอบซึ่งไม่เป็นโทษต่อตนเองและส่วนรวมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

⁶² ที.ปา. 16/407-408/411.

⁶³ บุญมี แทนแก้ว, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 1.

⁶⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแล้ว, หน้า 229.

⁶⁵ ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*, อ่างแล้ว, หน้า 5-7.

2.3.2 บ่อเกิดแห่งความรู้ในพุทธปรัชญา

ปัญญาหรือความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลายระดับด้วยกัน การพัฒนาความรู้จึงมีระดับที่แตกต่างกันออกไป โดยเริ่มจากการพัฒนาความรู้ในระดับเบื้องต้นซึ่งเป็นความรู้ที่จัดอยู่ในระดับโลกีย์ ปัญญาไปจนถึงความรู้สูงสุดอันเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงที่เรียกว่าโลกุตตรปัญญา เบื้องต้นของการรับรู้ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงอาศัยจิตเป็นพื้นฐานโดยจิตมีความสำคัญในการรับรู้อารมณ์ภายนอก ในพระอภิธรรมได้ให้ความหมายของจิตไว้ว่า “ธรรมชาติที่คิดหรือรู้อารมณ์ ชื่อว่าจิต (จินตเตตติ จิตต อารมณณ วิชานาตติ อตฺโถ)”⁶⁶ จิตจึงเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความนึกคิดปรุงแต่งและเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ซึ่งอารมณ์ในที่นี้หมายถึงอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ที่จิตไปรับรู้โดยการอาศัยทวารหรืออายตนะภายใน⁶⁷ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จิตเป็นนามธรรมและมีชื่อเรียกหลายชื่อเช่น วิญญาณ มโน มนัส มนินทรีย์ เป็นต้น สภาวะของจิตมีทั้งหมด 89 หรือ 121 แต่เมื่อกล่าวโดยลักษณะแล้ว มีเพียง 1 เท่านั้น คือ การรู้อารมณ์ เมื่อใดจิตกระทบกับอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ เมื่อนั้นผัสสะย่อมเกิดขึ้นและตัวผัสสะนี้เองเป็นจุดเริ่มของความรู้ พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เชื่อว่าสิ่งภายนอก (The Objective World) เป็นมโนภาพ (Idea) หรือจิตสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มียู่เองนอกจิตของคนเรา (Exists by itself outside the human mind) ดังนั้น จุดเริ่มต้นของความรู้จึงเกิดจากผัสสะกระทบกับอารมณ์ ภายนอกทำให้เกิดวิญญาณ (การรู้อารมณ์) สร้างเวทนา นำไปสู่การรู้อารมณ์ความรู้ อารมณ์ นำไปสู่การคิดตรองถึงอารมณ์นั้น (อายตนะภายใน+อารมณ์+วิญญาณ=ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร)

ในพุทธปรัชญาพระพุทธองค์ทรงจำแนกบ่อเกิดของความรู้ไว้ 3 ทาง ที่เรียกว่า “ปัญญา 3 อีกนัยหนึ่ง 1) จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) 2) สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) 3) ภวานมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม)”⁶⁸ แต่ละทางนั้นสามารถเทียบได้กับตรรกวิทยาของตะวันตกดังนี้

1) จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากความคิด การพิจารณาหาเหตุผล ความรู้หรือปัญญาชนิดที่ 2 นี้ไม่ใช่ยติเพราะมีประสบการณ์กับสิ่งนั้นเท่านั้น แต่ได้ครุ่นคิดตรองจากสิ่งที่ได้สัมผัสให้มีความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น สร้างองค์ความรู้ด้วยกระบวนการของเหตุผล โดยมีกฎเกณฑ์เป็นส่วนประกอบในการสร้าง ความรู้ที่เกิดจากจินตามยปัญญาจึงเป็นพลังทางสมองแท้

⁶⁶ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปรมาตถโชติกะ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, 2547), หน้า 8.

⁶⁷ ที.ปา. 16/ 304/312.

⁶⁸ ที.ปา. 16/228/173-174.

(Mindful Power) โดยไม่มีประสบการณ์มาเกี่ยวข้องในการสร้าง หรือหากจะมีประสบการณ์อยู่บ้างก็ มีเพียงข้อมูลในเบื้องต้นเท่านั้น

ดังนั้น จึงตามยปัญญาจึงเปรียบได้กับตรรกวิทยาแบบนิรนัย (Deduction) เพราะคิดหา เหตุผลโดยไม่อาศัยประสบการณ์ เทียบได้กับอนุมานประมาณ อนุมานประมาณ (Inference) คือ ความรู้ที่ได้จากการอนุมาน ซึ่งหมายถึงการรับรู้สิ่งหนึ่งเป็นเบื้องต้นแห่งการรับรู้อีกสิ่งหนึ่ง เป็นความรู้ ที่ได้รับมาโดยทางอ้อม ได้แก่ ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ขั้นประจักษ์เป็นเหตุแล้วสาวไปถึงสิ่งที่ไม่ประจักษ์จนรู้ว่าสิ่งไม่ประจักษ์ซึ่งต้องการรู้นั้นมีอยู่หรือไม่เช่นเมื่อเห็นควันไฟแต่ที่ไกล ก็เกิดความรู้ ตามมาว่าที่นั่นมีไฟอยู่ด้วย ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เห็นไฟเลย ในที่นี้การเห็นควันไฟเป็นความรู้ขั้นประจักษ์ การ รู้ว่ามีไฟอยู่ที่นั่นด้วยเป็นความรู้ขั้นอนุมาน

2) สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดเพราะการฟัง (Knowledge that is learned from other) ขอบเขตของสุตมยปัญญาไม่ได้หมายเฉพาะความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟังเท่านั้น แต่ยัง หมายถึง การศึกษาเล่าเรียน การอ่านตำราหรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการลิ้มรส การสัมผัส เป็นต้น รวม ความว่า สุตมยปัญญา คือความรู้ที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัส สุตมยปัญญาจึงไม่แตกต่างไปจาก ตรรกวิทยาแบบอุปนัย (Induction) เพราะยืนยันความรู้ที่ถูกต้องว่าต้องเกิดจากผัสสะเท่านั้น ส่วน ความรู้ใด ๆ ที่ไม่ผ่านทางผัสสะถือว่าเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง เทียบได้กับศัพท์ประมาณ ศัพท์ประมาณ (Verbal Testimony) คือ ความรู้ความเข้าใจที่ได้จากตำราหรือคำบอกเล่าและต้องมีลักษณะที่เชื่อถือ ได้ แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ เลาลิกศัพท์ ได้แก่ คำสอนของมนุษย์ที่เชื่อถือได้ เช่น ฤาษีผู้มีญาณ ไวกติ ศัพท์ ได้แก่ คำสอนของเทพ ซึ่งหมายถึงคัมภีร์พระเวท⁶⁹

3) ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะการฝึกฝน อบรมและลงมือปฏิบัติ คือ การปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือสมาธิ พระพุทธศาสนาถือว่าความรู้ชนิดนี้สำคัญที่สุดเพราะเป็นความรู้ ที่เกิดจากฉานไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรือการคิดคาดคะเน แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้น เพราะความสงบแห่งจิตและความรู้ประกายวาบขึ้นในดวงจิตด้วยอำนาจแห่งฉาน พระพุทธศาสนา ได้ แบ่งสมาธิออกเป็น 3 อย่าง คือ⁷⁰ อุกจารสมาธิ หมายถึง สมาธิเพียงเฉียด ๆ คือ เป็นสมาธิไม่มั่นคง เป็นแล้วหาย หายแล้วเป็น อย่างนี้เรื่อยไป สมาธิระดับนี้ยังไม่ก่อให้เกิดความรู้อะไรแต่เป็นฐานให้เกิด สมาธิขั้นต่อไป อัปปนาสมาธิ หมายถึง สมาธิแน่น แนบสนิท ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน ทำให้ อภิญญา 6 มีอิทธิวิธี เป็นต้น เกิดขึ้นในจิตได้ ปัญญาในระดับที่ 3 นี้เป็นวิเศษพิเศษสำหรับใน พระพุทธศาสนาเท่านั้น ซึ่งตรรกวิทยาตะวันตกไม่สามารถค้นพบได้⁷¹

⁶⁹ อติศักดิ์ ทองบุญ, *ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย*, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2540), หน้า 179.

⁷⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแล้ว, หน้า 254.

⁷¹ ประยงค์ แสนบุราณ, *ปรัชญาอินเดีย*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2547), หน้า 61-63.

ในคัมภีร์วิมุติธรรม พระอุปติสเถระได้กล่าวถึงความรู้หรือปัญญาว่าเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัย เหตุ 11 ประการ คือ⁷²

- 1) การศึกษาความหมายของคัมภีร์
- 2) การทำความดีต่าง ๆ
- 3) การมีศีลบริสุทธิ์ ดังข้อความที่ปรากฏว่า ปัญญาอันศีลชำระให้บริสุทธิ์และศีลอัน ปัญญาชำระให้บริสุทธิ์ ศีลมีในบุคคลใดปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาในบุคคลใดศีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล ศีลเป็นของบุคคลผู้มีปัญญาและนักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่าเป็น ยอดในโลก เหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือหรือล้างเท้าด้วยเท้า ฉะนั้น⁷³

- 4) สมณะและวิปัสสนา
- 5) อริยสัจ 4
- 6) ศิลปศาสตร์
- 7) การทำจิตให้สงบ
- 8) การอยู่ในฌานตลอดเวลาทุกเมื่อ
- 9) การทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์
- 10) การไม่คบคนพาล
- 11) การคบบัณฑิต

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้แบ่งความรู้หรือปัญญาออกเป็นหลายประเภท ด้วยกัน เช่น ปัญญาอย่างเดียว ได้แก่ ปัญญาที่ว่าโดยลักษณะ คือ การตรัสรู้สภาวะธรรม ปัญญา 2 อย่างหรือทุกปัญญา ได้แก่ ในทุกนัยที่ 1 ประกอบด้วย โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา ในทุกนัยที่ 2 ประกอบด้วย สาสวปัญญา คือ ปัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะทั้งหลาย จัดเป็นปัญญามีอาสวะ และอนาสวปัญญา คือ ปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ จัดเป็นปัญญาไม่มีอาสวะ เป็นต้น⁷⁴

ในหนังสือพุทธธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้จำแนกความรู้ไว้หลายระดับ⁷⁵ ตามลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

- 1) จำแนกความรู้โดยสภาวะ หรือโดยธรรมชาติของขั้น 5 มี 3 ประเภท คือ

⁷² พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), *เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาสกับชาตรี*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2536), หน้า 211.

⁷³ ที.สี. 12/193/14.

⁷⁴ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ่างแล้ว, หน้า 713-717.

⁷⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 42-54.

(1) สัญญา ได้แก่ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัญญาชั้นซึ่งก็คือ ความจำได้หมายรู้ อารมณ์ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรง เช่น หมายรู้ว่าสีแดง สีดำ เป็นต้น สัญญาชั้นเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง เช่น รู้ว่าดี รู้ว่าไม่ดี ว่าเที่ยง ว่าไม่เที่ยง เป็นต้น

(2) วิญญาณ ได้แก่ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญาณชั้น

(3) ปัญญา ได้แก่ ความรู้หลักในหมวดสังขารชั้น เป็นความรอบรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้เท่าทันและตรงตามความเป็นจริง ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญาณ ซึ่งพระสารีบุตรได้แสดงความแตกต่างกันระหว่างวิญญาณและปัญญา ในมหาเวทลลสูตร ว่า⁷⁶

คนมีปัญญาก็เพราะเขาเข้าใจชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง เข้าใจแจ่มแจ้งว่า นี้ทุกข์ เข้าใจแจ่มแจ้งว่า นี้เหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น เข้าใจแจ่มแจ้งว่า นี้ความดับทุกข์ได้โดยไม่เหลือ ที่เรียกว่า คนมีปัญญา ก็เพราะเข้าใจชัด เข้าใจแจ่มแจ้ง (อริยสัจ) นี้แหละ ที่เรียกว่า วิญญาณ ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ย่อมรู้แจ้ง รู้แจ้งอะไรเล่า ย่อมรู้แจ้งว่า สุขบ้าง ย่อมรู้แจ้งว่า ทุกข์บ้าง ย่อมรู้แจ้งว่า ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง ที่เรียกว่าวิญญาณ ก็เพราะเป็นธรรมชาติที่ ย่อมรู้แจ้ง ดังนี้แหละ ธรรม คือ ปัญญาความรู้ชัดและ วิญญาณความรู้แจ้งเหล่านี้มันคละกันแยกกันไม่ได้ และเราจะแยกแยะธรรมเหล่านี้แล้วบัญญัติให้แตกต่างกันก็ไม่ได้ด้วย เพราะอันใดเป็นความรู้ชัดอันนั้นเป็นความรู้แจ้ง อันใดเป็นความรู้แจ้งอันนั้นเป็นความรู้ชัด ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้จึงคละกันแยกจากกันไม่ออกและเราจะแยกแยะแล้วบัญญัติให้แตกต่างกันก็ไม่ได้ด้วย

2) จำแนกความรู้โดยทางรับรู้ โดยยึดถือเอาอายตนะหรือทวารเป็นต้นทางของการรับรู้หลัก ผัสสะเป็นแหล่งความรู้ ความรู้ทุกอย่างเกิดขึ้นจากผัสสะโดยอาศัยการรับรู้ผ่านอายตนะทั้ง 6 มี 2 ประเภท คือ

(1) ความรู้ทางปัญจทวาร คือ ความรู้ที่ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้แก่ การเห็น การฟัง การได้กลิ่น การลิ้มรส และสัมผัสทางกาย

(2) ความรู้ทางมโนทวาร คือ ความรู้ที่รู้ได้ด้วยใจ หรือเรียกว่า ธรรมารมณ์ คือ สิ่งที่เราใจรู้ ใจคิดได้ เป็นอารมณ์เฉพาะของใจ เช่น ความรัก ความโกรธ ดีใจ เสียใจ เป็นอารมณ์อดีตที่ได้รับรู้ไว้ด้วยอายตนะ 5 อย่างแรก และเป็นอารมณ์ที่เนื่องอยู่กับรูปธรรมที่เป็นอารมณ์ของปัญจทวารเป็นการปรุงแต่งอารมณ์อดีตที่รับเข้ามาทางปัญจทวารพร้อมทั้งอารมณ์เฉพาะของใจและความรู้เกี่ยวกับบัญญัติจนกลายเป็นความตรึงตรองคิดหาเหตุผลจินตนาการและวินิจฉัยสั่งการ เป็นความหยั่งรู้หรือ

⁷⁶ ม.ม. 19/494/279.

ปรัชญาเฉพาะที่เกิเกิดขึ้นในใจที่สงบจนมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจน จนทำให้เกิดความรู้ระดับญาณหรืออภิญญา

3) จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญาภายในบุคคลอยู่ในขอบเขตของการอบรม มี 3 ประเภท คือ

(1) สัญญา คือ ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมายหรือจำได้หมายรู้ซึ่งบันทึกไว้เป็นแบบเทียบเคียงและเป็นวัตถุดิบของการรู้และการคิดต่อไป

(2) ทิฎฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล ได้แก่ ความรู้ที่ลงข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่งและประกอบด้วยความยึดถือโดยอาการผูกพันกับตัวตนอาจเป็นความรู้ที่มาจากแหล่งภายนอก แต่ได้คิดกลั่นกรองยอมรับเอาหรือสรุปเป็นของตนแล้ว

(3) ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ที่ผุดโผลงสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาพของสิ่งนั้น ๆ

4) จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ เนื่องด้วยการปฏิบัติทางสังคม มี 3 ประเภท คือ

(1) สุตะ หรือสุติ คือ ความรู้ที่ได้จากการสดับ เล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา สุตะ เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญ เมื่อมองในแง่พัฒนาการทางปัญญาจัดเป็นปรโตโฆสะซึ่งเป็นปัจจัยของสัมมาทิฎฐิ การเรียน การสอน การศึกษาเล่าเรียน ดำเนิน เรื่องเล่าต่าง ๆ แม้แต่พระสูตรทั้งหลายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็จัดเป็นสุตตะเป็นเรื่องเล่าที่ได้ยินได้ฟังมา

(2) ทิฎฐิ คือ ความเห็นทฤษฎีลัทธิความเชื่อต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แก่ตนอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบด้วยความยึดถือผูกพันกับตัวตน เมื่อมองในแง่สังคมโดยฐานะที่เป็นกิจกรรมและผลงานของมนุษย์เมื่อความยึดถืออันนั้น ขยายออกมา มีการแสดงหรือเผยแพร่ความเห็นออกไป มีผู้เชื่อถือหรือยึดถือตาม จนมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มเป็นหมู่เป็นสำนัก

(3) ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ตรงตามสภาวะหรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่อง ๆ จนมองเห็นตลอดสายในแต่ละด้าน ญาณเป็นความรู้ระดับสูงสุดของมนุษย์ เมื่อญาณเกิดขึ้นแล้วไม่ว่าจะเป็นโลกียญาณหรือโลกุตตรญาณจะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณจนสามารถก่อตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น นับว่าเป็นผลงานและกิจกรรมที่ยิ่งใหญ่ของมนุษยชาติ⁷⁷

2.3.3 ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้ในพุทธปรัชญา

ทรรศนะของพุทธปรัชญามีความเชื่อว่า ธรรมชาติเดิมของจิตเริ่มจากความไม่รู้มาก่อนต่อมาได้ความชัดเจนต่อโลกและได้รับการศึกษาอบรมในภายหลัง จิตจึงค่อยๆ รู้ขึ้นโดยลำดับ ซึ่งมีพระพุทธ

⁷⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, อ่างแล้ว, หน้า 42-54.

พจน์รับรองว่า “ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบแล ความสิ้นไปแห่งปัญญาเพราะการไม่ประกอบ บัณฑิตรู้ทาง 2 แพร่งแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้นแล้ว พึงตั้งตนไว้โดยประการที่ปัญญาจะเจริญ ขึ้นได้”⁷⁸ ชีวิตของมนุษย์ถ้าใช้ความคิดอย่างถูกต้องแล้วจะเห็นความจริงด้วยตัวมันเอง ความจริงที่จึรู้จากตัวมันเองไม่อาศัยอะไรนี้เรียกว่า Innate Ideas หรือ สหชาติปัญญา เป็นสิ่งที่มีมากับมนุษย์ ตั้งแต่แรกเกิด ความรู้จะต้องเป็นสิ่งที่ประจักษ์และมีเหตุผลซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยการคิดทบทวน ข้อเท็จจริงที่ได้จากประสบการณ์อย่างมีเหตุผล

เป้าหมายของพุทธปรัชญา คือ นิพพาน นิพพานเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ด้วยสัญญาธรรมดาหรือ การอนุมานด้วยหลักเหตุผล แต่เป็นสิ่งที่หยั่งรู้ได้ด้วยปัญญาในลักษณะที่เป็นประสบการณ์ตรง ดัง พระพุทธพจน์ว่า “นิพพานอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง...อันวิญญูชนพึงรู้ เฉพาะตน”⁷⁹ ดังนั้น ความรู้ที่แท้จริง คือ ภาวนามยปัญญา ซึ่งเกิดจากการได้อบรมจิตตามแนวสมณะ และวิปัสสนาจนเกิดญาณ เพราะเมื่อญาณเกิดขึ้นแล้วเท่านั้นจึงทำให้รู้แจ้งสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ผู้เจริญปัญญาด้วยการพิจารณาไตรลักษณ์จะพัฒนาความเข้าใจต่อโลกและชีวิตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมกับมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพจิตเป็นขั้นตอนสำคัญ 2 ขั้นตอน คือ⁸⁰

ขั้นตอนที่ 1 เมื่อเกิดความรู้เท่าทันสังขาร มองเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความไม่เป็นตัวตนชัดเจนขึ้นในระดับปานกลางจะมีความรู้สึกทำนองเป็นปฏิกิริยาเกิดขึ้นคือรู้สึกในทางตรงกันข้ามกับความรู้สึกที่เคยมีมาแต่เดิม ก่อนนั้นเคยยึดติดหลงใหลในรูป รส กลิ่น เสียง เป็นต้น มัวเมา เพลิดเพลินอยู่กับสิ่งเหล่านั้น พอมองเห็นไตรลักษณ์แล้วความรู้สึกเปลี่ยนไปกลายเป็นรู้สึกเบื่อหน่าย รังเกียจ อยากจะหนีไปเสียให้พ้น นับว่าเป็นขั้นที่ความรู้สึกรุนแรงกว่าความรู้ (เรียกอย่างภาษาไทยว่า อารมณ์เหนือปัญญา) แม้ว่าจะเป็นขั้นตอนที่ปัญญายังไม่สมบูรณ์และความรู้สึกยังเอนเอียง แต่ก็ เป็นขั้นตอนที่สำคัญหรือบางทีถึงกับจำเป็นในการที่จะถอนตนให้หลุดออกไปจากความหลงใหลยึดติดซึ่งเป็นภาวะที่มีพลังแรงมาก ในทางตรงกันข้ามถ้าหยุดอยู่เพียงขั้นนี้ ผลเสียจากความรู้สึกที่เอนเอียงก็จะเกิดขึ้นได้

ขั้นตอนที่ 2 เมื่อความรู้เท่าทันนั้นพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นความรู้เห็นตามความเป็นจริง ปัญญาเจริญเข้าสู่ภาวะสมบูรณ์ เรียกว่า รู้เท่าทันธรรมดาอย่างแท้จริง ความรู้สึกเบื่อหน่ายรังเกียจ และอยากจะหนีไปเสียให้พ้นนั้นก็หายไปกลับรู้สึกเป็นกลางทั้งไม่หลงใหล ทั้งไม่หน่ายแหยง ไม่ติดใจ มีความรู้ชัดตามที่มันเป็นและความรู้สึกโปร่งโล่งเป็นอิสระ พร้อมด้วยท่าทีของการที่จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ไปตามความสมควรแก่เหตุผลและตามเหตุปัจจัย พัฒนาการทางจิตปัญญาขั้นนี้ในระบบการ

⁷⁸ ชุ.ธ. 43/30/121.

⁷⁹ อง.ตัก. 34/495/223.

⁸⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, อ่างแล้ว, หน้า 70.

ปฏิบัติของวิปัสสนาท่านเรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร) เป็นขั้นตอนที่สำคัญและจำเป็นในการที่จะเข้าถึงความรู้ประจักษ์แจ้งสัจจะและความเป็นอิสระของจิต โดยสมบูรณ์

ความเป็นอิสระหลุดพ้นของจิตโดยเฉพาะในระดับที่พัฒนาสมบูรณ์แล้วจะมีลักษณะและผลข้างเคียงที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1) ความปลอดทุกข์ คือ เป็นอิสระหลุดพ้นจากความรู้สึกรู้สึกบีบคั้นที่เกิดจากความยึดติดถือมั่นต่าง ๆ มีความสุขที่ไม่อิงอาศัยอาภิส หรือไม่ขึ้นต่อสิ่งล่อ ปลอดโปร่งผ่องใส สดชื่นเบิกบานไร้กังวล ไม่หวั่นไหว ไม่เศร้าโศก ไม่เหี่ยวแห้งไปตามความผันผวนที่เรียกว่า “โลกธรรม”

2) ความปลอดกิเลส คือ เป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจบีบคั้นครอบงำและบงการของกิเลสทั้งหลาย เช่น ความโลภ โกรธ หลง ชอบ ชัง ริษยา และความถือตัวถืออำนาจ เป็นต้น โปร่งโล่งเป็นอิสระ สงบ และบริสุทธิ์ ปัญญาที่อยู่ในขั้นกำลังพัฒนายังไม่สมบูรณ์อาจก่อให้เกิดโทษได้เช่นกัน ตามหลักที่ว่า กุศลธรรมอาศัยกุศลธรรมเกิดขึ้น⁸¹

กล่าวคือ เมื่อทำจิตได้แล้ว จิตสบายมีความสุขแล้วก็เพลิดเพลินอยู่กับความสุขทางจิตหรือพอใจในผลสำเร็จทางจิตนั้นแล้ว หยุดความเพียรพยายามเสีย หรือปล่อยปลະละเลยไม่เร่งทำกิจที่ควรทำ ไม่จัดการแก้ไขปัญหภายนอกที่ค้างคาอยู่ เรียกว่าตกอยู่ในความประมาท ความรู้ในไตรลักษณ์เป็นตัวเร่งโดยตรงสำหรับความไม่ประมาท เพราะเมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่คงที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไม่คงตัว จะต้องแตกสลายไป ไม่รอเวลา และไม่ฟังใคร เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จำเป็นอยู่เองว่าวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องย่อมมีอยู่อย่างเดียวคือพึงเร่งทำการตามเหตุปัจจัย หมายความว่าต้องเร่งชวนชวนป้องกันความเสื่อมที่ยังไม่เกิดขึ้น แก้ไขปัญหาหรือความเสียหายผิดพลาดที่เกิดขึ้นแล้วรักษาสิ่งดีที่มีให้คงอยู่และทำสิ่งที่ดีเพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามต่อไป

คำสอนของพระพุทธเจ้าที่แนะนำให้ทำกิจด้วยความไม่ประมาทนั้น แบ่งตามประเภทของกิจได้ 2 อย่างคือ

1) กิจด้านใน ได้แก่ คำสอนที่แนะนำกระตุ้นเตือนให้เร่งพัฒนาจิตของตนอย่างที่เราเรียกว่า ทำความเพียรทางจิต เพื่อบรรลุภูมิธรรมที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งก็คือการเข้าถึงคุณค่าด้านการทำจิตของไตรลักษณ์หรือความสามารถทำจิตของตนให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้มากขึ้นไปโดยลำดับนั่นเอง กิจด้านนี้อาจเรียกง่าย ๆ ว่าการปรับปรุงภายใน หรือเรียกให้สั้นว่า ปรับภายใน

2) กิจด้านนอก ได้แก่ คำสอนที่แนะนำเร่งเตือนให้เร่งพัฒนาชีวิตด้านนอก เกี่ยวกับความเป็นอยู่ประจำ การดำรงตนในโลก ให้กระตือรือร้นขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงาน การทำหน้าที่ของตน การแก้ไขป้องกันปัญหาต่าง ๆ การสร้างสรรค์สิ่งดีงามและการบำเพ็ญกิจเพื่อ

⁸¹ อภ.ป. 84/42/134.

ประโยชน์สุขของส่วนรวม กิจด้านนี้อาจเรียกง่าย ๆ ว่า การปรับปรุงภายนอก หรือเรียกให้สั้นว่า ปรับภายนอก หลักความไม่ประมาทที่กล่าวมาเป็นเครื่องเตือนใจให้สำนึกว่า ทุกคนแม้เป็นอริยะแล้วในขั้นต้น ๆ トラบไตที่ยังไม่บรรลอรหัตผลก็ยังมีจุดอ่อน อาจไปติดเพลินในความสุสบายและอิมพอในผลสำเร็จที่ลูถึงแล้วกลายเป็นผู้ประมาทคือพลังพลาดเอาฤศลธรรมและคุณวิเศษที่ได้บรรลแล้วเป็นปัจจัยแห่งความประมาทไปเสียจึงต้องเตือนตนอยู่เสมอให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและหมั่นสร้างความสังเวช คือคอยเร้าเตือนจิตสำนึกให้คิดที่จะไม่ประมาทอยู่ตลอดทุกเวลา ความรู้เข้าใจมองเห็นไตรลักษณ์ โดยเฉพาะความเป็นอนัตตา จะบรรเทากิเลสที่เกี่ยวข้องผูกพันกับตัวตนเหล่านี้ให้เบาบางลงตลอดจนขจัดทำลายล้างให้หมดสิ้นไป สุดแต่กำลังปัญญาจะเห็นประจักษ์แจ้งทำจิตให้เป็นอิสระหลุดพ้นได้เพียงไหน เมื่อไม่มีกิเลสตัวบั่นเป็นเงื่อนปมแอบแฝงและเป็นตัวกีดกันจำกัดให้คับแคบหรือเป็นแรงพัดพาให้เชื่อนแซแล้วหนทางแห่งการทำความดีงามก็เปิดโล่งกว้างไม่จำกัดขอบเขตจะบำเพ็ญคุณธรรมหรือสร้างสรรค์กรรมที่ติงามใด ๆ เช่น ทาน ศีล ก็ทำได้อย่างบริบูรณ์เต็มทีและสะอาดบริสุทธิ์

การเห็นไตรลักษณ์ด้วยมนสิการอย่างถูกวิธีจะนำไปเกิดคุณค่าทางจริยธรรมทั้งความดีงามและความงอกงามที่มาร่วมด้วยความสุข กล่าวคือ ติงามด้วยฤศลธรรมที่แล่นโล่งไปไม่มีฤศลคอยขัดถ่วงหรือบิบัคั้น งอกงามด้วยความไม่ประมาทในการทำกิจ และเป็นสุขด้วยปัญญารู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิตที่ทำให้จิตปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานเป็นอิสระ ผู้ที่มองเห็นไตรลักษณ์รู้เท่าทันธรรมดา และมีนิรามิสสุขเป็นหลักประกัน แม้จะยังเสพกามสุขก็จะมีดีมัวถึงกับหมกมุ่นหลงใหลหรือถลาลึกจนเกิดโทษรุนแรง โดยเฉพาะจะไม่เกินเลยจนกลายเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนตนและผู้อื่น และแม้เมื่อความสุขนั้นผันแปรไปก็จะไม่ถูกความทุกข์ใหญ่ท่วมทับเอายังคงดำรงสติอยู่ได้มีความกระทบใจแต่น้อย เป็นผู้พร้อมที่จะเสวยความสุขในทุกระดับได้อย่างสมบูรณ์เต็มอิมเต็มรสและคล่องใจ เพราะไม่มีความกังวลขุ่นข้องเป็นเงื่อนปมหรือเป็นเครื่องกีดขวางที่คอยรบกวนอยู่ภายในและยิ่งกว่านั้นทั้งที่สามารถเสวยความสุขทั้งหลายได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด แต่ก็ไม่ได้ติดในความสุขเหล่านั้นไม่ว่าจะประณีตหรือดีพิเศษเพียงใด ผู้มีจิตเป็นอิสระ รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยตัณหาอุปาทานเท่านั้นจึงจะรู้ว่าอะไรเป็นความเสื่อมอะไรเป็นความเจริญที่แท้จริง มิใช่เพียงความเจริญที่อ้างสำหรับมาผูกมัดตัวเองและผู้อื่นให้เป็นทาสมากยิ่งขึ้น หรือถ่วงให้จมต่ำลงไปอีก และจึงจะสามารถใช้ประโยชน์จากความเจริญที่สร้างขึ้นนั้นได้มากที่สุด พร้อมกับที่สามารถทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่คนอื่นได้อย่างดี นี้คือวิถีแห่งความมีชีวิตที่ประสานกลมกลืนในธรรมชาติ การที่สามารถถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ได้ การอยู่อย่างไม่สูญเสียอิสรภาพอย่างที่ว่าอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาซึ่งถือว่าเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ

สุด ดังพุทธภาษิตใน วิตตสูตร⁸² ว่า “คนที่เป็นอยู่ด้วยปัญญานักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า มีชีวิต ประเสริฐ”

ความสมเหตุสมผลของความรู้ตามทรรศนะพุทธปรัชญา สรุปได้ว่า เป็นความรู้ที่เกิดจาก ประสบการณ์ตรงซึ่งเป็นสัญญาชั้นพิเศษ จัดเป็นความรู้ที่อยู่เหนือระดับสามัญธรรมดา ความรู้ ประเภทนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาทางจิตที่สมบูรณ์แล้วด้วยความสมดุลงามที่ระหว่างศีล สมาธิและ ปัญญา จึงเรียกว่า อภิญญา หลักพุทธปรัชญาตั้งอยู่บนฐานคือปัญญาเพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ แจ้งความจริงจนสิ้นสงสัยแล้วพุทธศาสนาจึงได้เกิดขึ้น ดังพุทธดำรัสว่า “จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เรา ไม่เคยฟังมาก่อน”⁸³ เป็นเรื่องการมองเห็นโดยอาศัยญาณหรือ ปัญญา (ญาณทัสนะ) เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องกฎธรรมชาติแล้วดำรงตนอยู่ด้วยความไม่ ประมาทในการทำมาดีและละเว้นความชั่ว ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญา มิใช่เป็นศาสนาแห่งศรัทธาดังที่ปรากฏในปรัชญาสายอื่น ๆ

2.3.4 ธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญามีทรรศนะต่อธรรมชาติของโลกและชีวิตว่ามีลักษณะที่เหมือนกัน กล่าวคือ มีลักษณะที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งเรียกว่าสามัญลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์ กฎนี้เป็น กฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหรือตรัสรู้แล้วนำมาแสดงและเผยแผ่ให้มนุษย์ทั้งหลายได้ รับทราบ พระองค์มิใช่เจ้าของกฎธรรมชาติแต่อย่างใด ดังมีพุทธดำรัสใน อุปปาตสูตร ว่า⁸⁴

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตทั้งหลาย เกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุ คือ สิ่งที่ทรงตัวเองอยู่ได้อันนั้น (ธัมมฐิตตา) ความตั้งอยู่โดยธรรมดาอันนั้น (ธัมมนิยามตา) ความแน่นอนโดยธรรมดาอันนั้น ตถาคตตรัสรู้บรรลุธาตุนี้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นได้ตรัสรู้ แล้ว ได้หยั่งรู้แล้วจึงบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่นว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

กฎธรรมชาติ หรือกฎไตรลักษณ์ที่กล่าวถึงนี้ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นสภาพที่ไม่เที่ยงทุกข ตา ความเป็นทุกข์ ที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตตา ความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจ หรือความบังคับของใคร การเปลี่ยนแปลงปรวนแปรของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปตามลักษณะทั้ง 3 ประการ นี้เป็นเรื่องสามัญที่มนุษย์รับรู้และเข้าใจได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความคิด มีเหตุผลรู้จักสังเกต เปรียบเทียบสิ่งที่ตนพบเห็นและมีประสบการณ์เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา

⁸² ส.ส. 24/203/300.

⁸³ ส.ม. 31/1667/421.

⁸⁴ อง.ต.ก. 34/576/574.

นอกจากมีทรรศนะต่อโลกตามความเป็นจริงของสามัญลักษณ์แล้วยังกล่าวถึงวิถีทางแห่งการ ล่วงพ้นจากความทุกข์ให้ประสบกับความสุขอย่างยิ่งยวด กล่าวคือ พระนิพพานอีกด้วย โดยสอนว่า ธรรมชาติของมนุษย์คือความทุกข์ ความสุขก็คือการหลุดพ้นจากความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ต้องเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงเกิดความทุกข์ได้ทางใดที่นำไปสู่ ความพ้นทุกข์ ทางนั้นเป็นทางที่ถูกต้อง⁸⁵ และทางที่ถูกต้องอันจะทำให้ล่วงพ้นจากความทุกข์ตามหลัก ของพระพุทธศาสนานั้นก็คือทางสายกลางหรืออริยสัจจกัมมรรค ทางสายกลางนี้เป็นหนทางที่จะนำ มนุษย์ผู้มีปัญญาซึ่งตระหนักรู้หลักความจริงของโลกและชีวิตฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาให้ ข้ามพ้นจากความทุกข์ประสบบรมสุข คือ นิพพานได้ เช่น พระพุทธเจ้าและพระอรียสาวก พระองค์ และพระอรียสาวกเดิมเป็นเพียงมนุษย์สามัญแต่ทว่ามีปัญญาตระหนักรู้ความจริงของโลกและชีวิตว่า มีความผันแปร ไม่แน่นอน เป็นทุกข์ จึงทรงฝึกฝนพัฒนาศักยภาพและบำเพ็ญเพียรด้วยหลักไตรสิกขา หรืออริยสัจจกัมมรรคทำให้ได้ตรัสรู้หลุดพ้นตรัสสมาสัมโพธิญาณนำพระองค์ให้ข้ามพ้นจากทะเลแห่งความ ทุกข์และห้วงแห่งสังสารวัฏได้ มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนได้และสามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของตนให้ บรรลุเป้าหมายที่ประเสริฐและดีงามซึ่งต่างจากสัตว์อื่นทั่วไปที่เกิดมาด้วยสัญชาตญาณแล้วก็ตายไป ด้วยสัญชาตญาณ ผู้ที่ฝึกฝนตนจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดท่านกล่าวว่า ประเสริฐเลิศกว่าเทวดาทั้งหลาย กระทั่งแม้แต่พระพรหมก็เคารพกราบไหว้บูชา⁸⁶

2.3.5 เกณฑ์ตัดสินความรู้ในพุทธปรัชญา

ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ความรู้ที่จัดว่าถูกต้องนั้นต้องเป็นความรู้ที่สามารถทำ ให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นไปจากสังโยชน์สังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี 10 อย่าง คือ

- 1) สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน
- 2) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย
- 3) สีลัพพตปรามาส คือ ความถือมั่นศีลพรต
- 4) กามฉันทะ หรือกามราคะ คือ ความพอใจในกาม
- 5) พยาบาท หรือปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่ง
- 6) รูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปมาน
- 7) อรูปราคะ คือ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปมาน
- 8) มานะ คือ ความถือตัว

⁸⁵ ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย, 2538), หน้า 139.

⁸⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก,
2539), หน้า 13.

9) อุทัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน

10) อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง

นอกจากนี้ ความรู้ที่สำคัญที่สุด คือ ความรู้ที่สามารถทำให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นไปจากความทุกข์ อันเป็นไป ตามหลักอริยสัจ 4 คือ รู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้วิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ ดังพุทธดำรัสว่า “ธรรม 4 อย่างควรรู้อย่างเป็นไฉน ได้แก่ อริยสัจ 4 คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัย อริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ธรรม 4 อย่างเหล่านี้ควรรู้อย่าง”⁸⁷ พระพุทธองค์ ทรงเน้นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ถ้าความรู้ใดสอดคล้องกับประสบการณ์ตรงคือเป็นสิ่งที่ประจักษ์และมีเหตุผลซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยการคิดทบทวนข้อเท็จจริงที่ได้จากประสบการณ์อย่างมีเหตุผลก็ถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง แต่เมื่อพิจารณาในส่วนของความคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เป็นไปในโลกนี้มีค่อนข้างมาก มีนักปรัชญาหลายท่านได้แสดงเกณฑ์ในการตัดสินความรู้ไว้หลายประเด็นด้วยกันเพื่อทดสอบความรู้ดังกล่าว สำหรับพุทธปรัชญาได้วางหลักการตัดสินความรู้เอาไว้ตั้งข้อความที่ปรากฏในกาลามสูตร⁸⁸ ดังนี้

- 1) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะได้ฟังตาม ๆ กันมา
- 2) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการถือสืบ ๆ กันมา
- 3) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการเล่าลือ
- 4) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอ้างตำรา
- 5) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเหตุผลทางตรรกะ
- 6) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการคาดคะเน (อนุมาน)
- 7) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการคิดตรงตามแนวเหตุผล
- 8) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจแล้ว
- 9) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปร่างลักษณะว่าน่าเป็นไปได้
- 10) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านี้โดยยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้วจะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงละเสีย ... เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้โดยยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้วจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ธรรมเหล่านั้น) จากพระสูตรนี้จะเห็นว่า ในกรณีนี้ผู้ฟังยังไม่รู้ไม่เข้าใจและยังไม่มี ความเชื่อในเรื่องใด ไม่ใช่ไม่ให้เชื่อใน

⁸⁷ ที.ปา. 16/408/411.

⁸⁸ อัง.ติก. 34/505/337.

เรื่องนั้น แต่ไม่ควรเชื่อก่อน หากยังไม่พิจารณาหาเหตุผลด้วยสติปัญญาของตนเองเป็นหลักและอาศัยประสบการณ์ในการปฏิบัติด้วยตนเองเป็นหลักอีกทางหนึ่ง เพราะความรู้ที่ผ่านการพิจารณาด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียวพุทธปรัชญาถือว่า อาจเป็นไปได้ทั้งถูกและผิด ดังข้อความในสันทกสูตรว่า

“ดูก่อนสันทกะ อีกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้เป็นผู้ใช้ความตรึก เป็นผู้ใช้ความพิจารณา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตนเทียบเหตุตามความที่ตนตรึก คล้อยตามความที่ตนพิจารณา ดูก่อนสันทกะ ก็เมื่อศาสดาใช้ความตรึก ใช้ความพิจารณาแล้ว ก็ย่อมมีความตรึกดีบ้าง ความตรึกชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง”⁸⁹

เพราะเหตุผลมีข้อจำกัด เนื่องจากเหตุผลผ่านกระบวนการคิดแต่ยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติการคิดด้วยเหตุผลจึงเป็นเพียงแต่การคาดคะเน ดังพุทธดำรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีธรรมอย่างอื่นอีกแล ที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต จะคาดคะเนไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ที่ตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดย”⁹⁰

2.5 สรุปญาณวิทยาในพุทธปรัชญา

ความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญา หมายถึง ความรอบรู้ใน สมมติสัจ คือ ความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมาตตสัจ คือ ความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตาม แนวทางของลัทธิหินยานหรือทักษิณนิกายโดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทสรุปได้ว่า ได้แก่ กระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ และคำที่ใช้แทนความหมายของความรู้ ก็มีหลายคำด้วยกัน โดยที่ภาษาอังกฤษใช้ บางครั้งใช้คำว่า Knowledge บางครั้งใช้ Wisdom บางครั้งใช้ Understand ส่วนในพุทธปรัชญามักใช้คำว่า ปัญญา, วิชชา, วิญญูญาณ, อภิญญา, ญาณ, สัมโพธิญาณ บ้าง แตกต่างกันไป ในแต่ละระดับของความรู้ซึ่งล้วนแต่จัดเป็นความรู้ทั้งสิ้น แต่เมื่อกล่าวเปรียบเทียบกันแล้ว ความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปมีความหมายแคบกว่าความรู้ในพุทธปรัชญาที่กล่าวว่าการรู้ในญาณวิทยาทั่วไปเป็นระดับความรู้ที่แคบกว่าความรู้ในพุทธปรัชญานั้น

พุทธปรัชญา แยกเป็น 2 คำ คือ พุทธ+ปรัชญา คำว่า “พุทธะ” หมายถึง พระพุทธเจ้า ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารค⁹¹ ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายความหมายชื่อของ

⁸⁹ ม.ม. 20/306/526.

⁹⁰ ที.สี. 11/26/15.

⁹¹ ขุ.ปฎิ. 7/386/102.

พระพุทธเจ้าไว้ดังนี้ ทรงพระนามว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เพราะทรงสอนให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ เพราะความเป็นพระสัพพัญญู เพราะความที่ทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะความที่พระองค์มีเนยยบท ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะความเป็นผู้มีพระสติปัญญา เพราะนับว่าพระองค์สิ้นอาสวะ เพราะนับว่าพระองค์ไม่มีอุปกิเลส เพราะทรงปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะทรงปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะอรธว่า พระองค์ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะพระองค์เสด็จไปแล้วสู่หนทางที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว เพราะตรัสรู้อนัตตสมมัตตโพธิญาณพระองค์เดียว เพราะทรงกำจัดเสียซึ่งความไม่มีปัญญา เพราะทรงได้ซึ่งพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสายโลหิต สมณะ พราหมณ์ เทวดา มิได้แต่งตั้งให้เลย พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นวิโมกข์ชดิกนาม พระนามที่เกิดในที่สุด แห่งอรหัตผล แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้แล้ว พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสังคิกบัญญัติ เกิดขึ้น พร้อมกับการทรงได้สัพพัญญุตญาณ ณ ควงโมโพิทฤกษ์ รวมความว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คำว่า “พุทธะ” หมายถึง “ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้รู้ร้อยสัจ 4 อย่างถ่องแท้” ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านแบ่งความหมายของพุทธเป็น 3 คำ พระพุทธเจ้า คือ ท่านผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม (บางที่เรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธะ) พระปัจเจกพุทธะ คือท่านผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียวแต่สอนผู้อื่นไม่ได้ พระอนุพุทธะ คือ ท่านผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สาวกพุทธะ บางแห่งจัดเป็น 4 คือ สัพพัญญูพุทธะ ปัจเจกพุทธะ จตุสัจจพุทธะ คือ พระอรหันต์ สุตพุทธะ คือ ผู้เป็นพหูสูต⁹² ส่วนคำอธิบายเพิ่มเติมและคำที่ใช้เรียกชื่อแทนพระพุทธเจ้าปรากฏรายละเอียดในคัมภีร์อภิธานวรรณนา

จากที่ได้วิเคราะห์คำว่า “พุทธ” ข้างต้น พอสรุปได้ว่า พุทธ หมายถึง ชื่อของบุคคลผู้ได้บรรลุคุณสมบัติพิเศษที่ไม่มีใครแต่งตั้งให้แต่ได้มาด้วยการบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดซึ่งมีความแตกต่างกับปัจเจกพุทธและสาวกพุทธ เพราะปัจเจกพุทธแม้ว่าจะตรัสรู้ได้ด้วยตนเองแต่ก็ไม่สามารถสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ ส่วนสาวกพุทธก็ต้องอาศัยพุทธเป็นผู้สั่งสอนจึงสามารถบรรลุถึงความสิ้นกิเลสได้ ดังนั้น พุทธ จึงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยตนเองโดยไม่มีใครยิ่งยวดกว่า

คำว่า “ปรัชญา”⁹³ มีความหมายว่า ความรอบรู้ เป็นศัพท์บัญญัติใช้กับคำว่า Philosophy ในภาษาอังกฤษ มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกว่า Philo (Love)+Sophia (Wisdom) แปลว่า ความรัก ความรอบรู้ (Love of Wisdom) เมื่อว่ากันตามความหมายตามตัวอักษร คำว่า “ปรัชญา” และ “Philosophy” มีความหมายไม่ตรงกันนัก เพราะปรัชญาหมายถึงความรอบรู้ ส่วน Philosophy หมายถึง ความรัก อันเป็นแรงผลักดันให้แสวงหาความรอบรู้นั้น แต่เมื่อกำหนดให้คำว่า “ปรัชญา”

⁹² พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศปริณติจำกัด, 2547), หน้า 9-21.

⁹³ เสาวนีย์ พงศกรเสถียร, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปัทฏฐกถา”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2553, หน้า 37.

เป็นศัพท์บัญญัติสำหรับใช้หมายถึงคำว่า Philosophy นั้นแสดงว่า คำทั้งสองมีความหมายเท่ากันตามหลักของการบัญญัติศัพท์ Philosophy มีความหมายเช่นใด ปรัชญา ก็ต้องมีความหมายเช่นนั้น กล่าวคือ การแสวงหาความรู้ที่ดี ความรู้ที่แสวงหามาได้ก็ดี จัดเป็นปรัชญาหรือ Philosophy ทั้งนี้ เหตุนั้น ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 จึงให้ความหมายว่า “ปรัชญา คือวิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง”⁹⁴ จากที่แยกวิเคราะห์คำว่า พุทธ-ปรัชญา เมื่อมารวมกันจึงมีความหมายพอสรุปได้ว่า วิชาที่ว่าด้วยความรอบรู้ในสมมติสัง คือ ความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมาตตสัง คือ ความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลก

คำว่า “เถรวาท” หมายถึง วาทะหรือลัทธิของพระเถระ, นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่ พระพุทธศาสนาที่นับถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา⁹⁵ จัดเป็นคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หินยาน หรือทักษิณนิกาย คือ นิกายฝ่ายใต้

จากที่ได้แปลความคำว่า “เถรวาท” แล้วมารวมกับคำว่า พุทธปรัชญา ก็จะได้ความว่า “พุทธปรัชญาเถรวาท” กล่าวโดยสรุปแล้ว พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยความรอบรู้ในสมมติสัง คือ ความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมาตตสัง คือ ความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตามแนวทางของลัทธิหินยานหรือทักษิณนิกายโดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ

⁹⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, อ้างแล้ว, หน้า 668.

⁹⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า 71.

บทที่ 3

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท อาศัยการบ่มเพาะความรู้ (ญาณ) จากการเล่าเรียนและการสอบถามในธรรมเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ตามหลักการของปริยัติ ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นมานั้น จะต้องผ่านกระบวนการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาให้สมบูรณ์เป็นขั้น ๆ โดยแต่ละขั้นลำดับจะต้องถึงความวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์) ควบคู่กันไป จึงนับเป็นบ่อเกิดหรือรากเหง้าของความรู้

3.1 ญาณวิทยาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คำศัพท์ ที่หมายถึงความรู้ในด้านต่าง ๆ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีหลายคำ เช่น วิชา ปัญญา อภิญญา ญาณ และวิปัสสนา

วิชา¹

หมายถึง ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ เช่น วิชา 3, วิชา 8 เป็นต้น วิชา 3 มี 1. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความรู้เป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้, ระลึกชาติได้) 2. จุตูปปาตญาณ (ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม, เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ) 3. อาสวักขยญาณ (ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ, ความตรัสรู้)²

วิชา 8³ มี 1. วิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา, ญาณที่เป็นวิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารคือนามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันไปเป็นขั้น ๆ ต่อเนื่องกัน) 2. มโนมยิทธิ (ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ, ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ ดุจชักไส้จากหญ้าปล้อง ชักดาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ) 3. อิทธิวิธา หรือ อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้) 4. ทิพพโสต (หูทิพย์) 5. เจโตปริยาญาณ (ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้) 6. ปุพเพนิวาสานุสสติ (ระลึกชาติได้) 7. ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) 8. อาสวักขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ)

¹ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรี้นท์ติ้ง, 2546), หน้า 7.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2543, หน้า 100.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

ปัญญา⁴

หมายถึง ความรอบรู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ, รู้ซึ่ง เช่น ปัญญา 3 มี 1. จินตามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นภายใน 2. สุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆษะ) 3. ภาวนามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้น แล้วหมั่นมนสิการในประดาสภาวะธรรม)

อภิปัญญา⁵

หมายถึง ความรู้ยิ่งยวด มี 1. อธิวิธี (ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้) 2. ทิพโสด (ความรู้ที่ทำให้มีหูทิพย์) 3. เจโตปริยญาณ (ความรู้ที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้) 4. ปุพเพนิวาสานุสสติ (ความรู้ที่ทำให้ระลึกถึงชาติได้) 5. ทิพพจักขุ (ความรู้ที่ทำให้มีตาทิพย์) 6. อาสวักขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป)

ญาณ⁶

หมายถึง ความหยั่งรู้, ปรีชาหยั่งรู้

ญาณ 3 (1)⁷ ประกอบด้วย 1. สัจจญาณ (หยั่งรู้สัจจะ คือ ความหยั่งรู้ริยสัจ 4 แต่ละอย่างตามที่เป็น ๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกข นิโรธคามินี) 2. กิจจญาณ (หยั่งรู้กิจ คือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสัจ 4 แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัยควรละเสีย เป็นต้น) 3. กตญาณ (หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจ 4 แต่ละอย่าง)

ญาณ 3 (2)⁸ 1. อดีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต, รู้อดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้) 2. อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต, รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้) 3. ปัจจุบันังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน, รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่นั้นได้ทำเสร็จแล้ว)

ญาณ 16⁹ หรือ โสฬสญาณ (ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด)

1. นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม)

⁴ สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ่างแล้ว, หน้า 5.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1131.

⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแล้ว, หน้า 86.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 260.

2. ปัจจัยปริศคหาญาณ (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือ รู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัยและเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจสุมุขบาทก็ดี ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ดี ตามแนววิภูษะ 3 ก็ได้ เป็นต้น)

3. สัมมสนญาณ (ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ คือ ยก รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน)

4. อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ครั้นแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด)

5. ภังคานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด)

6. ภยตูปัญฐานญาณ (ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น)

7. อาทินวานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์)

8. นิพพิทานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิตเพิลินติดใจ)

9. มุญจิกัมมตาญาณ (ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น)

10. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์ เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป)

11. สังขารุเปกขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่า มีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้)

12. สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ อริยสัจ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่निพพานแล้ว

ญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้หรือริยสัง ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป)

13. โคตรภูญาณ (ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะ ปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล)

14. มัคคญาณ (ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น)

15. ผลญาณ (ญาณในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของอริยบุคคลขั้นนั้น ๆ)

16. ปัจจเวกชนญาณ (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำรวจมรรคผล กิเลสที่ ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่)

วิปัสสนา¹⁰

หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม, ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้, การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่ง ทั้งหลายตามที่มันเป็น¹¹

3.2 ระดับของความรูู้

ความรู้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีปรากฏอยู่ 2 ระดับ คือ¹²

1) ปัญญาที่เป็นอารมณ์ร่วมกับอาสวะทั้งหลายเป็นปัญญาไม่มีอาสวะ หรือความรู้ที่เป็นโลกียะ ความรู้ในระดับของผู้คนทั่วไป หมายถึง ความรู้ของท่านเหล่านั้นแจ่มแจ้งถนัดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถี ชีวิตที่ทำให้วิภูสงสารยังหมุนวนต่อไปเรื่อย ๆ

2) ปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ร่วมกับอาสวะทั้งหลายเป็นปัญญาไม่มีอาสวะ หรือความรู้ที่เป็น โลกุตตระ ความรู้ในระดับของท่านผู้ทำโศดาปัตติมรรคให้แจ้งแล้วเป็นอย่างต่ำ หมายถึง ความรู้ของ ท่านผู้แจ่มแจ้งในเรื่องที่จะทำให้วิภูสงสารสิ้นสุดลง และท่านที่ทำให้วิภูสงสารสิ้นสุดลงแล้วก็คือ พระอรหันต์ทั้งหลายนั่นเอง

¹⁰ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ่างแล้ว, หน้า 1196.

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธนัชนิการพิมพ์, 2553), หน้า 373.

¹² สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ่างแล้ว, หน้า 734.

3.3 ประเภทของความรู้

3.3.1 จำแนกตามระดับความรู้

ความรู้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีปรากฏอยู่ 2 ระดับ คือ 1) ความรู้ในระดับของผู้คนทั่วไปหรือความรู้ที่เป็นโลกียะ 2) ความรู้ในระดับของท่านผู้ที่ทำโศดาปติมรรคให้แจ้งแล้วเป็นอย่างดีสำหรับความรู้ที่เป็นโลกุตตระ สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. ความรู้ที่เป็นโลกียะ¹³ มี 13 ปริจเฉท ประกอบด้วย 1) สीलนิตเทศ 2) ฐตังคนิตเทศ 3) กัมมัฏฐานคหณนิตเทศ 4) ปฐวีกสิณนิตเทศ 5) เสสกกสิณนิตเทศ 6) อสุภกัมมัฏฐานนิตเทศ 7) ฉอนุสสติ นิตเทศ 8) อนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทศ 9) พรหมวิหารนิตเทศ 10) อารูปนิตเทศ 11) สมาธินิตเทศ 12) อิทธิวิธี นิตเทศ และ 13) อภิญญานิตเทศ

ศีลวิสุทธิ มี 2 ปริจเฉท ประกอบไปด้วยสीलนิตเทศและฐตังคนิตเทศ ซึ่งเป็นการอธิบายให้ความรู้ เพื่อให้ทราบถึง ความหมาย ลักษณะ วิธีการ และผลของความประพฤติเหล่านั้น

1) สीलนิตเทศ¹⁴ หมวดที่ว่าด้วย ความหมายของ ศีล, ลักษณะ ของ ศีล, ความหมจดแห่งศีล อธิบายตามนัยของพระพุทธโฆษะตามลำดับ ดังนี้

(1) ความหมาย ศีล คือ ธรรมทั้งหลายมีเจตนา เป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติปาต หรือ ของผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น

(2) ลักษณะของศีล คือ กิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายถึง

(1) ความที่กรรมในทวาร มีกายกรรม เป็นต้น ไม่กระจัดกระจาย เพราะมีระเบียบดี

(2) ความเข้าไปปรับไว้ หมายถึง ความเป็นที่รองรับแห่งกุศลธรรม โดยความเป็นที่ตั้งอาศัย แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

(3) หน้าที่ของศีล (รส) คือ กำจัดความเป็นทุศีล คือ ความหาโทษมิได้ เพราะเป็นกิจ (หน้าที่) และเป็นสมบัติของศีลนั้น

(4) ผลปรากฏของศีล (ปัจจุปัจฐาน) คือ ความสะอาด 3 ประการ คือ

(1) ความสะอาดกาย

(2) ความสะอาดวาจา

(3) ความสะอาดใจ หมายความว่า ศีลนั้นย่อมปรากฏ คือ ถึงความเป็นคุณที่ควรถือเอา โดยความเป็นธรรมชาติสะอาดศีลวิสุทธิ หรือ ความบริสุทธิ์ของศีล เป็นระดับของอิศีลสิกขา ได้แก่ ความประพฤติดี มีศีลบริสุทธิ์ตามขั้นของตน โดยมุ่งเอาปาริสุทธิศีล 4 คือ

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 734.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

1) ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีล คือ ความสำรวมในพระปาติโมกข์ ได้แก่ เว้นข้อห้ามทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท

2) อินทริยสังวรศีล ศีล คือ การสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ผ่านอินทริย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

3) อาชีวปาริสุทธิศีล ศีล คือ ความบริสุทธิ์จากการเลี้ยงชีวิตโดยชอบ ไม่ประกอบด้วยการแสวงหาที่ไม่ควร (อเนสนา) มี การหลอกลวงเขา เป็นต้น

4) ปัจจยสันนิสิตศีล ศีล ในการใช้สอยปัจจัย 4 ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยความอยาก (ตัณหา)

2) ฐุดังคินิเทศ¹⁵ หมายถึงหมวดที่ว่าด้วย การประพฤติบำเพ็ญเพียร เพื่อความเจริญขึ้นของกุศลธรรม ข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลาร่างกาย จิตใจให้ต่อสู้กับกิเลสต้นเหตุที่เกาะกุมภายในใจของเราให้บรรเทาเบาบางลง จะได้เป็นบาทฐานแห่งการทำสมาธิเพียรขั้นที่สูงกว่านี้ได้ ซึ่งมีทั้งหมด 13 ประการ ดังนี้

ฐุดังค 13 องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมาธิจะพึงสมทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษ เป็นต้น

หมวดที่ 1 จีวรปฏิสังยุต เกี่ยวกับจีวร

(1) ปังสุกุลิกังคะ องค์แห่งผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

(2) เตจจีริกังคะ องค์แห่งผู้ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร

หมวดที่ 2 ปิณฑปาตปฏิสังยุต เกี่ยวกับปิณฑปาต

(3) ปิณฑปาตีกังคะ องค์แห่งผู้ถือเทียวปิณฑปาตเป็นวัตร

(4) สปัตทานจาริกังคะ องค์แห่งผู้ถือเทียวปิณฑปาตไปตามลำดับเป็นวัตร

(5) เอกาสนิกังคะ องค์แห่งผู้ถือนั่งฉัน ฌ อาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ฉันวันละมือเดียว ลุกจากที่แล้วไม่ฉัน

(6) ปัตตปิณฑิกังคะ องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร คือ ไม่ใช่ภาชนะใส่อาหารเกิน 1 อย่าง คือบาตร

(7) ขลุปัจฉนภัตติกังคะ องค์แห่งผู้ถือห้ามภัตติที่ถวายเป็นวัตร คือเมื่อได้ปลงใจกำหนดอาหารที่เป็นส่วนของตน ซึ่งเรียกว่าห้ามภัตติ ด้วยการลงมือฉัน เป็นต้นแล้ว ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวายอีก แม้จะเป็นของประณีต

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังขต เกี่ยวกับเสนาสนะ

(8) อารัญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ห่างบ้านคนอย่างน้อย 500 ชั่วธนู คือ 25 เส้น

(9) รุกขมุฏิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร

(10) อัพโภกาลิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร

(11) โสสานิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร

(12) ยถาสันถติกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้

หมวดที่ 4 วิริยปฏิสังขต เกี่ยวกับความเพียร

(13) เนสัชชิกังคะ องค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือ เว้นการนอน อยู่ด้วยเพียง 3 อิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง¹⁶

จิตวิสุทธิ หรือ ความบริสุทธิ์แห่งจิต อยู่ในขั้นจิตตสิกขา เป็นการอบรมจิต เพื่อพัฒนาจิตให้เป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค หมายถึง อุปะการสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิในฌานสมาบัติ 8 และวิธีเจริญสมาธิจนได้โลกียอภิญา 5 ซึ่งจิตวิสุทธินี้มี 9 ประจเฉท ประกอบไปด้วย 1) กัมมัฏฐานคหณนิเทศ 2) ปฐวีกสถินนิเทศ 3) เสสกสถินนิเทศ 4) อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ 5) ฉอนุสสตินิเทศ 6) อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ 7) พรหมวิหารนิเทศ 8) อารูปนิเทศ และ 9) สมาธินิเทศ ดังจะได้นำมาอธิบายตามลำดับ ต่อไป

1) อะโร ชื่อว่าสมาธิ เพราะ ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศล ชื่อว่า สมาธิ

2) ที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะอรรถว่าอะไร เพราะว่า ความตั้งมั่น ที่ว่า ความตั้งมั่น นี้ได้แก่ อะไร ? ได้แก่ ความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอและโดยถูกต้องด้วย เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอและโดยถูกต้องด้วย ไม่ฟุ้งซ่านและไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่งธรรมชาติใดธรรมชาตินี้ ฟังทราบว่าเป็น คือ ความตั้งมั่น

3) อะโรเป็นลักษณะ เป็นรส เป็นอาการปรากฏ และเป็นปทัฏฐานของสมาธิ อธิบายว่าสมาธินั้นมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดเสียซึ่งความฟุ้งซ่านเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นอาการปรากฏ มีความสุขเป็นปทัฏฐาน จิตของบุคคลผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น¹⁷

4) สมาธิ มีกี่อย่าง สมาธิอย่างเดียว คือ มีลักษณะไม่ฟุ้ง สมาธิ 2 อย่าง คือ อุปะการสมาธิกับ อัปปนาสมาธิ สมาธิ 3 อย่าง คือ ปิติสหคตสมาธิ สุขสหคตสมาธิ และอุเบกขาสหคตสมาธิ สมาธิ 4 อย่าง คือ สมาธิในปฐมฌาน สมาธิในทุติยฌาน สมาธิในตติยฌาน สมาธิในจตุตถฌาน สมาธิ 5

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

อย่าง คือ สมาธิที่มีองค์ 5 วิตก วิจาร ปีติ สุขและเอกัคคตารมณ, สมาธิที่มีองค์ 4 วิจาร ปีติ สุขและเอกัคคตารมณ, สมาธิที่มีองค์ 3 ปีติ สุขและเอกัคคตารมณ, สมาธิที่มีองค์ 2 สุขและเอกัคคตารมณ สมาธิที่มีองค์ 2 อุเบกขาและเอกัคคตารมณ

5) อะไร เป็นความเศร้าหมองของสมาธิ สังกิเลสทั้งหลาย คือ ความเศร้าหมองของสมาธิ มี กามคุณ 5 เป็นต้น ดังพุทธภาษิตว่า “บุคคลผู้ได้สำเร็จปฐมฌาน ความใส่ใจในสัญญาทั้งหลายซึ่งประกอบด้วยความมุ่งมั่นในกามคุณ ย่อมรบเร้าได้อยู่ ปัญญาที่มีส่วนแห่งความเสื่อม”¹⁸

6) อะไร เป็นความผ่องแผ้วของสมาธิ คือ การมีจิตโน้มไปในสมาธินั้น ดังพุทธภาษิตว่า “ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งคุณวิเศษ ความใส่ใจในสัญญาทั้งหลายอันประกอบด้วยฌานที่ไม่มีวิตก ย่อมเร่งเร้า ปัญญาที่มีส่วน แห่งคุณวิเศษ”

7) สมาธินั้น จะพึงเจริญภาวนาอย่างไร มีขั้นตอนคร่าว ๆ ดังนี้ บุคคลที่จะฝึกสมาธินั้น “ชำระศีลทั้งหลายให้บริสุทธิ์ตามนัยที่ได้แสดงมาในศีลนิตยแล้ว พึงตั้งตนไว้ในศีลอันบริสุทธิ์ดีแล้วนั้น บรรดาปติโพธเครื่องกังวล 10 ประการอย่างใด มีอยู่แก่ตน ก็จงตัดปติโพธเครื่องกังวลอย่างนั้นเสียให้ ลิ่นห้วง แล้วพึงเข้าไปหา กัลยาณมิตรผู้ให้พระกัมมัฏฐาน เรียนเอาพระกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งใน บรรดา พระกัมมัฏฐาน 40 ประการ อันเหมาะสมแก่จริตจรรยาของตน แล้วพึงออกจากวัด ที่ไม่สมควร แก่การที่จะภาวนาสมาธิไปอยู่ในวัดที่สมควร ครั้นแล้วพึงทำการตัดเครื่อง กังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นตัด เล็บโกนหนวด เป็นต้นให้สิ้นเสร็จเรียบร้อย แต่นั้นพึง ลงมือภาวนาสมาธินั้น ด้วยไม่ทำวิธีกาณาทุก ๆ อย่าง ให้ขาดตกบกพร่องไป”¹⁹

8) อะไร เป็นอานิสงส์ของสมาธิภาวนา 5 ประการ คือ (1) เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (2) เป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา (3) มีอิทธิฤทธิ์เป็นผลพลอยได้ (4) มีภพพิเศษเป็นที่ไปหลังจาก ตาย (5) มีความสิ้นไปแห่งกองกิเลสเป็นผลที่พึงหวังได้

1. กัมมัฏฐานคหณนิตย หมวดที่ว่าด้วย การเตรียมตัวให้พร้อมในทุก ๆ ด้านสำหรับการ เจริญพระกรรมฐาน โดยการตัดปติโพธหรือเครื่องกังวล 10 ประการ คือ²⁰

- 1) อาวาสปติโพธ ความกังวลเกี่ยวกับวัดหรือที่อยู่
- 2) กุลปติโพธ ความกังวลเกี่ยวกับตระกูลญาติหรืออุปฐาก
- 3) ลาภปติโพธ ความกังวลเกี่ยวกับลาภ
- 4) คนปติโพธ ความกังวลเกี่ยวกับคณะศิษย์หรือหมู่ชนที่ตนต้องรับผิดชอบ
- 5) กรรมปติโพธ ความกังวลเกี่ยวกับการงานเช่น การก่อสร้าง

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

6) อัทธานปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับการเดินทางไกลเนื่องด้วยกิจธุระ
 7) ญาติปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับญาติหรือคนใกล้ชิดที่จะต้องเป็นห่วงซึ่งกำลังเจ็บป่วยเป็นต้น

8) อาพาธปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับความเจ็บไข้ของตนเอง

9) คันถปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียน

10) อิทธิปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวกับฤทธิ์ของปุถุชนที่จะต้องคอยรักษาไม่ให้เสื่อม

เข้าไปหากัลยาณมิตร เรียนเอาพระกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตของตน ซึ่งนิสัยหรือจริตของแต่ละบุคคลมี 6 ประการ ดังนี้²¹

1) ราคะจริต คือ สภาวะจิตที่หลงติดในรูป รส กลิ่น เสียงและสัมผัสจนเป็นอารมณ์

2) โทสะจริต คือ สภาวะจิตที่โกรธง่าย ฉุนเฉียวง่าย เพียงพูดผิดสักคำ ได้เห็นดีกัน

3) โมหะจริต คือ จิตที่มีก้อยู่ในสภาพวงแหวนหวานอ่อนหรือซึ่มเศร้าเป็นอาภิน

4) วิตกจริต คือ สภาวะจิตที่กังวล สับสนและวุ่นวายฟุ้งซ่านแทบทุกลมหายใจ

5) ศรัทธาจริต คือ สภาวะจิตที่มีปรัชญาหรือหลักการของตัวเองและพยายามผลักดันให้ตัวเองและผู้อื่นบรรลุถึงจุดหมายนั้น

6) พุทธิจริต คือ สภาวะจิตที่เน้นการใช้ปัญญาในการไตร่ตรอง คิดหาเหตุผลผลมาแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต ทั้งชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน รวมทั้งมีความสนใจ เรื่องการยกระดับและพัฒนาจิต

2. ปฐวิกลินนิเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากสิณที่ใช้วงพื้นดินเป็นอารมณ์ ตั้งแต่การภาวนาให้เกิดอุคหนิมิต (นิมิตติดตา) ไปจนสำเร็จเป็นปฏิภาคนิมิต (นิมิตติดใจ) และวิธีบำเพ็ญอัปนาโกศล 10 ประการ²² เพื่อความเกิดขึ้นของอัปนาสมาธิ

1) โดยทำวัตถุให้สะอาด

2) โดยทำอินทรีย์ให้ถึงความเสมอกัน

3) โดยฉลาดในนิมิต

4) ยกจิตในสมัยที่ควรยก

5) ช่มจิตในสมัยที่ควรช่ม

6) ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง

7) เฟ่งจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัยที่ควรจะเฟ่งจิตอยู่เฉย ๆ

8) หลีกบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิเสีย

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 223.

9) เสพแต่บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ

10) น้อมจิตไปในสมาธินั้น

3. เสกสถินนิเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากสถิน 9 กอง ดังนี้²³

1) อาโปกสถิน กสถินน้ำ จิตนึกถึงน้ำเพ่งน้ำไว้ คือ การเพ่งน้ำ

2) เตโชกสถิน กสถินไฟ จิตเพ่งไฟ คือ การเพ่งเปลวไฟ

3) วาโยกสถิน กสถินลม จิตเพ่งอยู่กับลม คือ การนึกถึงภาพลม

4) นีลกสถิน กสถินสีเขียว ใบไม้ หญ้า หรืออะไรก็ได้ที่เป็นสีเขียว คือ การนึกถึงภาพสี

เขียว

5) ปิตกสถิน กสถินสีเหลือง จิตเพ่งของอะไรก็ได้ที่เป็นสีเหลือง คือ การนึกถึงภาพสี

เหลือง

6) โลหิตกสถิน กสถินสีแดง จะเป็นดอกไม้แดง เลือดแดง หรือผ้าสีแดงก็ได้ คือ การ

นึกภาพสีแดง

7) โอทากสถิน กสถินสีขาว อะไรก็ได้ที่เป็นสีขาว คือ การนึกถึงภาพสีขาว

8) อาโลกสถิน กสถินแสงสว่าง จิตเพ่งอยู่กับแสงสว่าง นึกถึงแสงสว่าง วิธีเจริญอาโลกสถินให้ผู้ปฏิบัติยึดโดยทำความรู้สึกถึงความสว่าง

9) อากาสกสถิน กสถินที่ว่าง จิตเพ่งอยู่กับที่ว่างเปล่าในอากาศ คือ การเพ่งช่องว่าง โดยกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นช่องว่าง

ในเสกสถินนิเทศ ทั้ง 9 กองนี้ ท่านพระพุทธโฆษะยังได้บอกถึงผลข้างเคียงของการฝึกกสถินเหล่านี้ว่า กสถินแต่ละกองอาจทำให้สำเร็จฤทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งอีกด้วย

4. อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากรรมฐาน โดยใช้สิ่งที่ไม่งาม ไม่เป็นที่เจริญใจเป็นอารมณ์ เพื่อทำให้ใจเบื่อหน่ายในกามคุณ 5 โดยอสุภกรรมฐานนี้มี 10 กอง ดังนี้²⁴

1) อุทุมตกะ คือ ร่างกายของคนและสัตว์ที่ตายไปแล้ว นับแต่วันตายเป็นต้นไป มีร่างกายขึ้นบวมพอง ที่เรียกกันว่า ผิตายขึ้นอืดนั่นเอง

2) วินีลกะ คือ ร่างกายที่มีสีเขียว สีแดง สีขาว ปะปนคน สีแดงในที่มีเนื้อมาก สีขาวในที่มีน้ำเหลืองน้ำหนองมาก สีเขียวที่มีผ้าสีเขียวคลุม ร่างของผู้ตายส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยผ้า สีเขียวจึงมากกว่า ดังนั้นจึงเรียกว่า วินีลกะ แปลว่าสีเขียว

3) วิปฺพทกะ คือ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลอยู่เป็นปกติ

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 301-308

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

4) วิจิททกะ คือ ซากศพที่มีร่างกายขาดเป็นสองท่อนในท่ามกลาง มีกายขาดออกจากกัน

5) วิชยิตกะ คือ ร่างกายของซากศพที่ถูกสัตว์ร้ายแย่งกัดกิน

6) วิชิตตกะ คือ ซากศพที่ถูกทอดทิ้งไว้จนส่วนต่าง ๆ กระจัดกระจาย

7) หตวิจิตตกะ คือ ซากศพที่ถูกสับฟันเป็นท่อนน้อยและท่อนใหญ่

8) โลहितกะ คือ ซากศพที่มีเลือดไหลออกเป็นปกติ

9) ปุพฺพกะ คือ ซากศพที่เต็มไปด้วยตัวหนอนคลานกินอยู่

10) อัญญกะ คือ ซากศพที่มีแต่กระดูก

5. อนุสสติพิเศษ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากรรมฐาน โดยมีอารมณ์ต่าง ๆ กันไป 6 กอง ดังนี้²⁵

1) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภพระพุทธเจ้า ชื่อว่า “พุทธานุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์

2) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภพระธรรม ชื่อว่า “ธัมมานุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีพระธรรมคุณเป็นอารมณ์ มีความเป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ดีแล้วเป็นต้น

3) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภพระสงฆ์ ชื่อว่า “สังฆานุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีพระสงฆ์คุณเป็นอารมณ์ มีความเป็นผู้ปฏิบัติดีเป็นต้น

4) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภศีล ชื่อว่า “สีลानุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีคุณแห่งศีลเป็นอารมณ์ มีความเป็นของไม่ขาด เป็นต้น

5) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภการบริจาค ชื่อว่า “จาคานุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีคุณแห่งการบริจาคเป็นอารมณ์ มีความเป็นผู้เสียสละอย่างเด็ดขาด เป็นต้น

6) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภเวทดาทั้งหลาย ชื่อว่า “เวทदानุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีคุณคือศรัทธาเป็นต้นของตน โดยตั้งเวทดาทั้งหลายไว้ในฐาน เป็นพยานเป็นอารมณ์

6. อนุสสติกัมมัฏฐานพิเศษ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากรรมฐานด้วยอารมณ์ต่าง ๆ กัน 4 กอง คือ²⁶

1) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภมรณะ ชื่อว่า “มรณานุสสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีความขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิตเป็นอารมณ์

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 343.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 397.

2) สติอันนี้ถึง ซึ่งรูปกายอันต่างด้วยผม เป็นต้น หรือสติอันนี้ไปในกาย ชื่อว่า กายคตาสตินั้นด้วย นี้ถึงซึ่งรูปกายหรือนี้ไปในกายด้วยชื่อว่า “กายคตาสติ” แทนที่จะกล่าวว่ กายคตาสติ กล่าวเสียว่า กายคตาสติ เพราะไม่ทำรัสสะ คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีนิมิต คือขึ้นส่วนของ กายมีผม เป็นต้นเป็นอารมณ์

3) ความระลึกเกิดขึ้นปรารภลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ชื่อว่า “อานาปานสติ” คำนี้เป็นชื่อของสติอันมีนิมิตคือลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นอารมณ์

4) ความระลึกเนื่อง ๆ เกิดขึ้นปรารภความสงบ ชื่อว่า “อุปสมานุสสติ” คำนี้เป็นชื่อ ของสติอันมีนิพพานอันเป็นที่สงบทุกข์ทั้งปวงเป็นอารมณ์

7. พรหมวิหารนิเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากรรมฐานในอารมณ์ที่นับเนื่องว่า เป็นเครื่องอยู่ของพรหม มี 4 กอง ดังนี้²⁷

- 1) เมตตาพรหมวิหาร คือ ภาวนาความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข
- 2) กรุณาพรหมวิหาร คือ ภาวนาความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์
- 3) มุทิตาพรหมวิหาร คือ ภาวนาความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
- 4) อุเบกขาพรหมวิหาร คือ ภาวนาการรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลาง

8. อารูปนินเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากรรมฐานในอารมณ์ที่ปราศจากการ ถือเอาารูปนินิมิต มี 4 กอง ดังนี้²⁸

1) อากาสนัญญาตนะ ก่อนที่จะเจริญอากาสนัญญาตนะนี้ ท่านจะต้องเข้าจตุตถ ฌานในกสิณกองใดกองหนึ่งแล้วให้เพิก คือ (ปล่อย) ไม่สนใจในกสิณนิมิตนั้นเสีย ใครครวญว่ากสิณ นิमितนี้เป็นอารมณ์ที่มีรูปเป็นสำคัญ ได้แก่ ความสุข ความทุกข์ ซึ่งเป็นปัจจัยของภยันตราย มีรูปเป็น ต้นเหตุ เราไม่มีความต้องการในรูปแล้วละรูปนิมิตกสิณนั้น ถืออากาศเป็นอารมณ์จนวงอากาศเกิดเป็น นิमितที่มีขอบเขตกว้างใหญ่ แล้วย่อให้สั้นลงมา อธิษฐานให้เล็กใหญ่ได้ตามประสงค์ ทรงจิตรักษา อากาศไว้โดยกำหนดใจว่า อากาศหาที่สุตมิได้ดังนี้ จนนจิตเป็นอุเบกขารมณ์

2) วิญญาณัญญาตนะ อรูปฌานนี้กำหนดวิญญาณ คือ ตัวรู้ เป็นอารมณ์ โดยจับ อากาสนัญญาตนะ คือ กำหนดอากาศจากอรูปฌานที่หนึ่งเดิมเป็นปัจจัย แล้วถือนิมิตอากาศนั้นเป็น ฐานที่ตั้งของอารมณ์ แล้วกำหนดว่า อากาศนี้ยังเป็นนิมิตที่รู้อาศัยอยู่ ถึงแม้จะเป็นอรูปกก็ตามแต่ยังมี ความหยابอยู่มาก เราจะทิ้งอากาศเสีย ถือเฉพาะวิญญาณ คือ ตัวรู้ เป็นอารมณ์ แล้วกำหนดจิตว่า วิญญาณหาที่สุตมิได้แล้วละทิ้งอากาศและรูปทั้งหมดเด็ดขาด กำหนดวิญญาณ คือ ถือนิมิตตัวรู้

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 481.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 589.

ซึ่งเป็นเสมือนจิต โดยคิดว่าเราต้องการจิตเท่านั้น รูปร่างอย่างอื่นไม่ต้องการ จนนิตตั้งอยู่เป็นอุเบกขารมณ

3) อากิญจัญญายตนะ อรูปมานนี้กำหนดความไม่มีอะไรเลยเป็นสำคัญ โดยเข้ามาน 4 (ให้เป็นบาทฐานที่ตั้ง) ในวิญญาณัญญายตนะ แล้วเพิกวิญญาณ คือ ปล่อย ไม่ต้องการวิญญาณตัวรู้นั้น คือคิดว่าไม่มีอะไรเลยเป็นสำคัญ อากาศก็ไม่มี วิญญาณก็ไม่มี ถ้ายังมีอะไรสักอย่างหนึ่งแม้แต่น้อยหนึ่ง ก็เป็นเหตุของภยันตราย ฉะนั้นการไม่มีอะไรเลยเป็นการปลอดภัยที่สุด แล้วก็กำหนดจิตไม่ยึดถืออะไรทั้งหมด จนนิตตั้งเป็นอุเบกขารมณ

4) เนวสัญญานาสัญญายตนะ คลายความพอใจในอากิญจัญญายตนะนั้น น้อมใจไปกำหนดว่า ธรรมชาติที่ปราศจากความรู้สึกใด ๆ เป็นสิ่งที่ดีกว่า ประณีตกว่า จนนิตเป็นเอกัคคตา และอุเบกขารมณ

9. สมาธินิเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีการฝึกภาวนากรรมฐานด้วยสัญญาหลายอารมณ์ มีอาหารปฏิกุศลสัญญา 1 กอง และ จตุธาตวัญฐาน 4 กอง รวม 5 กอง ดังนี้²⁹

1) อาหารปฏิกุศลสัญญา คือ การถือเอาอารมณ์ว่า อาหารนี้เป็นของปฏิกุศล ไม่ควรที่จะติดในรสชาติของอาหาร

จตุธาตวัญฐาน 4 กอง

2) ปฐวีธาตุ กรรมฐานที่มีธาตุดินเป็นอารมณ์ หมายถึง เนื้อ หนัง กระดูก เป็นต้น

3) อาโปธาตุ กรรมฐานที่มีธาตุน้ำเป็นอารมณ์ หมายถึง เลือด น้ำหนอง เป็นต้น

4) เตโชธาตุ กรรมฐานที่มีธาตุไฟเป็นอารมณ์ หมายถึง สภาพเย็น ร้อน

5) วาโยธาตุ กรรมฐานที่มีธาตุลมเป็นอารมณ์ หมายถึง สภาพความดันภายในร่างกาย

คำท่านพระพุทธโฆษะว่า “การเจริญสมาธินี้ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า มีอภิญญาเป็นอานิสงส์ด้วยอำนาจแห่งโลกียอภิญญาเหล่าใด บัดนี้ เพื่อจะทำอภิญญาเหล่านั้นให้สมบูรณ์ เพราะเหตุที่โยคีบุคคลผู้ที่ได้บรรลุจุดตถะในปฐวีกสิณเป็นต้นแล้ว ควรทำความเพียรต่อไป ด้วยว่าเมื่อโยคีบุคคลทำได้เช่นนั้น การเจริญสมาธินั้นของเธอก็จักได้รับอานิสงส์และเป็นภาวนาที่มั่นคง เธอผู้ประกอบด้วย การเจริญสมาธิที่ได้รับอานิสงส์และเป็นภาวนาที่มั่นคง ก็จักทำการเจริญปัญญาให้สมบูรณ์ได้โดยง่ายแล เพราะฉะนั้น ก่อนอื่นข้าพเจ้าจักเริ่มบรรยายถึงอภิญญาถัดต่อไป ก็เพื่อที่จะแสดงอานิสงส์แห่งการเจริญสมาธิและเพื่อที่จะแสดงธรรมอันประณีต ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แก่เหล่ากุลบุตร ผู้ได้สมาธิในจุดตถะแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสโลกียะอภิญญาไว้ 5 ประการ”³⁰ ดังนี้

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 609.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 649.

10. อธิวิธินิเทศ หมายถึง หมวดที่ว่าด้วย การฝึกจิตให้ชำนาญคล่องแคล่ว หลังจากฝึกสมาธิจนสำเร็จถึงฌาน 4 แล้ว อธิวิธินิเทศ คือ การแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ มีการฝึกจิตด้วยอาการ 14³¹ การฝึกเพื่อให้เกิดฤทธิ์ 10³² มูลของฤทธิ์ 16³³ หรือเรียกว่า เหตุที่ทำให้สำเร็จในฤทธิ์ต่าง ๆ

11. อภิญญานิเทศ หมายถึง หมวดที่ว่าด้วย การฝึกจิตที่ชำนาญฤทธิ์ต่าง ๆ แล้ว ให้บรรลุฤทธิ์อันวิเศษกว่า ประณีตกว่า เรียกว่า อภิญญา มี 5 ประการ เมื่อรวมกับ อธิวิธินิเทศ และอีก 4 ประการคือ

- (1) ทิพโสตธาตุญาณ การรู้จุดได้ยินด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์
- (2) เจโตปริยญาณ การรู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้
- (3) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ การรู้ในอันตามระลึกถึงชาติที่เคยอาศัยในกาลก่อนได้
- (4) จุตูปปาตญาณ การรู้ในการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายได้

2. ความรู้ที่เป็นโลกุตตระ มี 2 ประการ ประกอบด้วย ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ และปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ

1) ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในมรรคญาณซึ่งเกิดต่อจากโคตรภูญาณ หลังจากเกิดมรรคญาณ แล้วจะเกิดผลญาณ บุคคลจะบรรลุความจริงสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาก็อาศัยวิสุทธิข้อนี้ ถัดจากมรรคญาณและผลญาณนั้นไปจะเกิดญาณพิจารณาถึงมรรคผลกิเลสที่ละไป กิเลสที่เหลืออยู่และพระนิพพาน ชื่อว่า ปัจจเวกขณญาณ อันเป็นกระบวนการบรรลุขั้นหนึ่งๆ

2) ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ หมวดที่ว่าด้วย ผลที่จะได้รับหลังจากเพียรพยายามทำลายกิเลสตามลำดับของวิสุทธิทั้ง 7 แล้ว ถือว่าเป็นอานิสงส์อันใหญ่ยิ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเป็นเป้าหมายสูงสุดที่บุคคลควรทำให้ประจักษ์ด้วยกำลังของตน ดังคำของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ว่า “อะไร เป็นอานิสงส์ของปัญญาภาวนา การทำวิปัสสนามรรคปัญญาให้เกิด”³⁴ บัดนี้ เราจะกล่าวแก่นในปัญหากรรมนั้นต่อไป ความจริง ขึ้นชื่อว่า ปัญญาภาวนา คือ การทำวิปัสสนามรรคปัญญาให้เกิด

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 650.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 655.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 667.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1183.

3.3.2 จำแนกโดยหน้าที่

คำต่าง ๆ ที่หมายถึงความรู้นี้ เช่น วิชา ปัญญา อภิญญา ญาณ และวิปัสสนา สามารถจำแนกตามหน้าที่ได้ดังนี้

1. วิชา หมายถึง ความรู้แจ้ง เปรียบเหมือนแสงของดวงอาทิตย์ทำลายความมืดได้ หน้าที่ของ วิชา คือ ทำให้ อวิชา ซึ่งเปรียบเหมือนความมืดให้หายไป เมื่อความมืดหายไปแสงสว่างปรากฏขึ้นบุคคลย่อมสามารถเดินทางไปในทิศที่ปรารถนาได้ตามความต้องการ เพราะวิชาเกิดขึ้นในจิตสันดานทุกซ่ทั้งหลายอันเกิดแต่วิภูสงสารย่อมมลายหายไป ดังพุทธดำรัสว่า³⁵ ความรู้ในทุกซ่ ในเหตุให้เกิดทุกซ่ ในความดับทุกซ่ ในทางที่ให้ถึงความดับทุกซ่ นี้เรียกว่า วิชา

2. ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ, รู้ซึ่ง และปัญญายังมีลักษณะหน้าที่ในการตัดให้ขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังคำท่านพระนาคเสนเถระว่า³⁶ “มหาราชะ ปัญญา มีการตัด เป็นลักษณะ ตามที่อาตมภาพได้ถวายวิสัชนาไว้แล้ว อีกประการหนึ่ง ปัญญา มีการทำให้สว่าง เป็นลักษณะ ขอถวายพระพร” หรือท่านพระพุทธโฆสะก็อธิบายไว้ว่า “ปัญญา” ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะ ว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่า รู้ชัดนี้ คืออย่างไร ? คือความรู้โดยประการต่าง ๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือ ความหมายรู้และความรู้แจ้ง จริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญาเป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญาเป็นสักแต่ว่า ความหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น เท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกซ่ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้จักอารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นด้วย และ ย่อมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจจะให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏ แห่งมรรคได้ส่วนปัญญาย่อมรู้จักอารมณ์และให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย³⁷ เพราะเหตุที่ในธรรมทั้งหลายที่เป็นภูมิแห่งปัญญานี้ ท่านกล่าวไว้ว่า “ธรรมทั้งหลาย ต่างโดยชั้นธ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะและปฏิจจนูปบาท เป็นภูมิ (แห่งปัญญา)” ดังนี้³⁸

3. อภิญญา หมายถึง ความรู้ยิ่งยวด หน้าที่และลักษณะของอภิญญา คือ ความรู้ที่สามารถกระทำการให้เกิดผลอันเหนือกว่าความสามารถหรือวิสัยปกติของมนุษย์ เช่น ปกติสายตามนุษย์มีอาจมองเห็นในที่ไกล ๆ ได้ แต่หากผู้ที่บรรลุอภิญญา 5 หรือ อภิญญา 6 ย่อมสามารถ

³⁵ ส.ม. 31/1695/434.

³⁶ วัฑฒินนบุคส์, *มิลินทปัญหาฉบับธรรมทาน*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพาเร็นการพิมพ์ จำกัด), 2552, หน้า 87.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 731-732.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 863.

กำหนดให้ตนเห็นในที่ไกล ๆ ได้ด้วยตาทิพย์ คำว่า³⁹ ตาทิพย์ คือ ภิกษุผู้มีฤทธิ์ยืนอยู่ ณ ที่นี้เองทำแสงสว่างให้ขยายออกแล้วมองเห็นรูปของพรหมนั้นและยืนอยู่ ณ ที่นี้เอง

4. ญาณ หมายถึง ความหยั่งรู้, ปรีชาหยั่งรู้ หน้าที่และลักษณะของญาณ คือ หยั่งลงให้ชัดในเรื่องนั้น ๆ อย่างเช่น ปัญญาญาณ ก็หมายถึง ความรู้ชัดที่หยั่งลงจนตัดความไม่รู้ขาดสะบั้นไป หรือ วิปัสสนาญาณ ก็หมายถึง ความรู้ชัดที่หยั่งลงในเรื่องของสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริงปราศจากสิ่งสมมติใด ๆ กางกั้นอยู่

5. วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง อย่างเช่น เราเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บและความตายเป็นปกติวิสัยอยู่แล้ว แต่เรามีได้ใส่ใจจะระลึกถึงให้เข้าใจถึงสาเหตุของสิ่งเหล่านี้ นี้เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ มิได้ใส่ใจสภาวะธรรมที่ปรากฏตามสภาพความเป็นจริงของมัน แต่หากเราเอาสิ่งเหล่านั้น น้อมเข้า โยนิโสมนสิการ พิจารณาว่า เพราะการเกิดแลเป็นเหตุ ทุกสิ่งหลายมีการเกิดเจ็บป่วย การทะเลาะวิวาท อาชญากรรมต่าง ๆ จึงเกิดมีกับเรา เป็นต้น นี้เรียกว่า ยกเอาสภาวะธรรมที่ปรากฏอยู่ขึ้นสู่โยนิโสมนสิการวิปัสสนาก็จักแจ่มแจ้งขึ้นตามลำดับของ ญาณ 16⁴⁰ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ

3.3.3 จำแนกโดยช่องทางรับรู้

ปัญญาที่มีได้ฟังจากคนอื่นได้มาเป็นจินตามยปัญญา เพราะสำเร็จโดยลำพังความคิดของตนเอง ปัญญาที่ได้ฟังจากผู้อื่นแล้วได้มาเป็นสุตมยปัญญา เพราะสำเร็จด้วยอำนาจการฟัง ปัญญาที่ถึงอุปปนา สำเร็จด้วยอำนาจภาวนาอย่างใด ก็แล้วแต่ เป็นภาวนามยปัญญา สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ในปัญญา ๆ นั้น จินตามยปัญญา เป็นไฉน บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ได้ซึ่งกัมมัฏสสกตาญาณ หรือ สัจจานุโลมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยงก็ดี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยงก็ดี หรือ ได้ขันติ (ความอาจเห็นได้) ทิฎฐิ (ความเห็น) รุจิ (ความพอใจ) มุติ (ความรู้) เปกขะ (การค้นพบ) ัมมนิชฌานขันติ (ความทนต่อความเพ่งธรรม) อันเป็นอนุโลมิกะ รูปเดียวกันนั้น ในกัมมัตถะทั้งหลายที่บุคคลจัดทำด้วยโยคะ (คือ ปัญญา) ก็ดี ใน สิปายตนะทั้งหลายที่บุคคลจัดทำด้วยโยคะก็ดี ในวิชาฐานะทั้งหลายที่บุคคลจัดทำ ด้วยโยคะก็ดี ความรู้นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา เป็นไฉน บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัฏสสกตาญาณ ฯลฯ ความรู้นี้ เรียกว่า สุตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา เป็นไฉน ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติทุกอย่างเรียกว่า ภาวนามยปัญญา”⁴¹

สรุปว่า ความรู้มาจาก 3 ช่องทาง ดังนี้

1. สุตตะ คือ การฟัง การศึกษาเล่าเรียน หาข้อมูลความรู้จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 690.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 260.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 735.

2. จินตะ คือ การใคร่ครวญ ไตร่ตรอง หรือพิจารณาความเป็นไปได้โดยการคาดคะเนเอาจากสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา แล้วนำมาสรุปเป็นความรู้ใหม่

3. ภาวนา คือ การนำเอาความรู้จากช่องทาง 2 ขั้วนั้น มาทำให้เกิดขึ้น ทำให้เป็นจริง สิ่งใดที่กระทำสำเร็จก็ประกาศเป็นศาสตร์ให้ผู้คนได้นำไปใช้ได้

3.3.4 จำแนกโดยช่องทางการพัฒนา

ช่องทางการพัฒนาความรู้นั้นมี 2 ทาง ดังนี้

1. อาศัยปัจจัยภายใน คือ การโยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ตลอดจนสํารวมกายและวาจา โดยนำ จินตะ หรือการใคร่ครวญ ไตร่ตรอง หรือพิจารณาความเป็นไปได้โดยการคาดคะเนเอาจากสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา แล้วนำมาสรุปเป็นความรู้ใหม่ นำมาลงมือประพฤติปฏิบัติทำให้เกิดขึ้น ทำให้เป็นจริง

2. อาศัยปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโฆชะ หรือ กัลยาณมิตร เพราะหากความรู้เดิมที่เราได้ยินได้ฟังมาผิดเสียแล้ว ถึงเรานำมาลงมือประพฤติปฏิบัติก็มิอาจทำให้เกิดขึ้น มิอาจทำให้เป็นจริงได้ จึงต้องมีกัลยาณมิตรเป็นที่ปรึกษาเราจึงจะสามารถทำสิ่งที่ปรารถนาให้สำเร็จได้ สมดังพุทธดำรัสว่า⁴² ดูก่อนอนันท์ โดยปริยายนี้แล พึงทราบว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหชาติ มีจิตน้อมไปในคนที่ดีนี้ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด

3.3.5 จำแนกโดยสภาวะหรือโดยธรรมชาติ

ผู้ที่ประพฤติดังวันจากอกุศลทั้งหลาย ย่อมได้ความเบากาย สบายใจเป็นผลอยู่แล้วตามปกติ หากเราคาดหวังว่า ศิลที่เราประพฤติดูอยู่นี้พึงให้ผลมากขึ้นไปกว่าเดิมนั้น เราควรทำศีลนี้ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เช่น “อาณิสสแห่งศีลอื่น ๆ เป็นอเนกประการ ซึ่งมีความเป็นที่รักที่เจริญใจเป็นต้น มีความสิ้นอาสวะเป็นที่สุด พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุพึงมุ่งหวังอยู่ว่า ขอให้เราพึงเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ เป็นที่เคารพและเป็นที่สรรเสริญของบรรดาภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เธอพึงทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายนั้นเถิด”⁴³ ผู้มีศีลนั้น ย่อมรู้แก่ใจของตนเองว่า สิ่งที่เขากระทำหรือที่กำลังประพฤติดูอยู่นี้ นำความสุขมาให้กับตนเอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดบอก

สภาวะธรรมอารมณ์ต่าง ๆ แม้ความอิมเิบชาบชานอันเกิดแต่ความตั้งมั่นแห่งจิตนี้ จะปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติจริง สิ่งทีกล่าวมาจะไม่ปรากฏแก่ผู้ที่ไม่คิดใคร่ครวญ ผู้ที่อ่านจากตำรา หรือไม่ปรากฏแก่ผู้ที่ฟังต่อจากคนอื่นมาอย่างแน่นนอน เพราะเหตุว่าธรรมชาติของการเกิดขึ้นของความรู้ในสมาธิภาวนานั้นย่อมรู้ได้ด้วยผู้ที่ปฏิบัติเองเท่านั้น ไม่อาจจะรู้ได้ด้วยวิธีการอื่น ๆ นอกจากลงมือปฏิบัติเอง

⁴² ส.ส. 24/383/483.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

ความรู้ที่บ่งชี้ชัด ถือว่าเป็นลักษณะธรรมชาติของปัญญา เพราะหากสิ่งใดไม่ชัดแจ้งจะนับว่าเป็นปัญญาไม่ได้ เพราะคุณสมบัติของปัญญาคือตัดให้ขาดซึ่งความสงสัยและความไม่รู้ ก็เพราะความรู้ปรากฏขึ้น ความไม่รู้ก็หายไป และเมื่อความไม่รู้อย่างปรากฏอยู่ ความรู้ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพราะถูกปิดบังอยู่ ยกตัวอย่าง ปัญญา เปรียบเหมือนแสงสว่าง อวิชชา คือ ความมืดมิด ทั้งสองอย่างนี้มีธรรมชาติที่ต่างกันชัดเจน ปัญญาหรือความรู้ก็เช่นกัน จะไม่อาจปะปนกับความไม่รู้ได้เลย เพราะเป็นธรรมตรงข้ามกัน

3.3.6 จำแนกโดยทำให้เกิด

บ่อเกิดของปัญญามีได้ตามลำดับ คือ 1) สุตมยปัญญา ความรู้มีได้จากการฟังผู้อื่นหรือการศึกษาเล่าเรียน เมื่อได้เรียน ได้ฟังแล้วฟังเอามาพิจารณาไตร่ตรอง 2) จินตมยปัญญา ความรู้มีได้โดยการใคร่ครวญ พิจารณาในสิ่งที่ได้ยินได้ฟังหรือสิ่งที่ตนเองคิดได้ หลังจากนั้นก็เป็นลำดับสุดท้าย คือ การลงมือทำ 3) ภวานมยปัญญา ความรู้จากการทำให้เจริญขึ้น โดยการโยนิโสมนสิการในข้อธรรมที่จะทำให้ตนเองพ้นไปจากทุกข์

3.4 ฐานของความรู้

3.4.1 ภูมิหรือฐานของความรู้

ภูมิของความรู้ที่เป็นโลกุตตระ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมี 10 ปริจเฉท ประกอบด้วย ชั้นธนิเทศ อายตนาตฺตนิเทศ อินทรีสังจนิเทศ ปัญญาณิเทศ ทิฏฐิวินิเทศ กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ และปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ ในหมวดปัญญาที่เป็นโลกุตตระนี้ ยังต้องแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ยังไม่นับว่าเป็นวิสุทธิ (ยังไม่บริสุทธิ) มี 4 นิเทศ ประกอบด้วย ชั้นธนิเทศ อายตนาตฺตนิเทศ อินทรีสังจนิเทศ ปัญญาณิเทศ

1) ชั้นธนิเทศ หมายถึง หมวดที่ว่าด้วย ชั้นธ 5 และยังอธิบายลักษณะของปัญญา ปัญญา 1 อย่าง เพราะมีลักษณะแห่งตลอดสภาวะธรรม ปัญญา 2 อย่าง คือ โลกียปัญญา กับ โลกุตระปัญญา ภูมิของปัญญา หรือบ่อเกิดแห่งความรู้ ชั้นธ 5 มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

รูปชั้นธ มี 2 อย่าง คือ มหาภูตรูป 4 (รูปใหญ่) และอุปาทयरูป 24 (รูปอาศัย)

มหาภูตรูป 4 (รูปใหญ่) ดังนี้⁴⁴

(1) ธาตุดิน (3) ธาตุไฟ

(2) ธาตุน้ำ (4) ธาตุลม

อุปาทयरูป 24 (รูปอาศัย) ดังนี้⁴⁵

⁴⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแก้ว, หน้า 71.

ปสาทรูป 5 รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์

- (1) ตา (4) ลิ้น
- (2) หู (5) กาย
- (3) จมูก

โคจรรูป หรือ วิสัยรูป 4 รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์

- (1) รูป (3) กลิ่น
- (2) เสียง (4) รส

ถารูป 2 รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ

- (1) ความเป็นหญิง (2) ความเป็นชาย

ชีวิตรูป 1 รูปที่เป็นชีวิต

ทพฺยรูป 1 รูป คือ หัวใจ

วิญญูติรูป 2 รูป คือ การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย

- (1) กายวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย
- (2) วจวิญญูติ การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา

ปริจเฉทรูป 1 รูปที่กำหนดเทศะ สภาวะคือช่องว่าง

วิการรูป 3 รูป คือ อากาโรที่ตัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้

- (1) ความเบา
- (2) ความอ่อนสลวย
- (3) ความควรแก่การงาน, ใช้งานได้

ลักษณรูป 4 รูป คือ ลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด

- (1) ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น (3) ความทรุดโทรม
- (2) ความสืบต่อ (4) ความปรวนแปรแตกสลาย

โอชารูป 1 รูป คือ อาหาร

นามชั้น 4 ในนามชั้นนี้

(1) เวทนาชั้น เพราะรวมธรรมชาติที่มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน

(2) สัญญาชั้น เพราะรวมธรรมชาติที่มีความจำได้เป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

(3) สังขารชั้นร์ เพราะรวมธรรมชาติ ที่มีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสั้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน

(4) วิญญาณชั้นร์ เพราะรวมธรรมชาติที่มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะสั้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ในชั้นร์ทั้ง 4 นั้น

เวทนาชั้นร์ ว่าโดยเหตุเกิด 3 อย่าง กุศล อกุศลและอัพยากฤต เวทนา 5 อย่าง สุข ทุกข์ โทมน์ส โสมน์สและอุเบกขา

สัญญาชั้นร์ ว่าโดยเหตุเกิด 3 อย่าง กุศลสัญญา อกุศลสัญญาและอัพยากฤตสัญญา

สังขารชั้นร์ ว่าโดยเหตุเกิด 3 อย่าง กุศล อกุศลและอัพยากฤต (1) กุศลสังขาร 36 แยกเป็น นียตสังขาร 27 เยวาปนสังขาร 4 อนียตสังขาร 5 (2) อกุศลสังขารโลภมูล 17 อกุศลสังขารโทสมมูล 18 อกุศลสังขารโมหมูล 13 (3) อัพยากฤตสังขารฝ่ายวิบาก มี 2 คือ อเหตุกวิบาก และสเหตุกวิบาก อัพยากฤตสังขารฝ่ายกิริยา มี 2 คือ อเหตุกกิริยา และสเหตุกกิริยา⁴⁶

วิญญาณชั้นร์ ว่าโดยเหตุเกิด 3 อย่าง กุศล อกุศลและอัพยากฤต (1) กุศลวิญญาณ 4 คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรและโลกุตตระ (โลกุตระกุศลวิญญาณในขณะมรรคทั้ง 4) (2) อกุศลวิญญาณ คือ โลภมูล 8 โทสมมูล 2 และโมหมูล 2 (3) อัพยากฤตวิญญาณ คือ วิปากจิตและกิริยาจิต

อาการเป็นไปของวิญญาณทั้งหมดมี 14 อาการ คือ กุศลวิญญาณ 21 อกุศลวิญญาณ 12 วิปากวิญญาณ 36 กิริยาวิญญาณ 20 รวมเป็นวิญญาณ 89 เป็นไปโดยอาการ 14 ด้วยอำนาจแห่ง ปฏิสนธิ ภวังค์ อาวัชชนะ ทัสสนะ (เห็น) สวณะ (ได้ยิน) ฆายณะ (ได้กลิ่น) สายณะ (ได้รส) ผุสนะ (ได้ถูกต้อง) สัมปฏิจฉณะ สันตริณะ โภจฐัพพะนะ ชวนะ ตทารัมมณะ และจติ

2) อายตนะตุนิเทศ หมายถึง หมวดที่ว่าด้วย อายตนะ (ที่สืบต่อ, จุดเชื่อม) มี 12 ประการ และธาตุ⁴⁷ (ธรรมผู้จัดขึ้น, ธรรมที่สัตว์ทรงไว้) มี 18 ประการ คือ

อายตนะ 12 ดังนี้

(1) จักขายตนะ - ตา	(7) ชิวหายตนะ - ลิ้น
(2) รูปายตนะ - รูป	(8) รสอายตนะ - รส
(3) โสตายตนะ - หู	(9) กายายตนะ - กาย
(4) สัททหายตนะ - เสียง	(10) โภจฐัพพะอายตนะ - สัมผัส
(5) ฆานายตนะ - จมูก	(11) มนายตนะ - ใจ
(6) คันธอายตนะ - กลิ่น	(12) ธัมมายตนะ - อารมณ์ที่เกิดกับใจ

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 770.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 812.

ธาตุ 18 สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมนิยาม คือ กำหนดแห่งธรรมตา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจอาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่าง ๆ ดังนี้⁴⁸

- (1) จักขุธาตุ ธาตุ คือ จักขุปสาท
- (2) รูปธาตุ ธาตุ คือ รูปารมณ
- (3) จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ จักขุวิญญาณ
- (4) โสตธาตุ ธาตุ คือ โสตปสาท
- (5) สัทธาธาตุ ธาตุ คือ สัททารมณ
- (6) โสตวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ โสตวิญญาณ
- (7) ฆานธาตุ ธาตุ คือ ฆานปสาท
- (8) คันธธาตุ ธาตุ คือ คันธารมณ
- (9) ฆานวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ ฆานวิญญาณ
- (10) ชิวหาธาตุ ธาตุ คือ ชิวหาปสาท
- (11) รสธาตุ ธาตุ คือ รสารมณ
- (12) ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ ชิวหาวิญญาณ
- (13) กายธาตุ ธาตุ คือ กายปสาท
- (14) โผฏฐัพพธาตุ ธาตุ คือ โผฏฐัพพารมณ
- (15) กายวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ กายวิญญาณ
- (16) มโนธาตุ ธาตุ คือ มโน
- (17) ธรรมธาตุ ธาตุ คือ ธรรมารมณ
- (18) มโนวิญญาณธาตุ ธาตุ คือ มโนวิญญาณ

3) อินทริยสังจนิเทศ หมายถึง หมวดที่ว่าด้วย อินทริย (ความเด่นชัด) มี 22 ประการ และสังจจะ (ความจริงแท้, ความจริงอันประเสริฐ) มี 4 ประการ ดังนี้⁴⁹

อินทริย 22 ประกอบด้วย

(1) จักขุนทริย - ตา	(12) โสมนัสสินทริย - สุขใจ
(2) โสตินทริย - หู	(13) โทมนัสสินทริย - ทุกข์ใจ
(3) ฆานินทริย - จมูก	(14) อุเปกขินทริย - เป็นกลาง

⁴⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแก้ว, หน้า 266-267.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

(4) ชิวหินทรีย์ - ลิ่น	(15) สัทอินทรีย์ - ความเชื่อ
(5) กายินทรีย์ - กาย	(16) วิริยอินทรีย์ - ความเพียร
(6) มนินทรีย์ - ใจ	(17) สตินทรีย์ - ความระลึก
(7) อิตถินทรีย์ - หลึง	(18) สมาอินทรีย์ - ความตั้งมั่น
(8) ปุริสินทรีย์ - ชาย	(19) ปัญญินทรีย์ - รู้แจ้ง
(9) ชิวิตินทรีย์ - ชีวิต	(20) อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์
- ผู้เพียรเพื่อรู้แจ้ง
(10) สุขินทรีย์ - สุขกาย	(21) อัณญินทรีย์ - ผู้รู้แจ้งความเห็นผิด
(11) ทุกขินทรีย์ - ทุกข์กาย	(22) อัณญาตาวินทรีย์ - ผู้รู้แจ้งทั่วถึงแล้ว

สังขจะ 4 ประกอบด้วย ทุกขสังข ทุกขสมุทัยสังข ทุกขนิโรธสังข และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาสังข⁵⁰

ทุกขสังข คือ ตัวทุกขนั้นเอง ทุกข 12 อย่าง มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส อับปิยสัมปโยคทุกข ปิยวิปโยคทุกข อิจฉิตาลาภทุกข กล่าวโดยย่อ คือ ชั้นทั้ง 5 มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ทุกขสมุทัยสังข คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข หมายถึง ตัณหา มี 3 อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

ทุกขนิโรธสังข คือ สภาวะที่ทุกขดับสนิท หมายถึง นิพพาน นิพพานมี 2 อย่าง คือ (1) อุปาทิเสสนิพพานธาตุ หมายความว่า กิเลสตัณหาถูกตัดขาดจากจิตสันดาน แต่ยังมีเชื้อที่ทำให้เป็นทุกข คือ ชั้น 5 อยู่ เรียกว่า กิเลสตายแต่ยังมีชีวิต (2) อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ หมายความว่า สิ้นทั้งกิเลสตัณหา พร้อมทั้งสิ้นชีวิต ชั้น 5 ไม่ปรากฏขึ้นในภพใด ๆ อีกเลย เป็นการพ้นออกจากวัฏฏะอย่างเด็ดขาด

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาสังข คือ วิธีการ หรือทางดำเนินเพื่อให้ทุกขสิ้นไป หรือ มรรค 8 ดังนี้

- (1) สัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง หมายถึง ความรู้ในอริยสังข 4
- (2) สัมมาสังกัปปะ ความคิดที่ถูกต้อง หมายถึง ความคิดในการออกจากกาม ความไม่พยาบาท และการไม่เบียดเบียน
- (3) สัมมาวาจา วาจาที่ถูกต้อง หมายถึง การเว้นจากการพูดเท็จ หยาบคาย ส่อเสียด และเพื่อใจ
- (4) สัมมากัมมันตะ การปฏิบัติที่ถูกต้อง หมายถึง เจตนาละเว้นจากการฆ่า โจรกรรม และการประพฤติผิดในกาม

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

(5) สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง หมายถึง การเว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

(6) สัมมาวายามะ ความเพียรที่ถูกต้อง หมายถึง ความพยายามป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด ละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำกุศลที่ยังไม่เกิด และดำรงรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

(7) สัมมาสติ การมีสติที่ถูกต้อง หมายถึง สติปัญญา 4

(8) สัมมาสมาธิ การมีสมาธิที่ถูกต้อง หมายถึง การบรรลุฌาน 4

4) ปัญญาวิเศษ หมายถึง หมวดที่ว่าด้วย ปฏิจจนูปบาท เพราะเป็นเหตุทำให้ปัญญารุ่งเรืองจนสามารถทำลายอวิชชาได้ จึงได้จัดไว้ในปัญญาวิเศษ⁵¹

อทิปปัจจยตา⁵² หรือ ปัจจยการ (ฝ่ายเกิด)

อวิชชา	เป็นปัจจัย สังขารจึงมี
สังขาร	เป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
วิญญาณ	เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
นามรูป	เป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
สฬายตนะ	เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
ผัสสะ	เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เวทนา	เป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
ตัณหา	เป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
อุปาทาน	เป็นปัจจัย ภพจึงมี
ภพ	เป็นปัจจัย ชาติจึงมี
ชาติ	เป็นปัจจัย ชรา มรณะ ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ ก็มีพร้อมความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้

เหตุเกิดแห่ง อวิชชา คือ นิรวณ 5 และอาหารของนิรวณ คือ อโยนิสมนสิการ (การไม่ใส่ใจภาวนาโดยแยกกาย)

นิโรธวาระ (ฝ่ายดับ)

เพราะอวิชชาดับ	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ

⁵¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, อ่างแล้ว, หน้า 252.

⁵² สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ่างแล้ว, หน้า 904-959.

เพราะสหายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ พร้อมกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงดับ (ไม่ ปรากฏขึ้นอีกเลย)

เหตุเกิดแห่ง วิชชา คือ โยนิโสมนสิการ การใส่ใจภาวนาโดยแยบคาย ในวิปัสสนาภูมิ สามารถทำลายเครื่องกั้น หรือนิเวรณ 5 เมื่อนิเวรณถูกทำลาย วิชชาก็ปรากฏขึ้น ดังนี้

ส่วนที่เป็นวิสุทธิ (ส่วนที่บริสุทธิ์แล้ว) มี 6 นิเทศ ประกอบด้วย ทิฏฐิวินิเทศ กังขาวิตรณวินิเทศ มัคคามัคคญาณทัสสนวินิเทศ ปฏิปทาญาณทัสสนวินิเทศ ญาณทัสสนวินิเทศ นิเทศ และปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ

1. ทิฏฐิวินิเทศ หมวดที่ว่าด้วย วิธีกำหนดรู้เพื่อทำลายความเห็นผิดในสังขารทั้งหลาย

ทิฏฐิวินิเทศ ความหมัดจดแห่งความเห็น เป็นการเห็นนามและรูปตามความเป็นจริง ข้ามพ้นจากความหมายรู้ว่า เป็นสัตว์ (สัตตสัณญา) ตั้งอยู่ในความไม่หลง (อโมหะ) มีชื่อเรียกตามความรู้ว่า นามรูปปริจเฉทญาณ หมายถึง ความรู้จักรูป-นามว่า ทุกสรรพสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ เป็นเพียงรูป-นามเท่านั้น และสามารถกำหนดได้ว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม สำหรับการพัฒนาความเห็นให้ถึงระดับนี้มี 2 วิธี คือ

1) สมถยานิก (วิปัสสนาวิธีแห่งสมถยานิก) ผู้บำเพ็ญต้องออกจากสมาบัติ 8 ยกเว้นเนวสัณญานาสัณญายตนะ กำหนดองค์ฌานมี วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตาและธรรมที่ประกอบในองค์ฌาน มี เวทนา สัณญา เป็นต้น แล้วจึงกำหนดนาม โดยมีลักษณะนุ่มไปในอารมณ์ แล้วจึงพิจารณาให้ละเอียดว่า นามอาศัยหทัยรูป (หัวใจ) เป็นที่อาศัยต่อไปจึงกำหนดหทัยรูปนั้นว่า มีความเสื่อมไปเป็นลักษณะ โดยการพิจารณาในลักษณะนี้เริ่มจากนามไปหารูป

2) วิปัสสนายานิก (วิปัสสนาวิธีแห่งวิปัสสนายานิก) ผู้บำเพ็ญอาศัยการกำหนดนามรูป มีวิธีกำหนดอยู่ 5 วิธีตามความถนัดของแต่ละคน คือ

- กำหนดธาตุ 4 เริ่มจากรวบรวมลักษณะของรูปว่า ล้วนประกอบด้วยธาตุ 4 ซึ่งมี
ความเสื่อมสลายไป

- กำหนดธาตุ 18 กำหนดให้รู้ว่า ทุกอย่างเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสมมติขึ้น เช่น ตา เป็นต้น
เพราะจริง ๆ เป็นเพียงจักขุประสาท ส่วนรูป เป็นเพียงสิ่งที่อาศัยจักขุประสาทเกิดขึ้นเท่านั้น

- กำหนดอายตนะ 12 กำหนดให้เห็นว่า ทุกอย่างอาศัยอายตนะเป็นบ่อเกิดทั้งสิ้น ทั้งรูปและนาม

- กำหนดชั้น 5 กำหนดให้เห็นว่า รูปชั้น คือ รูป ส่วนที่เหลือเป็นนาม

- กำหนดรูปให้อรูป (นาม) ปรากฏ คือ กำหนดรูปที่หยายนั้นจนละเอียดขึ้นด้วยการชำระจิตใจ จนใจสงบ อรูป (นาม) ก็จะปรากฏชัดได้เอง เพราะทั้งรูป และนามต้องอาศัยกันเสมอ

2. กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ หมวดที่ว่าด้วย การกำหนดรู้เพื่อกำข้ามพ้นความสงสัยทั้งหลาย ทั้งในชั้น สังขาร หรือ ภพ

กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามความสงสัย คือ ความ กำหนดรู้นามรูป ให้เข้าใจว่า เกิดมาจากเหตุปัจจัย หรือเป็นปัจจัยของกันและกัน เป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัย เกี่ยวกับกาลทั้ง 3 คือ อดีต ปัจจุบันและอนาคต ตามแนวปฏิจจสมุปบาท กฎแห่งกรรม กระบวนการรับรู้หรือวัฏฏะ 3 ความรู้ที่ได้จากการกำหนดรู้นี้ เรียกว่า นามรูปปัจจัยปริศนญาณ แปลว่า ญาณ กำหนดปัจจัยของนามรูป หรือเรียกว่า ธัมมัญญิตินญาณ, ยถาภูตญาณ, สัมมาทัสสนะ เป็นขั้นสมุทัย วัฏฏฐาน คือ กำหนดสมุทัยสัจเหตุเกิดทุกข์

3. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ หมวดที่ว่าด้วย การกำหนดรู้ เพื่อให้รู้นั้นเป็นทาง ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์ หรือนี้ไม่ใช่ทางแห่งการดับทุกข์

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าทางหรือมีใช่ทาง คือ พิจารณา รูปและนามในหมวดธรรมไปที่ลักษณะ ให้เห็นสามัญลักษณ์ เช่น พิจารณาชั้น 5 และหมวดธรรม อื่น ๆ เรื่อยไป จนเริ่มมองเห็นความสิ้นไปและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย เรียกว่า เกิดวิปัสสนา ญาณอย่างอ่อน ๆ (ตรุณวิปัสสนา)

ในระหว่างนี้จะมีวิปัสสนูปกิเลส 10 อย่าง⁵³ (กิเลสที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง) ปรากฏขึ้นมา บางคนก็หลงไปกับสิ่งที่ไม่เคยพบเจอเข้าใจว่าเป็นคุณวิเศษ หากหลงไปตามนั้นก็ผิดทาง การปฏิบัติ ก็จะผิดตามไปด้วย แต่หากใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาแยกแยะได้ว่า นั่นเป็นทางนั้นไม่ใช่ จึงเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นญาณขั้นมัคควัฏฐาน ขึ้นกำหนดมัคคสังการสร้างความรู้ในขั้นนี้ อาศัยนยวิปัสสนา (การเจริญวิปัสสนาโดยนัย คือ จับเอาความหมายที่ปรากฏในบาลี เช่น รูปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ฯลฯ ล้วนไม่เที่ยงเป็นต้น) หรือกลาปสัมมสนะ (การพิจารณาเป็นหมวด ๆ) ความรู้ที่เกิดขึ้นจัดเป็นญาณเรียกว่า สัมมสนญาณ คือ ญาณที่พิจารณา (นามรูปตามหลักไตรลักษณ์) เมื่อพิจารณาด้วยญาณนี้จนแก่กล้าขึ้นจะเกิดญาณใหม่ เรียกว่า อุทยัพพยานูปัสสนา (ญาณตามเห็น ความเกิดขึ้นและความสิ้นไป) แต่ยังจัดเป็นญาณอ่อน ๆ อยู่ จึงยังคงต้องรู้ให้ทันวิปัสสนูปกิเลสเพื่อ กำหนดแยกให้ได้ว่านั่นทางนั้นไม่ใช่

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1061.

4. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ หมวดที่ว่าด้วย การกำหนดรู้เพื่อความสิ้นทุกข์ โดยถือว่ามาถึงทางตรงเพราะได้ทำลายความความเห็นผิด ก้าวข้ามความสงสัยทั้งหลายมาแล้ว และยังรู้แล้วว่าทางใดเป็นทางที่ถูกต้อง

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางที่ดำเนินโดยใจความ คือ วิปัสสนาที่บรรลุดุจดสูงสุดโดยอาศัยวิปัสสนาญาณที่เรียกว่า สังขารูปกขณญาณ อันเป็นลำดับญาณสูงที่สุดที่กัลยาปุถุชนจะทำได้ เมื่อผู้นั้นทำให้สังขารูปกขณญาณแก่กล้าจนถึงที่สุดแล้ว เมื่อจิตคล้อยตามแล้วสังขารูปกขณญาณก็เกิดขึ้น ในลำดับถัดจากนั้นโคตรภูญาณก็เกิดขึ้นตามในทันที (ญาณเป็นหัวข้อระหว่างภาวะปุถุชนกับภาวะอริยบุคคล) เป็นอันว่ากิจต่าง ๆ ในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิก็สิ้นสุดลงเพียงเท่านี้

5. ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ หมวดที่ว่าด้วย ความพยายามในการที่รู้แจ้งในธรรมต่าง ๆ เพื่อแห่งตลอดอริยสังข ความพยายามนั้นสัมฤทธิ์ผลแล้ว แต่จะได้ผลในระดับใด ก็จะเป็นหน้าที่ของญาณลำดับสุดท้ายจะปรากฏให้ผู้ปฏิบัติทราบด้วยตนเอง

1) ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในมรรคญาณซึ่งเกิดต่อจากโคตรภูญาณ หลังจากเกิดมรรคญาณ แล้วจะเกิดผลญาณ บุคคลจะบรรลุดุจดสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาก็อาศัยวิสุทธิข้อนี้ ถัดจากมรรคญาณและผลญาณนั้นไปจะเกิดญาณพิจารณาถึงมรรคผลกิเลสที่ละไป กิเลสที่เหลืออยู่และพระนิพพาน ชื่อว่า ปัจจเวกขณญาณ อันเป็นกระบวนการบรรลุดุจดขั้นหนึ่ง ๆ

2) ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ หมวดที่ว่าด้วย ผลที่จะได้รับหลังจากเพียรพยายามทำลายกิเลสตามลำดับของวิสุทธิทั้ง 7 แล้ว ถือว่าเป็นอนานิสงส์อันใหญ่ยิ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนา และเป็นเป้าหมายสูงสุดที่บุคคลควรทำให้ประจักษ์ด้วยกำลังของตน ดังคำของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ว่า “อะไร เป็นอนานิสงส์ของปัญญาภาวนา การทำวิปัสสนามรรคปัญญาให้เกิด” บัดนี้ เราจะกล่าวแก่ในปัญหากรรมนั้นต่อไป ความจริง ขึ้นชื่อว่า ปัญญาภาวนา คือ การทำวิปัสสนามรรคปัญญาให้เกิดนี้มีอนานิสงส์หลายร้อยอย่างการที่จะประกาศอนานิสงส์ของปัญญาภาวนานั้นโดยพิสดาร แม้ใช้เวลายาวนานก็ทำมิได้ง่าย แต่พึงทราบอนานิสงส์ของปัญญาภาวนานั้นโดยสังเขปไว้ดังนี้ คือ⁵⁴

- 1) นานากิเลสวิหัตสนิ คือ ทำลายกิเลสต่าง ๆ
- 2) อริยผลรสานุภวานิ คือ เสวยรสของพระอริยผล
- 3) นิโรธสมาบัติสมาปชชนสมตถตา คือ สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้
- 4) อาหุเนยยภาวาทิสิทธิ คือ สำเร็จความเป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นต้น

3.4.2 รากเหง้าของความรู้

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1183.

สัญญาชั้น หรือ ส่วนที่เรียกว่า ความจำได้ หมายถึง เป็นส่วนที่เป็นรากเหง้า เพราะลักษณะของสัญญาชั้น คือ จำได้ บันทึกลง แต่สัญญาชั้นไม่อาจเข้าใจในสิ่งที่จำนั้น เพราะสิ่งที่เข้าใจ สิ่งที่เข้าใจสิ่งต่าง ๆ คือ ปัญญา ดังปุจฉาวิสัชนาระหว่างพระนาคเสนเถระกับพระเจ้ามิลินทร์ ดังนี้

“ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ปัญญาที่มีการทำให้สว่าง เป็นลักษณะอย่างไร ?”

“มหาราชะ ปัญญาเมื่อเกิดขึ้น ก็กำจัดเครื่องทำให้มืด คือ อวิชชา ทำให้เกิดความสว่าง คือ วิชชา ทำให้เกิดความแจ่มแจ้ง คือ ญาณ ทำให้อรยัสจปรากฏ ลำดับนั้นพระโยคาวจรก็เห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขอถวายพระพร” “ขอพระคุณเจ้าได้โปรดอุปมา”

“มหาราชะ เปรียบปานบุรุษสองประทีปเข้าไปในเรือนที่มีมืด แสงประทีปที่ย่อมกำจัดความมืด ทำให้เกิดแสงสว่างทำให้รูปทั้งหลาย ปรากฏฉันทปัญญาเมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดความมืด คือ อวิชชา ทำให้เกิดแสงสว่าง คือ วิชชา ทำให้เกิดความแจ่มแจ้ง คือ ญาณ ทำให้อรยัสจทั้งหลายปรากฏ ลำดับนั้น พระโยคาวจรก็เห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ฉะนั้น อย่างนี้แหละ มหาบพิตร ชื่อว่า ปัญญาที่มีการทำให้สว่าง เป็นลักษณะ ขอถวายพระพร”⁵⁵

3.4.3 โครงร่างของความรู้

ความรู้ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์นั้น ประกอบไปด้วยสัญญาที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา เช่น สัญญา 10 ประการ ในอาพาตสูตรประกอบด้วย 1) อนิจจสัญญา 2) อนัตตสัญญา 3) อสุภสัญญา 4) อาทีนวสัญญา 5) ปหานสัญญา 6) วิราคสัญญา 7) นิโรธสัญญา 8) สัพพโลเกอนภิตตสัญญา 9) สัพพสังขารสุอนิจจสัญญา และ 10) อานาปานสติสัญญา การระลึกพิจารณาเนื่อง ๆ หรือโยนิโสมนสิการในสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา เป็นส่วนที่จะทำให้ความรู้ในชั้นต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น (วิปัสสนาญาณ) ยกตัวอย่าง การเจริญสัพพโลเกอนภิตตสัญญา คือ การระลึกใส่ใจว่าโลกทั้งปวงไม่น่ายินดี อธิบายดังนี้

หากเราระลึกถึงอันตรายต่าง ๆ ที่ต้องพบ เนื่องจากการเกิดมาในโลกนี้ (สัพพโลเกอนภิตตสัญญา) ขณะระลึกถึงภัยอันตรายต่าง ๆ สติ (สติปัญญา) ต้องระลึกรู้ให้พ้นจากนิรวณ (สมาธิ) ในตอนนี้กายและวาจาย่อมงดเว้นจากอกุศลทั้งปวง (ศีล) เมื่อดำเนินและระลึกรู้ให้พ้นพินิจอยู่ในอารมณ์นี้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ความรู้แจ้งในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงในชั้นต่าง ๆ ก็จะชัดเจนขึ้น (วิปัสสนาญาณ) หากวิปัสสนาญาณถูกบ่มเพาะสมควรแก่สัจจานุโลมิถญาณ (หยั่งรู้และคล้อยตามสภาวะธรรมที่เป็นจริง) เกิดการสำรอกออกของต้นหาและอุปาทาน (วิราคะ) ตามกำลังของวิปัสสนา

⁵⁵ วัฑฒินนิกค, *มิลินทปัญหาลัทธิธรรมทาน*, อ่างแล้ว, หน้า 87-88.

ญาณที่สั่งสมมาบรรลุนิยามที่สนวิสุทธิ (มัจฉาญาณ) อันทำให้วิญญูสงสารสิ้นเข้ามาหรือสิ้นสุดลง ตามกำลังของมัจฉาญาณนั้น ๆ

3.4.4 กระบวนการของความรู้

สิ่งต่าง ๆ จะปรากฏเป็นจริงได้ ไม่ใช่เพียงแค่งงจากคนอื่นหรือแค่อ่านตำรา แล้วสิ่งต่าง ๆ จะปรากฏขึ้นมาให้เห็นเป็นรูปธรรม ต้องผ่านการไตร่ตรองให้ดีเสียก่อน จึงตัดสินใจว่าควรจะทำตามที่ได้ยินมาหรือตามที่เรียนมา เพราะหากไม่มีใครครวญให้ดี ย่อมไม่อาจได้ผลดังที่ปรารถนาได้ ดังเช่น การกำหนดรู้ใน นาม-รูป หากว่า รูป คือ กายนี้ ไม่ปรากฏขึ้น ทุกข์ต่าง ๆ ที่เกิดจากกาย มีความทิว ความเจ็บป่วยคงจะไม่มีและหาก นาม คือ ใจนี้ ไม่หวนแหวน อาลัยอาวรณ์ หลงใหลกับกามคุณทั้งหลาย คงไม่เกาะเกี่ยวจนทำให้กายนี้มาปรากฏในภพนี้ กล่าวแบบรวบยอด คือ เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้ปรากฏ หรือเพราะเหตุมี ผลจึงเกิดขึ้น

3.4.5 เกณฑ์ตัดสินความรู้

ความรู้ในสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง คงต้องบอกว่า วัดกันที่ผล คือ หากเรากระทำถูกในศีล ผลที่ได้ คือ ความไม่เดือดเนื้อร้อนใจ แต่ถ้าหากเรากระทำผิดในศีล ผลที่เราได้รับ คือ ความเดือดเนื้อร้อนใจ อาจรวมไปถึงความทุกข์ทางกายหากการกระทำผิดนั้นร้ายแรง ดังเช่น

“ภิกษุใด ถ้าเป็นผู้มีสุทธะน้อยทั้งเป็นผู้ไม่ตั้งมั่นอยู่ในศีล บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมจะครหาภิกษุนั้นได้ โดยศีลและโดยสุทธะทั้งสองสถาน ภิกษุใด ถ้าเป็นผู้มีสุทธะน้อยแต่เป็นผู้ตั้งมั่นดีแล้วในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมจะสรรเสริญภิกษุนั้นโดยศีล แต่สุทธะย่อมไม่สำเร็จแก่เธอ ภิกษุใด ถ้าเป็นผู้มีสุทธะมาก แต่เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมจะครหาภิกษุนั้นได้โดยศีล ย่อมไม่สำเร็จแก่เธอ ภิกษุใด ถ้าเป็นผู้มีสุทธะมากทั้งเป็นผู้ตั้งมั่นดีแล้วในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญภิกษุนั้น โดยศีลและสุทธะ ทั้งสองสถาน ใครเล่า ควรที่จะนิินทาพระพุทธรูปนั้น ผู้พหูสูต ทรงธรรมมีปัญญาดี ดุจแห่งแห่งทองคำชมพูนุท พระพุทธรูปนั้น แม้ผู้เฒ่าก็เชยชมทั้งพรหมก็สรรเสริญ”⁵⁶

องค์แห่งสมาธิเท่านั้น คือ เกณฑ์การตัดสินความรู้ในสมาธิ เช่น ปฐมฌานมีองค์ 5 คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุขและเอกัคคตารมณ์ ผู้ที่ไม่เคยสัมผัสสมาธิในระดับของปฐมฌาน ย่อมไม่สามารถทรงอารมณ์ให้ตั้งมั่นอยู่ได้นาน เขาจะต้องพบกับ ความฟุ้งบ้าง ความง่วงบ้าง ปวดแสบปวดขาบ้าง หรืออย่างเช่น ผู้ที่สำเร็จปฐมฌานแต่ไม่อาจทำทุติยฌานให้ปรากฏได้ เขาผู้นั้นย่อมถูกวิตก วิจารณ์ ครอบงวนทำให้เขาเสื่อมจากปฐมฌานนั้นบ่อย ๆ เพราะเกณฑ์นี้ มิได้มีผู้ใดกำหนดขึ้น แต่สิ่งเหล่านี้มีอยู่ภายในจิตใจของเราอยู่แล้ว ดังพุทธดำรัสว่า “ภิกษุเป็นผู้ได้ตามปรารถนา ได้โดยไม่ง้อ ได้โดยไม่ลำบาก

⁵⁶ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, อ่างแล้ว, หน้า 67-68.

ซึ่งฉาน 4 อันมีในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน”⁵⁷ แต่ถูกนิรณกันไว้ไม่ให้บรรลุไปถึงสภาวะธรรมอันประณีตนั้น ผู้คนส่วนใหญ่จึงไม่เชื่อว่าตนเองก็สามารถเป็นผู้กำหนดชีวิตของตนเองได้

ดังที่อธิบายลักษณะตามธรรมชาติของปัญญา ว่าทำความชัดแจ้งให้ปรากฏ เกณฑ์ตัดสินนี้ก็ถือเอาแบบเดียวกัน หากสิ่งใดยังคลุมเครือ สิ่งนั้นถือว่าไม่ใช่ความรู้แจ้ง ถือว่าความรู้ต่าง ๆ ยังไม่ใช่ความรู้แท้จริง เพราะยังหักล้างได้ เพราะยังทำให้เกิดความสงสัย ดังที่ได้อธิบายถึงญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงตามลำดับแห่งความบริสุทธิ์ ถึง 7 ขั้นตอนเลยทีเดียวถึงจะเรียกว่า รู้แจ้งได้ จะถือเอาเพียงแค่ 2-3 ลำดับแล้วประกาศตนว่ารู้แจ้งได้นั้น ผู้อื่นที่ผ่านลำดับที่สูงกว่ามาแล้วก็จะหักล้างและทักท้วงเอาได้ นี่ถือเป็นเกณฑ์ตายตัวโดยที่ใคร ๆ ก็ได้ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นขึ้น แต่หากเป็นจิตใจเราเองเป็นผู้สร้างกำแพงกันไม่ให้เราพ้นไปจากสภาพที่เป็นทุกข์ได้

⁵⁷ อก.ทสก.เอก. 38/22/547

บทที่ 4

วิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คำถามทางปรัชญา เช่น ความรู้ทางประสาทสัมผัสเชื่อถือได้หรือไม่ หรือเหตุผลเข้าถึงความจริงได้หรือไม่ และความรู้มีอยู่หรือไม่ หากมีอยู่มนุษย์สามารถแสวงหาความรู้ได้หรือไม่ ความรู้แน่นอนตายตัวหรือเปลี่ยนแปลง คำถามทางปรัชญาที่ว่ามาเหล่านี้ก็คือเรื่องของญาณวิทยา ซึ่งถือว่าเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของปรัชญา และงานวิจัยนี้จะได้นำศาสตร์แขนงนี้มาสังเคราะห์เข้ากับหลักธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาท โดยจะได้วิเคราะห์หลักทางญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรค ถือว่าเป็นแหล่งรวมความรู้ฉบับย่อสำหรับผู้หาวิธีปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ว่าส่วนใดทฤษฎีไหนเข้ากับหลักธรรมข้อใด ดังจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไป

4.1 หลักทฤษฎีของญาณวิทยา

ญาณวิทยาทั้ง 4 ทฤษฎีในงานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อสะดวกต่อการสังเคราะห์เข้ากับหลักธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

4.1.1 เหตุผลนิยม (Rationalism)

ทฤษฎีที่ยอมรับว่า มนุษย์สามารถรู้ความจริงได้โดยการใช้เหตุผล ไม่ต้องผ่านประสบการณ์ กล่าวคือ เชื่อความรู้ก่อนประสบการณ์ (Apriori Knowledge) เป็นความจริงที่แน่นอนตายตัวโดยไม่ต้องผ่านประสบการณ์ เป็นความจริงชนิดที่จำเป็น (Necessary Truth) เช่น หนึ่งบวกหนึ่งเป็นสอง ทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นล้วนมีสาเหตุ เป็นต้น เป็นข้อความที่เป็นจริงเสมอ ผิดกับความรู้แบบหลังประสบการณ์ (Aposteriori) ที่ต้องอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องตัดสินซึ่งไม่เป็นจริงเสมอไป

4.1.2 ประจักษ์นิยม (Empiricism)

ทฤษฎีที่ยอมรับความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ (Experience) กล่าวคือ ความรู้เกิดขึ้นได้โดยอาศัยผัสสะหรือประสาทสัมผัส แนวคิดนี้จึงไม่ยอมรับความรู้ก่อนประสบการณ์ มีแต่ความรู้หลังประสบการณ์เท่านั้น ส่วนความรู้ระดับเหตุผลเป็นความรู้ที่รองลงมา เหตุผลเป็นเพียงตัวเชื่อมประสบการณ์เข้าด้วยกัน เพราะหากเหตุผลไร้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสก็ไม่มีทางเป็นความรู้ได้ นักวิทยาศาสตร์และนักปฏิบัตินิยม (Pragmatism) จึงจัดอยู่ในกลุ่มนี้

4.1.3 ทฤษฎีอนุমানนิยม (Apiorism)

เกิดจากความพยายามเอาพวกเหตุผลนิยมกับพวกประจักษ์นิยมรวมเข้าด้วยกัน ลัทธิประจักษ์นิยมและเหตุผลนิยมต่างมีความบกพร่องด้วยกัน พวกประจักษ์นิยมมอบหมายมาตรการความจริงให้กับผัสสะจนเกินไปจนกระทั่งปฏิเสธกฎเกณฑ์ของคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ส่วนผลเหตุผล

นิยมก็มอบความเชื่อให้ปัญญาจนเกินไปจนกระทั่งพวกประจักษ์นิยมปฏิเสธเหตุผลของคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์

4.1.4 อัจฉมัตติกญาณนิยม (Intuitionism)

เป็นทรรศนะที่ถือว่า การรู้เองเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของความรู้ เป็นกิจกรรมของจิตโดยตรง กล่าวคือ การรู้สิ่งใดก็ตามทางประสาทสัมผัส เป็นเพียงความรู้ภายนอก แต่ความรู้แบบอัจฉมัตติกญาณ เป็นการหยั่งรู้เข้าไปภายในสิ่งนั้นทำให้เกิดการรู้สิ่งนั้นทั้งหมด โดยความรู้ดังกล่าวมี 2 ระดับ คือ ความรู้แบบสามัญที่เรียกว่า สามัญสำนึก (Common Sense) และความรู้แบบพิเศษที่เกิดจากการบรรลุ (Transcendental Intuition)¹

4.2 วิเคราะห์ทฤษฎีของญาณวิทยาในศีลสิกขา

ศีลสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นข้อปฏิบัติในการงดเว้นสิ่งที่จะทำให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น ท่านกล่าวถึงหลักความประพฤติต่าง ๆ ด้วยศีลสิกขาใน สीलนิกะ และธุดังคินิกะ เมื่อนำมาวิเคราะห์ทฤษฎีของญาณวิทยาทั้ง 4 ทฤษฎี มีเนื้อความอธิบาย ดังนี้

4.2.1 หลักการของญาณวิทยาในศีลสิกขา

ศีล คือ ธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้น ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติปาต หรือ ของผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ลักษณะของศีล คือ กิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายถึง ความที่กรรมในทวาร มีกายกรรม เป็นต้น ไม่กระจัดกระจาย เพราะมีระเบียบดี ความเข้าไปปรับไว้ หมายถึง ความเป็นที่รองรับแห่งกุศลธรรม โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย หน้าทีของศีล (รส) คือ กำจัดความเป็นทุศีล คือ ความหาโทษมิได้ เพราะเป็นกิจ (หน้าที่) และเป็นสมบัติของศีลนั้น ผลปรากฏของศีล (ปัจจุปัญฐาน) คือ ความสะอาด 3 ประการ คือ ความสะอาดกาย ความสะอาดวาจา ความสะอาดใจ หมายความว่า ศีลนั้นย่อมปรากฏ คือ ถึงความเป็นคุณที่ควรถือเอาโดยความเป็นธรรมชาติสะอาด ดังนั้น ศีล มีความหมายโดยรวม คือ เจตนาของการงดเว้นจากการกระทำที่ไม่ดี เป็นเหตุให้หน้าความสะอาดมาให้ทั้งทางกาย วาจาและใจ แก่ผู้มีศีลนั้น

ในศีลสิกขาจะได้นำหลักการของญาณวิทยาในประเด็น บ่อเกิดของความรู้ 3 ประเด็น คือ สุตตะ การศึกษา เล่าเรียน จินตะ การใคร่ครวญพิจารณา และภาวนา การทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้น เจริญขึ้น มาวิเคราะห์และอธิบายร่วมกับทฤษฎีทั้ง 4

4.2.2 วิเคราะห์หลักการของญาณวิทยาในศีลสิกขา

1. **ทฤษฎีเหตุผลนิยม** มีบ่อเกิดความรู้เป็นเพียง 2 ส่วนเท่านั้น คือ สุตตะ แ่การศึกษา เล่าเรียน ทำความเข้าใจ และจินตะ คือ ใคร่ครวญพิจารณา ปฏิเสธความรู้ที่เกิดจากส่วนที่ 3 คือ

¹ สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรวิพัฒน์, 2545), หน้า 63.

ภาวนา พวกทฤษฎีเหตุผลนิยมนี้ ไม่อาจได้รับความรู้ในส่วนที่จะเกิดจากการภาวนาได้เลย เช่น หากไม่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เขาก็อาจต้องเดือดร้อนหากคู่กรณีทราบเรื่อง พวกนี้ถือปรีชาติเท่านั้นว่าเป็นความรู้จริง เปรียบเหมือน นักวิทยาศาสตร์คิดทฤษฎี การวอร์ป (Warp Drive) คือสมมติฐานที่เกี่ยวกับระบบการขับเคลื่อนที่เร็วกว่าแสง มีสมมติฐานที่เชื่อถือได้ แต่ก็ยังทำให้เป็นจริงไม่ได้ ผู้คนทั่วไปจึงกล่าวว่าเหตุผลของทฤษฎีนั้น ไม่เป็นความรู้จริง

2. ทฤษฎีประจักษ์นิยม ถือเอาความรู้ที่เกิดจาก ภาวนา คือ ผลที่ประจักษ์จากการปฏิบัติแล้วเท่านั้น ไม่นับเอาความรู้ จากสูตระ หรือ จินตะ ว่าเป็นความรู้จริง แน่นนอนหากจะถือเอาส่วนเดียวคือ ๆ แบบนี้ในพุทธปรัชญาเถรวาทท่านกล่าวว่าจะอาจเป็นทางที่ผิดมหันต์เลยทีเดียว เพราะสาวกมากมายในอดีตถือเอายึดถือเอาเฉพาะข้อวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจนไม่อาจทำมรรคและผลให้เกิดขึ้นได้ เพราะท่านเหล่านั้นไม่เทียบเคียงกับสูตระ ไม่ใช่จินตะพิจารณาให้ดี พวกนี้จึงถูกสังโยชน์ข้อสี่ลัพพตปรมาศรอบงำไว้อย่างเด็ดขาด ก็เพราะเขาขาดการเทียบเคียงกับสูตระและจินตะ นั่นเอง

3. ทฤษฎีอนุমানนิยม เป็นความพยายามให้เหตุผลและผลประจักษ์ ยอมรับในส่วนที่เหลือของกันและกัน หากกล่าวถึงทฤษฎีอนุমানนิยมนี้ ถือว่าเป็นส่วนผสมที่ครอบงำประกอบของบ่อเกิดของความรู้ คือทั้ง 3 ส่วน ทั้งสูตระ จินตะ และภาวนา บ่อเกิดของความรู้ทั้ง 3 ส่วนนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติในศีลสิกขานี้ทำศีลให้บริสุทธิ์ได้ เพราะสาวกทั้งหลายต้องเล่าเรียนจากศาสดา แล้วนำคำสอนนั้นไปใคร่ครวญพิจารณาให้ถี่ถ้วนว่าอะไรเป็นสิ่งที่ตนจะสามารถนำไปลงมือปฏิบัติได้ จึงจะให้ผลสัมฤทธิ์ตามที่หวังได้ ทฤษฎีอนุমানนิยมนี้ถือว่าเข้ากันได้ทุกส่วน

4. ทฤษฎีอัมมัตติกญาณนิยม การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง จะสามารถใคร่ครวญไตร่ตรองในบางสิ่งบางอย่างจนให้เกิดความรู้แจ้งเกิดขึ้นภายในใจของตนเองนั้นเป็นไปได้ยากยิ่ง และความรู้ที่เกิดขึ้นภายในใจของเขานั้น จะถูกต้องจริงเสมอไปหรือ นั่นก็เป็นอีกหนึ่งสิ่งที่จะต้องถูกถาม พวกทฤษฎีอัมมัตติกญาณนิยมนี้ ปฏิเสธ ความรู้จาก สูตระ และความรู้จากภาวนา ฉะนั้น แสดงว่าพวกนี้ต้องพบกับคำถามถึงความจริงจากทั้ง 3 ทฤษฎีข้างต้น ซึ่งแน่นอนพวกนี้ย่อมไม่มีความรู้ในส่วนอื่น ๆ ที่จะมีหักล้างเหตุผลของพวกอื่น การคิดเอา การคาดเดาจากปฏิภาณของตนก็เป็นบ่อเกิดของความผิดเห็นอีกประการหนึ่ง เพราะเขาไม่ได้เทียบเคียงความรู้ที่ตนคิดกับผู้อื่นเลยเมื่อนานวันเข้าจึงยึดถือสิ่งนั้นว่าเป็นจริง กลายเป็นสุดโต่งทางอภิปรัชญา² ไปทีเดียว

² พระครูอุดมญาณภีร (ขันทอง คำแพง), “การศึกษาทรรคของพระพุทธศาสนาที่มีต่อลัทธิครุทั้ง 6”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2555, หน้า 39.

4.3 วิเคราะห์ทฤษฎีของญาณวิทยาในจิตตศึกษา

จิตตศึกษาเป็นการฝึกจิตให้ควรแก่การงาน ท่านกล่าวไว้ยาวมากมีหลายนิเทศด้วยกันดังที่ได้ อธิบายไว้แล้ว ในเรื่องญาณวิทยาในจิตตศึกษา เมื่อบุคคลใดตั้งตนไว้ในศีลอันบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยคุณ ทั้งหลาย มีความเป็นผู้มีก่น้อยเป็นต้น ซึ่งสำเร็จขึ้นด้วยการบำเพ็ญอุคตวัตรนี้แล้ว จำต้องจะเจริญ สมาธิภาวนา ต่อไป

4.3.1 หลักการของญาณวิทยาในจิตตศึกษา

สมาธิ คือ ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายบุคคล ชื่อว่า สมาธิ เพราะว่า ความตั้งมั่น ที่ว่า ความตั้งมั่นนี้ ได้แก่ ความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่าง สม่าเสมอและโดยถูกทางด้วย เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวอย่าง สม่าเสมอและโดยถูกทางด้วย ไม่ฟุ้งซ่านและไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่งธรรมชาติใด ธรรมชาตินี้ ฟังทราบว่าเป็น ความตั้งมั่น สมาธินั้นมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการกำจัดเสียซึ่ง ความฟุ้งซ่านเป็นรส มีการไม่หวั่นไหวเป็นอาการปรากฏ มีความสุขเป็นปทัฏฐาน จิตของบุคคลผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น

ในจิตตศึกษาจะได้นำหลักการของญาณวิทยาในประเด็น “ธรรมชาติของความรู้” ซึ่งสามัญ ลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์ เป็นตัวชี้วัดธรรมชาติแห่งความรู้

4.3.2 วิเคราะห์หลักการของญาณวิทยาในจิตตศึกษา

1. **ทฤษฎีเหตุผลนิยม** ความเป็นเหตุเป็นผลในเรื่องจิตนี้ จะใช้เพียงการเรียนรู้ด้วย สุตตะ หรือ ใคร่ครวญด้วย จินตะ คงไม่อาจทำให้เข้าใจถึงธรรมของจิตได้ เพราะธรรมชาติของจิตจะถูก นิเวรณกัณฐ์รุมอยู่เกือบตลอดเวลา หากไม่ลงมือปฏิบัติภาวนาตนเองแล้ว ย่อมไม่เห็นความตั้งมั่นของจิต ไม่เห็นความฟุ้งซ่าน ไม่เห็นความแปรปรวนของแต่ละขณะจิตได้ ไม่ต้องกล่าวถึงสภาวะที่จิตสงบระงับ จากนิเวรณเลย พวกเหตุผลนิยมนี้จะได้แค่เพียงทู่เถียงกันเหมือนคนตาบอดคลำช้างเท่านั้น

2. **ทฤษฎีประจักษ์นิยม** มีโอกาสเพียงน้อยนิดเท่านั้น ที่พวกประจักษ์นิยมจะทำให้ สมบูรณ์ในจิตตศึกษา นี้ พวกที่ไม่เคยเล่าเรียนวิธีการทำอาหารชั้นเลิศ แม้จะทำอาหารได้ก็เป็นเพียง อาหารพื้น ๆ อุปมานี้ก็เหมือนกัน พวกที่อ้างว่าประสบการณ์ที่ตนทำมาแล้วเท่านั้น จึงเป็นความรู้จริง ทั้งที่สิ่งที่ทำผ่านมาแล้วอาจเป็นเพียงอาหารพื้น ๆ ไม่อาจเป็นอาหารชั้นเลิศได้ ก็เพราะว่าปฏิเสธ ความรู้อย่างอื่นไว้ก่อนแล้ว เขาจึงต้องค้นหาวิธีการทำเอาเอง ในจิตตศึกษาจึงถือเอาตั้งแต่ ปฐมฌาน ขึ้นไป จนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานเป็นผลประจักษ์ที่ถูกต้อง หรือเรียกว่า จิตตวิสุทธิแล้วทำ จิตตวิสุทธินั้นเป็นบาทฐาน ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ เพื่อให้ความเป็นไปตามธรรมตาหรือธรรมชาติของ ความรู้แจ้งปรากฏขึ้นเป็นลำดับถัดไป

3. **ทฤษฎีอนุমানนิยม** หากเอาพวกเหตุผลนิยมกับพวกประจักษ์นิยมมาสอดประสานกัน อย่างลงตัวได้ ก็จะได้นิยามที่ลงตัวในการทำจิตตศึกษาให้บริบูรณ์เลยทีเดียว เพราะว่าในพุทธปรัชญา

เถรวาทต้องการทั้งความเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งเป็นธรรมที่อาศัยกันและกันเพื่อให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น หากเหตุผลของการเรียนรู้ผิด การลงมือปฏิบัติไปแล้วก็จะได้ผลที่ผิดเช่นกัน เมื่อผลที่หวัง คือ จิตต-วิสุทธิไม่เกิดขึ้น ถึงจะยกจิตนั้นขึ้นสู่ไตรลักษณ์ซ้ำแล้วซ้ำอีก มรรคญาณ และผลญาณ ก็มีอาจเกิดขึ้นได้ เพราะนิรณันท์กั้นจิตนั้นไว้ไม่ให้เห็นคล้อยตามความเป็นจริงของความรู้ตามธรรมดานั้น ในทางกลับกัน จิตที่เปรียบเสมือนน้ำที่ขุ่นหากถูกทำให้ใสด้วยกรรมฐานกองใดกองหนึ่งอย่างถูกต้อง ความจริงก็จะปรากฏออกให้เห็นว่าใต้น้ำนั้นมีสิ่งใดอยู่บ้าง จะได้กำจัดออกไปไม่ให้กลับขุ่นขึ้นมาได้อีก

4. ทฤษฎีอัมมัตติกญาณนิยม ธรรมชาติของความรู้ ในจิตตสิกขาที่เกิดขึ้นในภายในจิตนั้น หมายถึง จิตของผู้ที่รู้ตนเองถูกโทสะครอบงำ ก็รู้ว่าถูกโลภะครอบงำ จิตของผู้ที่รู้ตนเองถูกโลภะครอบงำ ก็รู้ว่าถูกโทสะครอบงำ จิตของผู้ที่รู้ตนเองถูกโมหะครอบงำ ก็รู้ว่าถูกโมหะครอบงำ จิตของผู้ที่รู้ตนเองไม่ถูกโทสะครอบงำ ก็รู้ว่าไม่ถูกโทสะครอบงำ จิตของผู้ที่รู้ตนเองไม่ถูกโลภะครอบงำ ก็รู้ว่าไม่ถูกโลภะครอบงำ จิตของผู้ที่รู้ตนเองไม่ถูกโมหะครอบงำ ก็รู้ว่าไม่ถูกโมหะครอบงำ ผู้ที่รู้ว่าจิตผ่องใส ก็รู้ว่าจิตผ่องใส เป็นต้น

4.4 วิเคราะห์ทฤษฎีของญาณวิทยาในปัญญาสิกขา

ธรรมทั้งหลายที่เป็นภูมิแห่งปัญญานี้ ท่านกล่าวไว้ว่า “ธรรมทั้งหลาย ต่างโดยชั้นธ์ อายตนะ ชาติ อินทรีย์ สัจจะและปฏิจจสมุพบาท เป็นอาทิ เป็นภูมิ (แห่งปัญญา)”³ ในวิปัสสนาภูมินี้ เป็นภูมิที่จะตรีกตรองเอาด้วยปฏิภาณของตนนั้นอาจจะทำให้ผู้ปฏิบัติหลงทางก็เป็นได้ ดังนั้น เป็นการควรอย่างยิ่งที่จะต้องไตร่ตรองควบคู่ไปกับโยนิโสมนสิการไปด้วย เพื่อการเกิดขึ้นของปัญญาในการทำลายกิเลสต้นหาให้สิ้นไป ปัญญา มีลักษณะ รู้ชัด ที่ว่า รู้ชัดนี้ คือ ความรู้โดยประการต่าง ๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือ ความหมายรู้ และความรู้แจ้ง จริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญญาณและปัญญา จะ เป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญา เป็นสักแต่ความหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น เท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้จักอารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นด้วย และ ย่อมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคได้ส่วนปัญญาย่อมรู้อารมณ์และให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย⁴

³ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, หน้า 863.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 731-732.

4.4.1 หลักการของญาณวิทยาในปัญญาศึกษา

ในปัญญาศึกษาจะได้นำหลักการของญาณวิทยาในประเด็น “เกณฑ์ตัดสินความรู้” คือ มรรคทั้ง 4 มี โสตาปัตติมรรค เป็นต้น เป็นเกณฑ์ตัดสินความรู้ เพราะมรรคทั้ง 4 นั้น สามารถทำลายอวิชชา คือ ความไม่รู้ออกไปจากจิตสันดานได้อย่างเด็ดขาด ทำให้สังโยชน์ 10 ประการ ขาดสะบั้นไม่อาจจะผูกเราไว้ในทุกข์นี้ได้อีก แต่เกณฑ์ตัดสินความรู้ ก็มีอยู่ 2 ระดับ คือ 1) ปัญญาที่เป็นโลกิยะ ไม่เป็นวิสุทธิตี แต่เป็นผลพลอยได้จากจิตตวิสุทธิตี เพราะประกอบด้วยอานิสงส์แห่งการเจริญสมาธิ คือ โลกิยะอภิญาญา 5 ประการ 2) ปัญญาที่เป็นโลกุตตระ และยังคงแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ยังไม่นับว่าเป็นวิสุทธิตี เป็นเหตุเกิดแห่ง วิชชา เรียกว่า โยนิโสสมนสิการ การใส่ใจภาวนาโดยแยบคาย ในวิปัสสนาภูมิ สามารถทำลายเครื่องกั้น หรือนิเวรณ 5 เมื่อนิเวรณถูกทำลาย วิชชาก็ปรากฏขึ้นดังนี้ ส่วนที่เป็นวิสุทธิตี หมายถึง มรรค 4 มีโสตาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค เป็นที่สุด

4.4.2 วิเคราะห์หลักการของญาณวิทยาในปัญญาศึกษา

1. **ทฤษฎีเหตุผลนิยม** การจะใช้เหตุผลที่พิจารณาไตร่ตรองได้เอง เป็นการสุ่มเสี่ยงที่จะไม่ได้ความจริงแท้เสมอไป ดังเช่น มีภูเขาหินลูกหนึ่ง โดยธรรมชาติต้นไม้ใบหญ้าไม่อาจเกิดขึ้นได้บนหินนั้น นี่เป็นความจริงที่อาศัยเหตุผลที่เป็นจริง แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปปรากฏว่ามีต้นไม้ใบหญ้าเกิดขึ้นที่บริเวณภูเขาหินนั้น แนนอนต้นไม้ใบหญ้านั้น ไม่ได้เกิดที่ก้อนหินเลยทีเดียว แต่ต้นไม้ใบหญ้าเกิดจากการที่ฝุ่นดินที่ปลิวมาตามกระแสลม แล้วเกิดการสะสมมากขึ้นจนเมล็ดเล็ก ๆ ของต้นไม้หรือหญ้าได้รับความชื้นที่เหมาะสมแก่การเจริญเติบโตก็เกิดขึ้นบนแผ่นหินนั้น ถ้าพวกเขาเหตุผลนิยมปฏิเสธ ความรู้อื่นที่นอกเหนือจากเหตุผลแล้ว พวกที่เป็นนักคิดเพื่อหาเหตุผลว่าทำไมต้องปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มรรคทั้ง 4 ที่ทำให้ทุกข์หมดสิ้นไป เปรียบเหมือนต้นไม้ใบหญ้าที่เกิดบนภูเขาหินนั้น การที่กระแสลมพัดเอาเศษฝุ่นดินและเมล็ดพันธุ์ไปตกลงที่ภูเขานั้น เปรียบเหมือน ผู้ปฏิบัติเพื่อให้มรรคทั้ง 4 ปรากฏขึ้น การที่ภูเขาหินล้วนไม่อาจปลูกอะไรได้ เปรียบเหมือนพวกเขาเหตุผลนิยมที่ไม่ยอมรับผลที่ได้จากการลงมือกระทำ

2. **ทฤษฎีประจักษ์นิยม** ผลสมฤทธิ์ที่ควรจะได้รับอาจไม่เป็นดังหวัง เพราะพวกเขาประจักษ์นิยมปฏิเสธความรู้อื่น ๆ นอกจากความรู้ที่เกิดจากได้ลงมือกระทำสิ่งนั้นไปแล้ว พวกเขาประจักษ์นิยมนี้จะถูกวิจิกิจฉาครอบงำจนไม่อาจรับเอาความรู้จากพวกเขาเหตุผลนิยมมาใช้ พระสาวกหลายท่านที่ถือเอาผลของการปฏิบัติที่ผิดพลาดว่าเป็นมรรคผล หลายคนถือเอาวิปัสสนูกิเลส 10 บ้าง บางคนถือเอาฌาน บ้าง ว่าเป็นมรรคผล แล้วปฏิเสธที่จะตรวจสอบความถูกต้องผลของการปฏิบัติของตนเอง ไม่ใคร่ครวญว่า สังโยชน์ข้อใดบ้างขาดหายไปจากจิตสันดานแล้ว สรุปคือ ผลไม่ถูกเพราะเหตุผิด คือ การที่ไม่เรียนรู้วิธีการที่ถูกต้องเสียก่อนค่อยลงมือทำ

3. **ทฤษฎีอนุমানนิยม** ในพุทธปรัชญาเถรวาททั้งวิธีการตั้งแต่ศีลสิกขา จิตตสิกขา จนถึงปัญญาศึกษา ต้องใช้ทั้งความถูกต้องของวิธีการเรียนรู้ ความถูกต้องในการลงมือกระทำ รวมทั้งต้อง

ตรวจสอบผลของการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการกระทำได้ตลอดเวลาด้วย จึงจะรู้ว่า แต่ละขั้นตอนใน
 ศึกษาแต่ละชั้นปริสุทธิบริบูรณ์หรือไม่ ผลที่ได้จึงจะถูกต้อง เพราะหากขั้นตอนใดผิดไป หรือหม่นหมอง
 ไป ผลที่ถูกต้อง หรือ มรรคทั้ง 4 ย่อมไม่ปรากฏแก่บุคคลนั้นอย่างแน่นอน กล่าวสรุปย่อ ๆ คือ ผลต้อง
 สมแก่เหตุ การกระทำตามขั้นตอนที่ถูก ผลที่หวังจึงจะสัมฤทธิ์ผล เพราะสี่ลวิสุทธิ เป็นบาทฐานให้แก่
 จิตตวิสุทธิ แม้จิตตวิสุทธิก็เป็นบาทฐานให้แก่วิสุทธิลำดับอื่น ๆ ต่อไป จนถึงญาณทัสสนวิสุทธิก็
 เป็นอันว่า การกระทำของเราสมเหตุสมผลเพื่อใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินความรู้ได้

4. ทฤษฎีอักษัตติกฎาณนิยม ก็จะเปรียบเหมือนปัจจเวกขณญาณ เป็นญาณลำดับ
 สุดท้ายของแต่ละมรรค หรือญาณ 16 ที่เป็นตัวตรวจสอบความว่าสังโยชนข้อใดขาดไปจากจิตสันดาน
 เราแล้วบ้าง ยังเหลือกิจใดที่ยังต้องทำอีก (ในมรรคเบื้องต้น 3 มรรค มีโสตาปัตติมรรค เป็นต้น) หรือไม่
 มีกิจอื่นที่ต้องทำต่อไปอีกแล้ว (อรหัตมรรค) นี้จึงเป็นอักษัตติกฎาณนิยมตามคำสอนของ
 พระพุทธศาสนาเถรวาท นอกเหนือไปจากปัจจเวกขณญาณ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่ถือว่าเป็น
 ความรู้จริง

สรุปว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้อธิบายความรู้ไว้ 2 ระดับ คือ ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ
 หากศึกษาและปฏิบัติตามอย่างถูกวิธีก็สามารถพัฒนาตนตามหลักของไตรสิกขาจากระดับโลกียะให้
 เข้าถึงระดับโลกุตระอันเป็นความรู้ระดับสูงที่ญาณวิทยาทั่วไปไม่สามารถเข้าถึงได้ ส่วนบ่อเกิดของ
 ความรู้ประกอบด้วยปัญญา 3 ประการ คือ 1) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟังหรือ
 ศึกษาเล่าเรียน 2) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาเหตุผล 3) ภาวนามยปัญญา
 คือ ปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมและลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ ความสมเหตุสมผลของ
 ความรู้ คือ ลำดับแห่งวิสุทธิ 7 มีสี่ลวิสุทธิ เป็นอันดับแรก และมีญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นลำดับสุดท้าย
 ของผลที่จะพึงได้รับจากการลงมือปฏิบัติตามลำดับหลักการในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาประเภทสังขนิยม เพราะพระพุทธรองค์ตรัสเกี่ยวกับเรื่องความจริงเป็นหลักเช่น เรื่องทุกข์ เรื่องไตรลักษณ์ เป็นต้น เพื่อสอนให้พุทธบริษัทมีสติรอบคอบ โดยคิดอยู่เสมอว่า ถ้าความจริงเป็นเช่นนี้ ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีความสุขสมบูรณ์และพบกับความสุขที่แท้จริงได้

5.1.1 ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

สรุปญาณวิทยา คือ การศึกษาเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์หรือวิธีการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ ญาณวิทยา เป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญาที่ว่าด้วยเรื่องความรู้ของมนุษย์ หรือเรียกว่า “ทฤษฎีความรู้” คำว่า ญาณวิทยา โดยภาพรวมจึงเป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาทั้งตัวธรรมชาติของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้ ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง ความรอบรู้ใน สมมติสัจ คือ ความรู้ที่อิงอาศัยโลก หรือความรู้ในระดับโลกียะ และ ความรอบรู้ในปรมาตตสัจ คือ ความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตาม หรือความรู้ระดับโลกุตระ การศึกษากระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้

5.1.2 ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

สรุปญาณวิทยาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ 1) บ่อเกิดของความรู้ มี 3 อย่าง คือ สุตตะ-การศึกษา เล่าเรียน, จินตะ-การใคร่ครวญพิจารณา, และภาวณา-การทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้นเจริญขึ้น 2) ความสมเหตุสมผล คือ วิสุทธิ 7 มี สีสวิสุทธิ เป็นต้น เพราะหากกระทำเหตุถูกต้อง ผลที่ได้ย่อมบริบูรณ์ 3) ธรรมชาติของความรู้ สามัญลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์เป็นตัวชี้วัดธรรมชาติแห่งความรู้ 4) เกณฑ์ตัดสินความรู้ คือ มรรคทั้ง 4 มี เช่น โสดาปัตติมรรค สามารถทำลายความเห็นของเราในเรื่องมกายและการปฏิบัติตนที่ไม่เกิดประโยชน์ได้อย่างเด็ดขาด ดังนั้น มรรคทั้ง 4 จึงถือเป็นเกณฑ์ตัดสินความรู้ เพราะสามารถทำลายอวิชชา คือ ความไม่รู้ออกไปจากจิตสันดานได้อย่างเด็ดขาด ทำให้สังโยชน์ 10 ประการ ขาดสะบั้นไม่อาจจะผูกเราไว้ในทุกขนี้ได้อีก

5.1.3 วิเคราะห์ญาณวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

สรุปผลการวิเคราะห์ญาณวิทยาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

1. ทฤษฎีเหตุผลนิยม 1) ในศีลสิกขา บ่อเกิดความรู้เป็นเพียง 2 ส่วนเท่านั้น คือ สุตตะ-แค่การศึกษาเล่าเรียน ทำความเข้าใจ และจินตะ คือ ใคร่ครวญพิจารณา ปฏิเสธความรู้ที่เกิดจากส่วนที่ 3 คือ ภาวณา พวกเขาเหล่านั้น ไม่อาจได้รับความรู้ในส่วนที่จะเกิดจากการภาวณาได้เลย เช่น หากไม่เว้นขาดจากการประพฤตินอกในกาม เขาก็อาจต้องเดือดร้อนหากคู่กรณีทราบเรื่อง 2) ในจิตตสิกขา จะใช้เพียงการเรียนรู้ด้วย สุตตะ หรือ ใคร่ครวญด้วย จินตะ คงไม่อาจทำให้เข้าใจถึงธรรมของจิตได้ เพราะ

ธรรมดาของจิตนี้จะถูกนิรณัมกลุ่มมรรณอยู่เกือบตลอดเวลา 3) ในปัญญาศึกษา การจะใช้เหตุผลที่พิจารณาไตร่ตรองได้เอง เป็นการสุ่มเสี่ยงที่จะไม่ได้ความจริงแท้เสมอไป พวกเหตุผลนิยมปฏิเสธความรู้อื่นที่นอกเหนือจากเหตุผล

2. ทฤษฎีประจักษ์นิยม 1) ในศีลศึกษา ถือเอาความรู้ที่เกิดจาก ภาวนา คือ ผลที่ประจักษ์จากการปฏิบัติแล้วเท่านั้น ไม่นับเอาความรู้ จากสุตตะ หรือ จินตะ ว่าเป็นความรู้จริง 2) ในจิตตศึกษา มีโอกาสเพียงน้อยนิดเท่านั้น ที่ประจักษ์นิยมจะทำให้สมบูรณในจิตตศึกษา 3) ในปัญญาศึกษา ผลสมฤทธิ์ที่ควรจะได้รับอาจไม่เป็นดังหวัง เพราะประจักษ์นิยมปฏิเสธความรู้อื่น ๆ นอกจากความรู้ที่เกิดจากได้ลงมือกระทำสิ่งนั้นไปแล้ว

3. ทฤษฎีอนุমানนิยม 1) ในศีลศึกษา เป็นความพยายามให้เหตุผลและผลประจักษ์ยอมรับในส่วนที่เหลือของกันและกัน 2) ในจิตตศึกษา หากเอาพวกเหตุผลนิยมกับพวกประจักษ์นิยมมาสอดคล้องกันอย่างลงตัวได้ ก็จะได้นิยามที่ลงตัวในการทำจิตตศึกษาให้บริบูรณ์เลยทีเดียว 3) ในปัญญาศึกษา วิธีการตั้งแต่ศีลศึกษา จิตตศึกษา จนถึงปัญญาศึกษา ต้องใช้ทั้งความถูกต้องของวิธีการเรียนรู้ ความถูกต้องในการลงมือกระทำ รวมทั้งต้องตรวจสอบผลของการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการกระทำได้ตลอดเวลาด้วย จึงจะรู้ว่า แต่ละขั้นตอนในศึกษาแต่ละขั้นบริสุทธิ์บริบูรณ์หรือไม่ ผลที่ได้จึงจะถูกต้อง

4. ทฤษฎีอัมมัตติกญาณนิยม 1) ในศีลศึกษา การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง จะสามารถใคร่ครวญไตร่ตรองในบางสิ่งบางอย่างจนให้เกิดความรู้แจ้งเกิดขึ้นภายในใจของตนเองนั้น เป็นไปได้อย่างยากยิ่ง และความรู้ที่เกิดขึ้นภายในใจของเขานั้น จะถูกต้องจริงเสมอไปหรือ 2) ในจิตตศึกษา ธรรมชาติของความรู้ ที่เกิดขึ้นภายในใจนั้น หมายถึง จิตของผู้ที่รู้ตนเองถูกโทษครอบงำ ก็รู้ว่าถูกโทษครอบงำ เป็นต้น 3) ในปัญญาศึกษา คือ ปัจจเวกขณญาณ ซึ่งเป็นญาณลำดับสุดท้ายของแต่ละมรรค (ญาณ 16) ที่เป็นตัวตรวจสอบความว่าสังโยชนข้อใดขาดไปจากจิตสันดานเราแล้วบ้าง ยังเหลือกิจใดที่ยังต้องทำอีก (ในมรรคเบื้องต้น 3 มรรค มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น) หรือไม่มีกิจอื่นที่ต้องทำต่อไปอีกแล้ว (อรหัตมรรค) นี่จึงเป็นอัมมัตติกญาณนิยมตามคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท นอกเหนือไปจากปัจจเวกขณญาณ ไม่ถือว่าเป็นความรู้จริง

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ดังที่กล่าวไว้แล้วในความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาว่า การขาดข้อมูลขององค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาบุคลากรขาดคุณภาพ ขาดแนวคิดใหม่ ๆ ขาดการรังสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดให้มีในสังคมไทย แต่สิ่งที่เบียดเบียนขณะนี้คือการทำตามกัน ใช้วิถีในการดำเนินชีวิตแบบตาม ๆ กัน เพราะองค์ความรู้ที่ถูกต้องเป็นส่วนสำคัญที่สุด ในการที่จะกระทำการใด ๆ ก็ตามให้ได้ผลสัมฤทธิ์

ตามที่คาดหวัง ดังนั้น หวังว่างานวิจัยชิ้นนี้ที่เน้นการวิเคราะห์ให้เห็นความสมเหตุสมผลของความรู้ไม่อย่างนั้น เราอาจจะกระทำการไม่สำเร็จดังที่หวัง

5.2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัย

จากการศึกษาเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็นที่น่าจะนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติม ดังนี้

1. การศึกษาอภิปรัชญาที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
2. ศึกษาวิเคราะห์วิปัสสนาภูมิในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
3. ศึกษาเปรียบเทียบความรู้แจ้งในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาตะวันตก

นอกจากนี้ ควรมีการศึกษาแนวทางการนำเอาองค์ความรู้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและมาปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาการขาดการใช้เหตุผลที่สมควรอันมีผลกระทบต่อสังคมไทย

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

- ชัยวัฒน์ อัตพัฒน. *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2547.
- ตรี นาคประทีป. *อภิธาน์ปทัธิ์ปิกาและอภิธาน์ปทัธิ์ปิกาสูจิ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.
- บุญมี แทนแก้ว. *ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)*. กรุงเทพมหานคร : ธนาคารพิมพ์, 2535.
- _____. *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส์โตร์, 2524.
- ปรีชา ช่างขวัญเย็น. *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- ประยงค์ แสนบุราณ. *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส์โตร์, 2547.
- พัฒน์ เพ็งผลา. *ประวัติวรรณคดีบาลี*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.
- _____. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้งแมส โปรดัคส์ จำกัด, 2546.
- _____. *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, 2539.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). *รวบรวม-แปลศัพท์วิเคราะห์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2550.
- พระปราโมทย์ ปราโมชโช, *วิธีแห่งความรู้แจ้ง*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, 2551.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.
- _____. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธนรัชการพิมพ์, 2553.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). *เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาสกับชาตรี*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, 2536.

พระมหาสมปอง มุทีโต. *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, 2547.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑิตวาโณ). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). *ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, 2540.

พระสัทธัมมโชติกะ ธมฺมาจริยะ. *ปรมาตถโชติกะ*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, 2547.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัดนึก. *พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่*. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, 2538.

ไวย์ทลินินบุ๊คส์. *ลินทปัญหาฉบับธรรมทาน*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทซาเร็นการพิมพ์ จำกัด, 2552.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย*. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2543.

_____. *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, 2546.

วศิน อินทสระ. *สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2521.

สุจิตรา อ่อนค้อม. *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, 2545.

สถิต วงศ์สวรรค์. *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, 2543.

สนิท ศรีสำแดง. *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสยาม, 2534.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2540.

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. *การแสวงหาความรู้หลังนวมัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ระเปียงทอง, 2554.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. *ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย*. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2540.

2) วิทยานิพนธ์

พระครูอุดมญาณภีร์ (ขันทอง คำแพง). *การศึกษาทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อลัทธิครุทั้ง 6*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555.

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ). *การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

พระนิคม ธรรมโร (พงษ์สมุทร). *การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

พระมหามานพ กวีวิไล (นักรเรียน). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

พระมหาระวี ดิถขปณโณ (ไกรยะพันธ์). *การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส. *การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.

พระมหาสยาม ราชวัตร. *การศึกษาเปรียบเทียบไตรลิกขาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543.

มาลี อาณากุล. *การศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถะสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิธีปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. *ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

เสาวนีย์ พงศกรเสถียร. *การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

3) หนังสือแปล

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ. *คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, 2546.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ. *วิมุตติมรรคแปล*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. *อภิธรรมมัตถะสังคหะบาลีและอภิธรรมมัตถะวิภาวนีฎีกา ฉบับแปลภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

4) บทความในวารสาร

บุญอยู่ ขอพรประเสริฐ. ญาณวิทยาแบบค้ำกับพุทธปรัชญา. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

อุทัย กมลศิลป์. พระมหาสากล สุภรเมธี. และพระครูปลัดรังสรรค์ คุณสาโร. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทกับราธฤชณ์, *รายงานสืบเนื่องการประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ 1 “นวัตกรรมสร้างสรรค์ ศาสตร์พระราชาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ไทยแลนด์ 4.0”*. มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, 2560.

2. ภาษาอังกฤษ

G.E.Moore. *Philosophical Studies*. London : Arthur Barker Ltd., 1969.

Harold H. Titus. *Living Issues in Philosophy*. New Delhi : Eurasia Publishing House Ltd., 1968.

Jidunath Sinha. *Introduction to Philosophy*. Calcutta : Sinha Publishing House, 1968.

John Hospers. *An Introduction to Philosophical Analysis*. London : Routledge, 1990.

Kolenda. Konstantin. *Philosophy's Journey : A Historical Introduction*. Massachusetts : Addison-Wesley Publishing Company, 1974.

Magill. F.N. (edit). *Masterpieces of World Philosophy in Summary Form*. London : George Allen & Unwin Ltd., 1963.

Rowe. William L. *Philosophy of Religion*. 2nd ed. California : Wadsworth Publishing, 1993.

Stace. W.T., *A Critical History of Greek Philosophy*. London : MacMilan & Co., Ltd., 1953.

Thilly. F., *A History of Philosophy*. Allahabad : Central Book Depot, 1978.

W.V.O. Quine. *Epistemology Naturalized*. ed. By Linda Matin Alcoff. (Massachusetts : Blackwell, 1998.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ สกุล : พระเด่นชัย ยโสธโร (สุขพิพัฒน์)
- วัน เดือน ปี เกิด : วันเสาร์ที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2508
- ชาติภูมิ : อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดบ้านโคกก่อง หมู่ที่ 2 ตำบลปอภาร อำเภอเมือง
จังหวัดร้อยเอ็ด 45000
- การศึกษา : นักธรรมชั้นเอก
: ปริญญาตรี ศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- หน้าที่การงานปัจจุบัน : เลขานุการเจ้าคณะตำบลสวนจิก อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
: ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน

